

Kiss Nándor
A REFORMÁTUS EGYHÁZRÓL

Nandor Kiš
O REFORMATSKOJ CRKVI

A kötet fényképanyaga a szerző gyűjtéséből való

Foto materijal knjige je iz zbirke autora

A könyv megjelenését a Szerb Köztársaság Vallásügyi
Minisztériuma támogatta

Objavljivanje knjige je podpomoglo Ministarstvo vera
Republike Srbije

Kiss Nándor
A REFORMÁTUS
EGYHÁZRÓL

Kézikönyv

Nandor Kiš
O REFORMATSKOJ
CRKVI

Priručnik

Forum Könyvkiadó – Újvidék
JP Forum – Izdavačka delatnost – Novi Sad
2005

ELŐSZÓ

Az első dolog, ami az olvasó eszébe jut, amikor Kiss Nándor tiszteletes könyvét kezébe veszi, hogy a mű hiánypótló.

Ez többszörös értelemben igaz:

Először is azért, mert két nyelven jelenik meg, ami szélesebb érdeklődő olvasói tábort elégíthet ki.

Másodszor: nagyon sokan a más felekezetű, különösen a történelmi egyházak tagjai köréből, kértek már bennünket, hogy tájékoztatást adjunk egyházunkról.

Harmadszor: egyházunkban, mint más felekezeteknél is, az ateizmus sok évtizedes idején sokan nem gyakorolták atyáik hitét, nem voltak benne az egyházi folyamatokban, nem részesültek vallásoktatásban, nem jártak templomba. Most, hogy ilyen könyv birtokában lesznek, hitismereteik bővíülhetnek.

Az is nagyon fontos, hogy a könyvet fiatal lelkész írta, forrásmunkái nagyrészt néhány évvel ezelőtt íródtak, recenzense Kozma Zsolt professzor úr a magyar reformátusság egyik legnagyobb élő hittudósa.

Kiss Nándor könyvének beosztása is érdeklődést felkeltő. Először is a történelmi résszel kezdi, ami természetesen minden olvasónak az elsődleges érdeklődé-

si központjában van, mert az eredet ismerete nélkül a többi terület nem fogható fel kellőképpen.

A történelmi rész nem tartalmaz felesleges adatokat, hanem a reformáció és a reformátorok leglényegesebb életrajzi adatait, egyháztörténelmi tetteit írja le tömören.

A dogmatikai, tanításbeli résznél a szerző olyan igyekezete mutatkozik meg, hogy az olvasó ne egy érthetetlen, de a mindennapi nyelvhez közel álló kifejezéstartalammal hozza közel az olvasóhoz a reformátoroknak azt az igyekezetét, hogy Isten Igéjét tisztán és elegyítetlenül hirdessék és magyarázzák.

A bibliai teológiai rész létjogosultsága a dogmatikai mellett megokolt, mert a reformáció és az általa megreformált egyház életében ez a diszciplína hozta meg a tanbeli egyensúlyt.

A bibliai teológia a tisztasági szűrő, hogy a tanítás tiszta maradjon, ne lopakodjon a tanításba csak ember által kitalált fogalom, gondolat, hanem csak az maradjon benne, ami Isten kijelentése.

Végezetül a gyakorlati teológiai rész a két középső rész által talán elfáradt olvasót ismét felüdíti, hiszen a hit, a vallás külső ismerete a leggyakoribb minden felekezetű ember életében. Keresztelőre, esküvőre, temetésre gyakran eljárnak más felekezetű vagy egyházhoz nem tartozók is, akik kérdéseket tesznek fel magukban a szertartások eredetéről, lényegéről vagy szabályairól.

Hiszem és remélem, hogy e szerény, kétnyelvű könyv hasznára, áldására lesz sokaknak, és azt a nemes szándékot felfogják, ami a szerzőt megírására ihlette: az egész

---

emberiség Istené, egymás megismerése, tisztelete, megbecsülése az egy családon belüli jobb megértést, összhangot szolgálja. Mindez legyen Isten dicsőségére, felebarátaink javára.

CSETE-SZEMESI István püspök

BEVEZETŐ

Mielőtt a tisztelt olvasó elkezdené tanulmányozni e kézikönyvet, szükségesnek látom figyelmükbe ajánlani, hogy e könyv célja Isten dicsőségét hirdetni. Többet nem is kellene írnom az előszóban, de engedtessek meg, hogy kifejtsem, mit is jelent ez az első mondat.

Mint mindenben, ami emberi kézből került ki, a könyvecskében is biztosan van kifogásolnivaló. Nem is tagadom. Állok elé a kritikáknak. A fő szempont, ami e könyv elkészítésében vezetett, az volt, hogy mindazon keresztyének és nem keresztyének előtt szemléltessem az általam igaznak megismert református vallás tanítását és szervezettségét. Mindezt nem a magam érdemszerzésére, vagy egyházam hírének előmozdítására, hanem ahogy az első mondatban megállapítottam – Isten dicsőségére. Hogy milyen a szemléltetés minősége – az a másodlagos kérdés, ha szem előtt tartjuk, hogy az ember üdvössége mindig az első számú kérdés. Arra kérem tehát a kedves olvasót, ne legyen könyvem gyenge minősége és személyem gyarlósága akadály abban, hogy az elsődleges kérdésre keressük a választ – együtt.

A református ember egyik alapelve, hogy nem az egyházak, vallások üdvözítenek, hanem egyedül Jézus Krisztus. Az egyházaknak, így a Református Keresztyén Egyháznak Szerbia és Montenegróban az a feladata, hogy erre a megtartó és üdvözítő Jézus Krisztusra

mutasson, és a Szentlélek munkájáért esedezzen imádásokban, hogy világossá válják az emberek előtt az Atya Isten szeretete és gondviselése. Ha ezt a feladatot betölti, akkor önök előtt is és minden ember előtt is világossá válik, hogy Isten színe előtt élünk, református egyházunk is Isten színe előtt működik. Felelősségtudatra ébreszt ez mindannyiunkat: presbitereket és híveket, lelkészeket és önöket, olvasókat is. Felelősségre embertársaink iránt, mégpedig nem személyválogatóként, hanem felebarátként. Az embernek szerintem akkor lesz boldogsága, nyugodalma, békessége, ha Istennel kerül egy közösségbe. Közös életcélunk ez, mert van célunk, és életünknek is van értelme. Jézus Krisztus az, aki megbékéltet minket Istennel. Őt tartsuk szem előtt életünk istentiszteletében.

A könyvben fellelhető liturgika és Szervezeti rész fejezet a Szerbia és Montenegró-i Református Keresztyén Egyház gyakorlatára és szervezeti életére vonatkozik, és nem általános érvényű más református egyházakban.

Ajánlom ezt a könyvet református presbiter testvéremnek és más felekezeti, minden nemzetiségű keresztyén és egyházon kívüli testvéremnek.

*Szabadka,
2005. augusztus. 29.*

*KISS Nándor
református lelkipásztor*

EGYHÁZTÖRTÉNET

1. A reformáció ideje

A 16. században a római katolikus egyház hosszú ideje tartó tanbeli és szervezeti romlottsága az egyház hitelességvesztéséhez vezetett. Elkerülhetetlen volt a keresztyén egyház számára a visszafordulás a gyöke-
rekhez, az *ad fontem* folyamat: az egyház reformációja. Maga a reformáció már régóta várható és kívánt dolog volt, de a 16. századi események mégis mintha felkészületlenül érték volna a katolikus egyházat.

Azoknak a hitvitáknak, nézeteltéréseknek és háborúknak, amelyeket a reformáció váltott ki, a következménye a nyugati, Róma-központú egyháztest megbomlása és az új, protestáns egyházak létrejötte volt. Ezek az új egyházak nem voltak egységesek. Attól függően, hogy mely államban és milyen politikai környezetben jöttek létre, a protestantizmuson belül három alapvető irányzat alakult ki: az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház Németországban, melyet alapítójáról lutheranizmusnak is neveznek, a Református Egyház Svájcban és az Anglikán Egyház Angliában. Luther Márton németországi fellépése a pápaság ellen más országokban is felszabadította a reformátori erőket, mindenekelőtt Svájcban, ahol Zwingli Ulrich és Kálvin János önálló evangéliumi egyházformát alakított ki. A reformáció

korának végére tehát a Római Katolikus Egyház mellett három új egyháztípus létezett: az anglikán, amely bizonyos pontokon szorosán érintkezett a római katolicizmussal, a lutheránus, amely már sokkal határozottabban szakított a római katolikus egyházzal és a református, mely a protestantizmusnak az emberi hagyományokat teljesen nélkülöző, kizárólagosan a Szentírásen alapuló formája.

Az 1530-as évektől a római katolikus reakció, melynek fő ütőereje a spanyol Loyolai Ignác által alapított jezsuita rend volt, sikerrel hajtott végre egy nagyarányú restaurációt a római katolikus egyházban. Ebből a megújítási mozgalomból nőtt ki az ellenreformáció, melynek célja a protestantizmushoz pártolt nemzeteknek és társadalmi csoportoknak a római katolikus egyház iránti engedelmesség útjára való visszavezetése volt.

A reformáció első századában nemcsak a vitairatokon keresztül és a hitvitákon, hanem a harctereken is kiéleződtek az ellentétek. A felekezeti küzdelmek sorát a hugenotta háború és a németalföldieknek a spanyol katolikusok ellen vívott szabadságharca nyitotta meg. Ide soroljuk még a harmincéves háború időszakát és az angol forradalmat is.

A reformációt nem Luther vagy Kálvin személyisége robbantotta ki, hanem az egyház külső és belső lelki, szellemi állapota, amely szükségessé tette fellépésüket.

1.1. A reformáció szükségessége

A nyugat-európai társadalom már több mint egy évszázada igyekezett megreformálni az egyházat „főben és tagjaiban”, de törekvései kudarcba fulladtak.

Az egyházi közigazgatás terén volt szükség a legtöbb javítanivalóra. Ennek rossz megszervezéséből törvénytelenések eredtek: korrupció és sok más bűn. A művelt és műveletlen köznép egyaránt ilyen kérdésekkel ostromolta az egyházat: igazságos-e, hogy a főbenjáró bűnököt elkövető klerikusok védettek az egyházi és világi hatóságok általános eljárásaival szemben? Helyes dolog-e, hogy akinek van pénze, az megvásárolhatja bűneire a bocsánatot, különböző rendelkezések alól a felmentést, és például azt a jogot, hogy ünnepnapokon tartsa esküvőjét? Hát a törvény nem vonatkozik egyformán a szegényre és gazdagra? Méltó-e az egyház lelki mértékéhez, hogy a kiközösítéssel fenyegetve hajtja be az adósságokat? Vajon nem túl sokan világiasodtak el a pópok közül – s lettek civakodók, részegesek, paráznák és méltatlanok a szent hivatalra? Hát nem olyan az egyház – tehette fel a kérdést a radikális kritikus –, akár a szószékről is –, mint egy szajha, aki bárkinek eladja szépségét, csak megfizessék? S mindeközben a pápák háborús kalandjainak, politikai akcióinak és egyház kormányzati balfogásainak hosszú históriája kétségeket ébresztett az emberekben, hogy ugyan mi haszna van mindebből Isten országának vagy a világnak? Az egyház kicsúfolása mindennapos, megszokott dologgá vált,

sőt tiszteletre méltó és művelt emberek napi olvasmányává és közhelyévé, egyházellenes dalok és költemények formájában. Ha az emberek reformációról beszéltek, szinte minden esetben egyházkormányzati, jogi vagy erkölcsi reformokra gondoltak; a dogmák reformja szóba sem jöhetett. Hogy ez utóbbi mégis előkerült a 16. század elejére, azt a kormányzati hatalomban bekövetkezett változásoknak és egy új művelődési irányzat kialakulásának lehet köszönni. Az állami szervek nagyobb önállósággal rendelkeztek országuk kormányzásában, az egyháznak már nem volt akkora beleszólása a belügyekbe. Ez az új művelődési irányzat a humanizmus volt. A nyomda megjelenésével több könyv került közkézre, több ismeret jutott az emberekhez, nagyobb volt a tudás és a tudásszomj is. Így az egyház tanítását is meg kellett vizsgálni; a függetlenebb kormányzatok uralkodói és fejedelmei között pedig sok humanista volt, akik örömmel támogatták a teológia megújulását.

1.2. Előreformátorok

Előreformátoroknak nevezzük azokat a hívó keresztyén személyiségeket, akik még a reformáció megindulása előtt reformok bevezetésére törekedtek az egyház gyakorlati és elméleti tanításában. Az ilyen előreformátoroknak általában szűk körű támogatóik, követőik is akadtak, és szembekerültek a Pápai Kúriával. Ezért elítélés, kiközösítés volt a sorsuk, mely sokszor kínzatósukkal, kivégzésükkel végződött. Itt csak azokat az

előreformátorokat említjük meg, akiknek működése nagyobb tömegeket vonzott.

Petrus Valdes lyoni kereskedő volt, és 1176-ban egy súlyos gazdasági válság idején az anyanyelvére, a francia nyelvre lefordított Újszövetség hatására követni kezdte a szegénység eszményét. Amikor hasonló gondolkodású férfiak és nők csatlakoztak hozzá, egyesületet alapítottak, és apostolszerű vándorprédikátorokként bűnbánatra hívták az embereket. III. Lucius pápa 1184-ben kiközösítette őket. Az egyesületi tagságot a konverzióknak, a világról való lemondásnak és egytől hat évig terjedő próbaidőnek kellett megelőznie. A tagok fogadalmat tettek az apostoli szegénységre és az apostolságra. Elvetették az esküt, a háborút, a halálos ítéletet, a halotti miséket, a halottakért való alamizsnálkodást és imádkozást, a tisztítótűzet, a búcsúkat, nem hittek a méltatlan papok által kiszolgáltató szentségek hatékonyságában. Nagyra értékelték viszont a böjtölést és a Mi Atyánkot. Valdes tanai követőkre találtak Languedoc és Lotharingia francia tartományokban, Flandriában és Észak-Spanyolországban, Felső-Itáliában és Dél-Németországban.

John Wyclif 1328 körül született, és 1384. december 31-én halt meg. Az oxfordi egyetemen előbb filozófiát, majd 1363-tól teológiát tanított. Küzdelmének első szakaszában hazafiként, tehát nemzeti, és nem vallási alapon tiltakozott a pápa visszaélései ellen, elnyerve ezzel az udvar rokonszenvét. Később Wyclif pápaellenes támadásai fokozatosan vallási jelleget öltöttek, mely egy

általa kidolgozott átfogó teológiai programon alapozódott. Barátai segítségével angol nyelvre fordította a latin nyelvű Bibliát, a Vulgatát.¹ Az 1391-es parasztfelkelésért őt hibáztatta a nemesség. Az 1382-ben összehívott zsinat ezt a helyzetet kihasználva elvetette tanításait, majd támogatóival együtt elűzte Oxfordból. Wyclif tanainak alapja a Szentírás volt, és vallotta, hogy a zsinatok és pápák határozatai – amennyiben nem a Szentírás alapján alapulnak – csupán emberi tanítások. A pápaság intézményét elvetette, mert az egyház egyetlen fejének Krisztust tartotta. Szerinte az úrvacsora jelkép, amelynek értelme csak a hívő ember számára válik nyilvánvalóvá. Tiltakozott a szentek, ereklyék és képek tisztelete, a fülbegyónás, a fölös jócselekedetek kincse, a búcsúk és az ünnepek túlzottan nagy száma ellen.

Jan Hus, azaz Husz János (1370–1415) Prágában pap és tanár volt, majd kinevezték zsinati prédikátorrá. 1402-ben kezdett megismerkedni Wyclif irataival, és azokat – az úrvacsoratan kivételével – magáévá tette. 1403-ban támadást intézett az elfajult klérus ellen. Wyclifista eszméi miatt 1408-ban Sbinco érsek megfosztotta zsinati prédikatori tisztjétől. 1409-ben egyetemi vita alakult ki, ahol Vencel cseh király semleges állásfoglalása ahhoz vezetett, hogy a német professzorok és diákok elhagyták Prágát, és Lipcsébe menekülve megalapították a lipcsei egyetemet.

1411-ben Husz Jánost a pápa kiátkozta, a következő évben az őt támogatókra erősödött a nyomás, és Husz János Vencel király tanácsát megfogadva cseh nemesek

védelmébe menekült. Husz követőinek főhadiszállásánál jött létre nem sokkal később Tábor városa. Luxemburgi Zsigmond császár és cseh király felszólította, hogy a rendelkezésére bocsátott királyi kísérettel jelenjen meg a konstanzi zsinaton, és ott vallási tárgyalás keretében egyezzen meg ellenfeleivel. Husz 1414 novemberében, Zsigmond király megérkezése előtt jelent meg Konstanzban. Honfitársai, a prágai teológusok azonnal bevádolták mint eretneket, és menlevele ellenére szökés gyanúja miatt letartóztatták, a börtönben pedig kegyetlenkedtek vele. A király eleinte felháborodott ezen az eljáráson, de azután mégis feláldozta Huszt a zsinat folytatása érdekében. A wyclifista tanítás 1415. május 4-i elvetését vég nélküli kihallgatások, majd Husz János elítélése követte. Husz semmit sem volt hajlandó visszavonni, s 1415. július 6-án máglyára küldték. Követőjét, Prágai Hieronymust 1416. május 30-án szintén elítélték.

A husziták mozgalma túlélte vezetőjük meghurcoltatását, de végül három pártra szakadva meggyengült.

2. A „német” reformáció

A német reformáció, a történelem egyik legátfogóbb mozgalma volt, és hatása – többé vagy kevésbé – a kultúra minden területét érintette. Eredete szerint tisztán vallási mozgalom volt, amelyet meghatározott Luther Mártonnak, a reformáció vezetőjének egyéni teológiai fejlődése.

2.1. Luther Márton

1483. november 10-én született Eislebenben, egy parasztszaládban. A család fél évre Márton születése után Mansfeldbe költözött, ahol fokozatosan jólétre tett szert. Előbb Mansfeldben, majd Magdeburgban, végül pedig Eisenachban járt iskolába. 1501-ben az erfurti egyetem művészeti fakultásának diákja lett. 1505-ben magister artiummá lépett elő. Ez évben belépett az Ágoston-rendiek erfurti kolostorába. Itt sokat olvasott, és behatóan tanulmányozta a Szentírást. 1508-ban egy időre Wittenbergbe került, hogy rövid erfurti és római tartózkodása után 1512-ben itt doktoráljon. A wittenbergi konvent tagja lett, és prédikálni kezdett a kolostorban és a városi templomban.

2.2. A protestálás – a protestantizmus

Ezen a ponton Luther Márton személye egybeforr a protestantizmus kialakulásának folyamatával. Tanulmányai során felismerte, hogy Isten igazságossága folytán nemcsak ítélő, de kegyelmes is. Pál apostolnak a Róma-beliekhez írott levele olvasása közben felfedezte azt a tényt, hogy az Isten és az ember közötti viszony alapja nem az érdem, hanem a kegyelem. Az ő indítványozására kezdődött meg Augustinus műveinek tanulmányozása a wittenbergi egyetemen.

A reformáció gyújtózsínóra valójában a bűcsúról kialakult vita volt. Az egyházi ünnepeken bűnöket megbocsátó cédulákat árusítottak. Luther megértette, hogy a bűnök bocsánatát nem lehet megvásárolni, azt ember embertől nem kaphatja meg, mert egyedül Isten az, aki a bűnöket megbocsáthatja. A bűcsú gyakorlatában mutatkozott meg a legdrasztikusabban, miként tették az egyház vezetői a vallást külsőséggé, a szent ügyet alávalóvá. 1506-ban II. Gyula pápa a római Szent Péter-templom újjáépítésére jubileumi bűcsút hirdetett, amelyet 1514-ben X. Leó megújított. A kis államocskákra tagolódott Németország ez alkalommal egy akarattal ellenszegült ezen felhívásnak. Ugyanis az, hogy a Szent-szék, illetve az olaszok ily módon gyűjtötték be az olasz földön épített és renovált templomokra a pénzt, sértette a német nemzeti érzéseket. A bűcsú hirdetői városról városra jártak s pénzt gyűjtöttek a bűnbocsátó cédulák árusításával. Ez a világi gondolkodás sértette a mélyen hívő keresztyének vallásosságát.

Luther Márton, miután 1516 júliusa óta hiába emelte fel szavát a visszaélések ellen, 1517. október 31-én 95 tételben akadémikus vitát kezdeményezett a bűcsúról. A tételeket még aznap kiszégezte a wittenbergi vártemplom kapujára.

Ennek a következménye az lett, hogy a pápa két ízben is pert indított Luther ellen, akit viszont Bölcs Frigyes szász választófejedelem támogatott, védelme alá vett, és az üldözés elől bújtatott.

A Római Kúria egyelőre nem tudott semmit sem tenni Luther ellen. Csupán kieszközölte a Lipcsei Disputát, mely viszont Luther hasznára vált. Megbarátkozott a humanistákkal, és Luther támogatásával a wittenbergi egyetem lett az első, ahol a humanisták óhaja szerint latint, görögöt és hébert is tanítottak. Ezek után lett Luther legjelentősebb teológiai munkatársa Philipp Melancton (1497–1560). 1520-ban Rómában megkezdődött Luther eretnekpere, aminek az eredménye az lett, hogy elrendelték összes iratainak elégetését, és a tanok hatvan napon belüli visszavonását. Ellenkező esetben Luther elítélt eretneknek számít. Aleander pápai nuncius Luther iratait Löwenben nyilvánosan elégette. Luther erre azzal válaszolt, hogy 1520. december 10-én az *Exsurge Domine*² bullát és a pápai rendelkezéseket a wittenbergi professzorok és diákok jelenlétében ünnepelesen elégette. Ezt a bullát Luther Márton és iratai ellen adta ki a Szentszék. A bulla elégetésére felelve, 1521. január 3-án Rómában Luther ellen kiadták az átokbullát, amelyben kimondták felette a legsúlyosabb ítéletet, az „anatémát”.

A wormsi birodalmi gyűlés 1521. május 26-án Lutherre és követőire kimondta a birodalmi átkot. Bölcs Frigyes fejedelem elmenekítette őt wartburgi várába, ahol a reformátor tíz hónapig névtelenségben élt.

3. A „svájci” reformáció

A reformáció másik központja és az evangéliumi kereszténység újabb önálló típusa Wittenberg után a németlakta svájci Zürichben jött létre. A svájci városok szellemi életét a 16. század eleje óta a humanizmus élénkítette, amely azonban csak mérsékelt reformtörekvéseket fogalmazott meg. A fiatal nemzedék tanítómesetere Erasmus volt, aki 1514-től évenként megfordult Svájcban egy bázeli könyvkereskedővel fennálló kapcsolata révén. Erasmus köréhez tartozott Ulrich Zwingli (1484–1531), a németajkú Svájc reformátora is.

3.1. Zwingli Ulrich reformációja

A wittenbergi hírek döntő lendületet adtak a zürichi eseményeknek. Zwingli Ulrich volt Zürich városának lelkésze. Amikor Tetzl János szerzetes érkezett a város elé a bűnbocsátó cédulákat árusítani, Zwingli bezáratta a város kapuit előtte, arra hivatkozva, hogy a bűnököt egyedül Isten bocsátja meg. Hat évig prédikált Zwingli Zürichben, s a városiak elfogadták a reformációt. Zwingli kevésbé tisztelte a múltat és az istentisztelet hagyományos formáit, mint Luther. A zürichi templomok belsejét átalakították. A kegytárgyakat és orgoná-

kat eltávolították, a képeket és szobrokat eladták vagy összetörték, az épségben maradt oltárokról minden díszítést leszedtek, s az új, német nyelvű úrvacsorai rendtartás (1525) nyomaiban sem emlékeztetett a középkori liturgiára. A prédikáció és az imádságok után kovásztalan kenyeret és bort helyeztek a főhajó közepén álló asztalra (nem oltárra!), amelyet körbevett a gyülekezet. A lelkészek mindig a gyülekezettel szembefordulva álltak, és laikus, tanári öltözetet viseltek. Zwingli hitte, hogy az istentiszteleten semmi nem történhet Isten ígéje ellenére, s azt, hogy a Szentírás egyértelműen előírja, hogy minek van helye az istentiszteleten. Úgy vélte: mindenben az egyszerűségnek kell érvényesülnie.

A Zwingli által megindított reformációt Svájcnak csak egy része fogadta el. A többi kanton ragaszkodott a római katolikus egyházhoz. 1531-ben Zwingli, karddal és csatabárdal a kezében, halálos sebet kap a kapeli csatamezőn, a katolikus kantonok és Zürich háborújában. Utóda, mint vezető lelkész Bullinger Henrik (1504–1575) lett, akinek bölcs és mérsékelt szempontjai, valamint egész Európára kiterjedő levelezése révén Zürich számos protestáns város példaképévé vált.

3.2. Kálvin János reformációja

A reformáció harmadik központja Wittenberg és Zürich mellett a francia Kálvin János munkássága nyomán jött létre Genfben. A protestantizmus újabb jellegzetes

változata nagy jelentőséggel és hihetetlen vonzerővel bírt egész Nyugat-Európában. Kálvin mélyen vallásos és világos gondolkodású reformátor volt.

3.2.1. Kálvin János

Jean Cauvin (vagy Caulvin, latinosan Calvinus; aláírása szerint Johannes Calvinus) 1509-ben született Noyonban, és 1564-ben halt meg Genfben. Pártfogója segítségével már 12 éves korában egyházi javadalomhoz jutott, 18 évesen plébániája volt, és papi tonzúrát viselt. A párizsi egyetemen 1533-ban evangéliumi gondolkodásúak csoportjával került kapcsolatba, ezért 1534-ben menekülnie kellett Párizsból, és az év decemberében Franciaországból is. Baselbe ment, ahol megjelentette híres művének, az *Institutio Religionis Christiana*ének első kiadását. Ez a könyv tartalmazza reformátori nézeteinek klasszikus kifejtését. Emellett részt vett rokona, Robert Olivetan francia bibliafordítási munkájában. 1536-os genfi útja idején a város temperamentumos reformátora, Guillaume Farel rávette, hogy legyen Genfben az Újszövetség tanára.

A Svájc francialakta részének reformációja Bern rész politikájával és G. Farel prédikátor munkásságával vette kezdetét. A genfi reformációt berni segítséggel Farel vitte győzelemre (1535), ám ez a győzelem nem a nép vallási mozgalmából született, hanem Genf városnak a savoyai hercegséggel és a vele szorosan összefonódó genfi püspökséggel vívott politikai függetlenségi harcából. 1535-ben Genf erőszakos úton szakított a katolicizmussal.

A genfi reformáció alapja az evangélium elfogadása kellett volna hogy legyen, nem külső, politikai szükség. Ez a munka meghaladta Farel képességeit. Kálvin mint fizetett prédikátor nagy befolyásra tett szert Genfben. Az általa és Farel által megkövetelt szigorú egyházfegyelem és életvitel azonban akkora ellenállást váltott ki a polgárság bizonyos köreiből, hogy 1538 húsvétján mindkettőjüknek el kellett hagynia a várost. Farel Neuchatel felé vette útját, ahol haláláig (1565) munkálkodott. Kálvin Bucer hívására Straßburgban telepedett le (1538–1541), és a francia menekültek gyülekezetét vezette. Straßburgi tartózkodása Kálvint közelebb hozta a német reformációhoz, főként Luther követőjéhez, Melancthonhoz.

Kálvin elűzése után Genf heves pártharcok színterévé vált. Amikor ismét Kálvin pártja kerekedett felül, Kálvint visszahívták. 1541 szeptemberében engedett a hívásnak. 1555-re, sok küzdelem után, bevégezte Genf városának reformációját. Ez évben nyert jogi elismerést a német lutheránusság is. Meg kell említenünk Kálvin lelkipásztorsága idején az antitrinitárius³ tanokat hirdető Servetus perét, aki tagadta a Szentháromság-tant, amiért a városi tanács eretnekként megégetésre ítélte, s ezt végre is hajtották.

Kálvin nemcsak Genfet tekintette működési területének, hanem egész Európát. Genf kedvező geopolitikai fekvése egyenesen kötelezte őt erre. Széles körű levelezésével és a genfi akadémia révén nagy befolyást gyakorolt a születő protestáns egyházakra mind Nyugat-,

mind Kelet-Európában. Saját befolyása alá vonta Svájc többi protestáns egyházát is, s ezzel bevégződött a német lutheranizmustól való elszakadás folyamata.

Kálvin a protestantizmusnak azt a változatát hívta életre, amelyben a római katolikus egyházzal szembeni ellentét a legtisztább formában jutott kifejezésre. Jellegzetessége a predestinációtan és az úrvacsoráról szóló tanítás. Olyanná akarta tenni a református egyházat, mint amilyen az őskeresztyén egyház volt. A templomból eltávolított minden cifraságot. Az úrvacsorát két szín alatt (azaz kenyérrrel és borral) szolgálta ki. Az istentisztelet fő részévé az igehirdetést tette. A hitetleneket, erkölcstelen életűeket az úrvacsorától eltiltotta.

DOGMATIKA

4. A református hitvallás

A keresztyén ember egyik alapvető jellemvonása, hogy azt, amiről hiszi, hogy igaz, megvallja írott és kimondott szóban, valamint cselekedetben. A református hitvallások ilyen formáikban tulajdonképpen feleletek Isten megszólítására. Az istentiszteleten elhangzó, tehát *szóban történő* hitvallásban a református ember az egyház egyetemesen elfogadott hitvallásával nyilatkozik meg Isten és embertársai előtt. A *cselekedetekben megnyilvánuló* hitvallás tulajdonképpen a református ember egész életvitelére vonatkozik. A hitvallások *írott formái* által értjük meg Isten üdvtervét, neveljük a jövő nemzedékét, és megértetjük magunkat a más vallásúakkal.

A hitvallásnak ezzel a három megnyilvánulásával a keresztyén ember azt fejezi ki, hogy elfogadta azt a közösséget, amelyet Isten Jézus Krisztusban ajánlott fel neki.

4.1. A hitvallási iratok

A református egyház szervezetileg nem olyan értelemben egységes, mint a katolikus, vagy a görögkeleti. Ugyanis nem egy központtól és azon központ dogma-meghatározó szerepétől függ. Minden országban külön református egyháztest van, melyek területi vagy nemze-

ti alapon és világszinten is közös egyházi szervezeteket, testületeket alkotnak. Ezért a református egyházaknak több hitvallási iratuk van. Ezeket a különböző államokban és népek körében létrejött református egyházak hitvallásos iratait egymás közt tanulmányozták, megbecsülték és elfogadták. Azokon a zsinatokon, amelyeken egy-egy hitvallást megfogalmaztak, több nemzet református képviselői voltak jelen. A két, legtöbb református egyház által elfogadott hitvallás a Heidelbergi Káté és a Második Helvét Hitvallás, amelyek a 16. században keletkeztek, egyéni munkák, amelyeket a nemzeti, területi református egyházak többsége elfogadott, és közösségi hitvallási szintre emelt.

A Heidelbergi Káté nevét onnan kapta, hogy Heidelbergben, a Rajna menti Pfalz nevű fejedelemség fővárosában készült, ahol nagy tekintélyű egyetem is működött. III. Frigyes fejedelemségében meg akarta teremteni a teljes állami és vallási egységet. E célból két kálvinista tudóssal, Ursinus Zakariással és Olevianus Gáspárral pontos és világos hitvallást készíttetett. A hitvallást kérdés és felelet formájában fogalmazták meg, s 1562-ben a fejedelem által összehívott zsinat el is fogadta.

A másik hitvallást Henrik Bullinger írta 1562-ben a saját testamentumaként, élete végén, mintegy summázását annak, amiben hitt. A svájci kantonok hitvallása ez elsősorban, azért is hívják Második Helvét Hitvallásnak. Ezt a hitvallást is III. Frigyes adta ki 1566-ban, átterésének igazolására.

4.2. A református egyház által elfogadott más, fontosabb hitvallások

A Református Keresztyén Egyház (Szerbia és Montenegró-i Református Egyház) elfogadta és a saját hitvallásainak tartja a fentebb említett két hitvallást: a Heidelbergi Kátét és a Második Helvét Hitvallást. Emellett, mint minden más református egyház, elfogadta, elismeri és vallja az első századokban keletkezett egyetemes, keresztyén hitvallásokat, köztük az Apostoli Hitvallást.

A Második Helvét Hitvallás XI. fejezetében, a Jézus Krisztusról szóló tanítás záradékául, hivatkozik a niceai, konstantinápolyi, efézusi és kalcedoni zsinat által alkotott, valamint az Athanasius neve alatt ismeretes hitvallásokra, igazolásul arra nézve, hogy református egyházunk a keresztyén igaz és egyetemes hitet vallja, és ezen a rendíthetetlen alapon áll és marad.

Az első két zsinat tanításai alapján megfogalmazott, a nicea–konstantinápolyinak nevezett hitvallás szövege a következő:

Hiszünk egy mindenható Atya Istenben, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében.

És egy Úr Jézus Krisztusban, az Isten egyszülött Fiában, aki az Atyától nemzetett minden időknek előtte, világosságból való világosság, igaz Istenből való igaz Isten; nemzetett, nem teremtett; egylényegű az Atyával; aki által lett a mindenség; aki mi értünk, az em-

berekért és a mi üdvösségünkért alászállott a mennyekből, és testet öltött a Szent Lélekből és Szűz Máriából, és emberré lett, megfeszítettett érettünk Pontius Pilátus alatt és szenvedett és eltemtetett és harmadnapon feltámadott az írások szerint, és felméne a mennyekbe, és üle az Atya Isten jobbjára felől, és ismét eljövend dicsőséggel, ítélni élőket és holtakat; az Ő országának nem lészen vége.

És a Szent Lélekben, a megelevenítő Úrban, aki az Atyától származik, aki az Atyával és a Fiúval együtt imádandó és együtt dicsőítendő, aki szólott a próféták által. Egy, szent, egyetemes és apostoli egyházban. Valunk egy keresztséget bűnöknek bocsánatára, várjuk a holtak feltámadását és a jövendőbeli örök életet. Ámen.

4.3. A református hitvallás főbb hittételei a II. Helvét Hitvallás alapján

4.3.1. A Szentírás

Hisszük és valljuk, hogy a szent próféták és apostolok kanonikus írásai, mind az Ó-, mind az Újtestámentomban Isten igaz Igéje; ezért elég tekintélyük van önmaguknak, és az nem emberektől származik, mert maga Isten szólott az atyákhoz (pátriárkákhöz), prófétákhoz és apostolokhoz, és szól még mindig hozzánk a szent írások által.

4.3.2. Isten, az Ő egysége és a Szentháromság

Hisszük és tanítjuk, hogy az Isten lényege vagy természete szerint egy. Mindamellett hisszük és tanítjuk, hogy ugyanebben a véghetetlen, egy és oszthatatlan Istenben elválaszthatatlanul és elegyítetlenül a következő személyek különböztethetők meg: Atya, Fiú és Szentlélek. Mégpedig úgy, hogy az Atya öröktől fogva nemzetette a Fiút, a Fiú emberi szóval ki nem fejezhető módon született, a Szentlélek pedig mindkettőtől származik, mégpedig öröktől fogva, és mindkettővel együtt imálandó. Ami a természetüket vagy lényegüket illeti, úgy függenek össze egymással, hogy ez a három egy Isten és közös egy isteni természete van az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek.

4.3.3. A bálványimádásról

Minthogy pedig az Isten láthatatlan lélek és véghetetlen valóság, bizonyára semmiféle művészettel vagy képpel nem ábrázolható ki. Mert jóllehet Krisztus magára öltötte az emberi természetet, ezt nem azért tette, hogy legyen mód a kiábrázolására.

4.3.4. Az Isten imádásáról

Tanítjuk, hogy csak az igaz Istent kell imádni és tisztelni. Csak Istent kell segítségül hívni az egy Krisztus közbenjárásával. Ezért a dicsőült mennyei lakókat vagy szen-

teket sem nem imádjuk, sem segítségül nem hívjuk, sem őket az Atya előtt a mennyben szószólóinknak vagy közbenjáróinknak el nem ismerjük. Elegendő ugyanis nekünk az Isten és az egyedüli közbenjáró, aki Jézus Krisztus.

4.3.5. Az isteni gondviselésről

Hisszük, hogy ennek a bölcs, örökkévaló és mindenható Istennek a gondviselése tart fenn és igazgat mindent égen, földön és minden teremtményben. Azokat az eszközöket, melyek által működik az isteni gondviselés, nem vetjük meg mint haszontalanokat, hanem azt valljuk, hogy ezekhez annyira kell alkalmazkodnunk, amennyire azt nekünk Isten igéje ajánlja. Ezért helytelenítjük azt a gondolkodást, miszerint, ha mindent Isten gondviselése igazgat, akkor hiábavaló minden jóra való próbálkozásunk és törekvésünk. Semmit sem tulajdonítunk a vak szerencsének vagy a véletlennek.

4.3.6. A mindenség teremtése, az angyalok, az ördög és az ember

Ez a jó és mindenható Isten teremtett mindent, a látható és láthatatlan dolgokat egyaránt az Ő örökkévaló Igéje által.

Valamennyi teremtmény közül kiválnak az angyalok és az emberek. Valljuk tehát, hogy némely angyal megmaradt az engedelmisségben, és az Isten és az emberek hűséges szolgálatára van kiküldve; mások azonban ön-

hibájukból elbuktak, romlásba zuhantak, és minden jónak és a híveknek ellenségeivé lettek. Jézus ezt állítja az ördögről: „Az emberölő volt kezdettől fogva, és nem állott meg az igazságban, mert nincsen őbenne igazság.”

Az ember kezdetben Isten képére és hasonlatosságára jónak teremtett. Valljuk pedig, hogy az ember egy személyben két különböző valóságból áll, mégpedig egy halhatatlan lélekből és halandó testből.

4.3.7. Az ember elbukásáról és a bűnről

Az ember az ördög ösztönzésére és saját hibájából engedetlen lett Isten iránt, és így a bűnnek, a halálnak és különféle nyomorúságnak lett martaléka.

A bűnön pedig értjük az embernek azt a veleszületett és első szüleinktől mindnyájunkra átszarmazott romlottságát, amely miatt gonosz kívánságokba, gondolatokba és cselekedetekbe merülünk.

A halálon nemcsak a testi halált értjük, hanem azokat az örökké tartó büntetéseket is, melyek bűneinkért és romlottságunkért kijárnak nekünk.

4.3.8. Jézus Krisztusról

Hisszük, hogy Őt az Atya eleve elrendelte e világ Megváltójának. Fiú istensége szerint egyenlőképpen örökkévaló és egylényegű az Atyával, valóságos Isten.

Hisszük és tanítjuk, hogy az örökkévaló Istennek ugyanez az örökkévaló Fia embernek fiává is lett nem

férfiúnak indulatából, hanem úgy, hogy a legtisztább módon a Szentlélektől fogantatott, és Szűz Máriától született.

Két természet van Krisztusban, egy emberi és egy isteni. Krisztus isteni természete nem szenvedett, sem emberi természete nincs jelen mindenütt.

Hisszük, hogy Jézus Krisztus valósággal szenvedett, valósággal feltámadott, és valóságos a mennybemenetele.

4.3.9. A bűnbánatról

Hisszük, hogy elégséges az az őszinte bűnvallás, mely egyedül Isten előtt történik, akár titkon Isten és a bűnös között, akár nyilvánosan a templomban. Nem tartjuk szükségesnek a fülbegyónást és az emberektől való feloldozást. Bűneink bocsánata Krisztus érdeméért van.

A megigazulást nem cselekedetek által, hanem az Isten irgalmasságába és a Krisztusba vetett hit által kapjuk, azért azt tanítjuk és hisszük, hogy a bűnös ember egyedül a Krisztusban való hit által, nem pedig a vallási törvények, vagy valamely cselekedetek által igazul meg.

Minden embernek szüksége van igaz bűnbánatra, hogy Isten elé járulva Jézus Krisztus érdeméért megigazíttassék.

4.3.10. Az egy anyaszentegyházról

Minthogy csak egy Isten van, egy közbenjáró Isten és ember között, a Jézus Krisztus, aki az egész nyájnak egy pásztora, e testnek egy feje, végül pedig egy Lélek,

egy üdvösség, egy hit, egy testamentum vagy szövetség, ebből szükségképpen következik, hogy csak egy anyaszentegyház van.

Az anyaszentegyháznak egyedül Krisztus a feje.

4.3.11. A szentségekről vagy sákramentumokról

Isten az Ő Igéjének hirdetéséhez eleitől fogva hozzácsatolta a szent jegyeket, a sákramentumokat. A református egyház két sákramentumot ismer el, amelyeknek ismertetőjele elsősorban az, hogy őket Jézus szerezte, másodsorban, hogy ezekhez ígéretet fűzött. Ezek a szent keresztség és az úri szent vacsora.

4.3.12. A keresztségről

Krisztus nevében megkeresztelkedni annyit tesz, mint beíratni, beavattatni és felvétetni az Isten fiainak szövetségébe, családjába és örökségébe. Csak egy keresztség van Isten egyházában. Valljuk és gyakoroljuk a gyermekkeresztséget, merthogy a gyermekek is éppúgy beletartoznak Isten szövetségébe, mint a felnőttek.

A keresztség emlékeztet minket arra, hogy ahogy a víz lemossa a test szennyét rólunk, úgy az egyszer és mindenkorra kiontatott Jézus Krisztus vére lemossa a mi bűneinket.

4.3.13. *Az úrvacsora*

Az úrvacsora szerzője maga Isten Fia, a mi Urunk Jézus Krisztus. Ezzel a szent szertartással az Úr frissen emlékezetünkben akarja tartani az emberi nemzetséggel tett legnagyobb jótéteményét, tudniillik azt, hogy testének halálraadásával és vérének kiontásával minden bűnünket elengedte, és az örök haláltól és az ördög hatalmából megváltott. A kenyér és a bor nem változik Krisztus testévé és vérévé, amint a keresztségben a víz sem változik Krisztus vérévé, sem maga el nem mossa a bűnt. A kenyér és a bor, valamint a keresztség víz tehát isteni jegy és zálog. Krisztus azért nevezi a kenyeret testének és a bort vérének, mert arra akar ezzel tanítani bennünket, hogy amiként a kenyér és a bor táplálja földi életünket, ugyanúgy az Ő megfeszített teste és kiontott vére valóságos étele és itala a lelkünknek az örök életre.

Az úrvacsorát két szín alatt, azaz a kenyér és a bor jegyével osztjuk ki a gyülekezetnek.

BIBLIAI TEOLÓGIA

5. A Szentírás – A Biblia

5.1. A Biblia lefordítása a nép nyelvére

A reformáció egyik legnagyobb vívmánya, hogy az Isten kijelentését tartalmazó Szentírást, a Bibliát lefordították a nemzetek anyanyelveire, hogy ne csak a latinul tudók hallják és ismerjék Isten akaratát, hanem mindenki, hiszen Isten mindenkihez szól. Eltörölték a Biblia kizárólagosan papi használatát, és ezentúl a laikusok is kezükbe vehették azt. Ugyanakkor a Biblia helyes magyarázatát is szorgalmazzák, fokozván a biblikus nyelvek, úgymint a héber (illetve arám) és a görög tanulmányozását, hogy elkerülhessék és megcáfolhassák a tévtanításokat. A reformáció az istentisztelet fő alkotóelemévé ismét az írott Igét tette, mint ahogy az a zsidó zsinagógákban, de az első keresztyén gyülekezetekben is az istentisztelet központi része volt. Az „Igéből való élés” fő akadályá volt a nyelvek különbözősége. Az emberiség nagyon kis része értett latinul, és még kisebb része boldogult a göröggel, héberrel, arámmal. Ez a nyelvi különbözőség volt a kényszerítő oka a bibliafordítások beindulásának.

5.2. Az első bibliafordítások

Legelőször az Ószövetséget fordították le görög nyelvre. Ez a fordítás az egyiptomi diaszpórában élő görögül beszélő zsidók számára készült. Neve: Septuaginta (jelölése: LXX). A fordítást Kr. e. kb. 250-tól Kr. e. 150-ig végezték, és a kanonikus bibliai könyvek mellett az apokrifus iratokat is magába foglalja. A keresztyénység a korai időkben ezt a fordítást használta, de az ortodox (hithű) zsidóság túl szabadnak és pontatlannak találta, ezért más fordításokat is készíttetett.

A Krisztus utáni századokban készültek az Ószövetség arám nyelvű magyarázatos fordításai, az úgynevezett *Targúmok*, melyeket a zsinagógai istentiszteleteken használtak. Ezekre azért volt szükség, mert a héber nyelvet már Jézus korában nem beszélték sem a palesztinai, sem a mezopotámiai diaszpórában élő zsidók.

A Kr. e. 4. század végén készült Mózes öt könyvének samáriai fordítása, az úgynevezett *Samaritánus Tóra*.

A keresztyénység terjedése maga után vonta, hogy mind több és több nép nyelvére fordítsák le a teljes Szentírást. Így a 4–5. század folyamán elkészült előbb a kopt, az etióp, az örmény, majd később a gót, sőt később a 9. században az ószláv fordítás.

Az egyházatyák írásaiban maradt fenn a Septuagintán alapuló latin fordítás, a *Vetus Latina*. Hieronymus egyházatyája megbízást kapott arra, hogy revideálja ezt a helyenként bizonytalan állapotú szöveget. 382-ben kezdte el munkáját, és eközben rájött, hogy a Septuagin-

ta alapszövege eltér a héber eredetitől. Ezért feladatának tekintette, hogy a héber Biblia szövegét fordítsa le latinra. Ez a fordítás Vulgata néven vált ismertté, és csak a 7. századtól lett általános a használata. A római katolikus egyház a Tridenti Zsinaton a Vulgatát egyedül hiteles Biblia-szövegnek nyilvánította.

A humanista Erasmus 1516-ban közzétette az Újszövetség átnézett szövegét, és elkészítette annak latin fordítását.

Egy dominikánus szerzetes, S. Pagninus készítette el az Ószövetség újabb latin fordítását 1528-ban Lyonban, ahol ki is adta.

S. Münster, aki eredetileg franciskánus szerzetes volt, de református hitre tért, 1535-ben adta ki az Ószövetség latin nyelvű fordítását Baselben.

Megemlítendő még I. Tremellius latin Ószövetségfordítása 1575-ben, melyhez F. Junius az Újszövetség latin fordítását csatolta.

Elterjedt volt az Újszövetségnek az a latin fordítása, melyet Theodore Béza készített 1565-ben.

Az angol J. Wyclif kéziratokban elkészítette előbb 1380-ban az Újszövetség, majd 1382-ben az Ószövetség fordítását angol nyelvre. Ez a fordítás nyomtatásban csak 1731-ben jelent meg.

A teljes Biblia német nyelvű fordítása 1466-ban jelent meg nyomtatásban Straßburgban.

Miles Coverdale 1525-ben Zürichben nyomtatta ki saját fordítású angol nyelvű Bibliáját. Angliában Cromwell elrendelte az angol nyelvű Bibliák elhelyezé-

sét a parókiális templomokba. Ez az angol nyelvű Biblia Tyndale és Coverdale fordításain alapul, Párizsban és Londonban nyomtatták ki 1538–39-ben.

Husz János nyelvi reformja után 1475 és 1488 között a teljes Biblia cseh fordítása megjelent nyomtatásban.

Luther Márton Wartburg várában, bujdosása alatt, 1522-ben fordította le az Újszövetséget német nyelvre. A teljes Luther Biblia 1534-ben készült el. Ez tartalmazta az úgynevezett apokrifus könyveket is, melyeket Luther ugyan nem tartott egyenlő értékűeknek a Biblia többi könyveivel, de építő olvasmányokként értékelte őket.

Egy más német nyelvjárású protestáns fordítás is készült Svájcban. Összefoglaló néven Zürichi Bibliának szokták nevezni.

1611-ben készült el egy, a hitelesnek elismert angol fordítás, amelyet Jakab király Bibliájának (King James Bible) neveznek.

Hollandiában országos tekintélyre tett szert az 1637-ben véglegesített holland fordítású Staten-Bijbel.

Az első magyar fordítás az eredetileg teljes fordítású huszita biblia. Ez két ferences barát, a Prágában tanult és Husz János tanítását elfogadó Pécsi Tamás és Újlaki Bálint munkája. A Vulgata alapján, 1416 és 1440 között lefordított Bibliának csak részletei maradtak fenn az 1460-as években másolt Müncheni, Bécsi és Aporkó-dexben.

Magyar nyelven először részletfordítások jelentek meg, amelyek protestáns fordítások voltak: Komjáti Benedek 1533-ban Pál leveleit, Pesti (Mizsér) Gábor

1536-ban, (Erdösi) Sylvester János pedig 1541-ben a teljes Újszövetséget fordítja le. Méliusz Juhász Péter szintén részfordítást adott ki 1560-ban. Heltai Gáspár fordítása 1551 és 1556 között készült el, de hiányzott belőle egy pár ószövetségi könyv.

Magyar nyelvre először 1590-ben Károli Gáspár gönci református lelkipásztor fordította le a teljes Bibliát Vizsolyban, ezért ezt Vizsolyi Bibliának is nevezik. Szenczi Molnár Albert két újabb kiadásban (Hanau 1608; Oppenheim 1612) átjavította a Károli-szöveget. A Vizsolyi Biblia külföldi nyomtatásaiba nyomtatási hibák csúsztak. Ilyen volt az 1645-ben megjelent Janssonius-kiadás. Misztótfalusi Kis Miklós hozzáfogott a Janssonius Biblia javításához, és azt 1685-re elkészítette, és a saját költségén adta ki. Misztótfalusi megmaradt a Károli-szöveg mellett, de egységes helyesírással és következetes nyelvtani szabályok alkalmazásával állította helyre. Ez a Misztótfalusi által javított Károli-szöveg öröklődött tovább a protestáns használatban.

Az első teljes római katolikus fordítás Káldi György, amely 1626-ra készült el.

Az evangélikus Kámory Sámuel is lefordította a teljes Bibliát magyar nyelvre 1870-ben.

Új Biblia-fordítások keletkeztek jelen korunk magyar nyelvén. Számosan kíséreltek meg új ÚSZ-fordítást készíteni: Masznyik Endre (ev. 1917), Czeglédy Sándor (ref. 1924), Raffay Sándor (ev. 1929), Kecskeméthy István (ref. 1931), Békés-Dalos (kath. 1951), Budai Gergely (ref. 1967), Ravasz László (ref. 1971).

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Szakbizottsága 1975-re egy új fordítást készített, amelyet a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya adott ki. Egyidejűleg a római katolikusok is elkészítették saját új magyar bibliafordításukat, s kiadták 1973-ban. A legújabb római katolikus bibliafordítás az úgynevezett Neovulgáta alapján készült, s magyar nyelven a Szent Jeromos Bibliatársulat adta ki 1997-ben.

5.3. Mit tartalmaz a református Biblia?

A református értelemben a Biblia Isten kijelentése, az Ő üzenetének teljes és egyedüli foglalata, tekintélye a Szentlélek ihletésének köszönhető. Ilyen értelemben Kánon. Két része van: az Ószövetség és az Újszövetség. Az Ószövetségnek 39, az Újszövetségnek 27 könyve van.

Az Ószövetséget héber nyelven írták, és a következő könyveket tartalmazza: Mózes öt könyvét, Józsué, a Bírák, Ruth, Sámuel két, Királyok két, Krónikák két könyvét, Ezsdrás, Nehémiás, Eszter, Jób, Zsoltárok, Példabeszédek, Prédikátor könyvét, az Énekek Énekét és a következő próféták könyveit: Ézsaiás, Jeremiás, Jeremiás siralmi, Ezékiel, Dániel, Hóseás, Jóel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Zofóniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyveit.

Az Újszövetség nyelve a görög. Tartalmazza Máté, Márk, Lukács és János evangéliumát, az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvet; Pál apostol 13 levelét: írt Rómába, Korinthusba kettőt, Galáciába, Efézusba,

Filippibe, Kolosséba, Thesszalonikába kettőt, Timótheusnak kettőt, Titusnak és Filemonnak; ismeretlen szerző a Zsidókhoz írt egy levelet; Jakab apostol írt egy levelet, Péter kettőt, János hármat és Júdás egyet; az Újszövetséget egy prófétai könyv zárja, a Jelenések Könyve.

Miért ezeket a könyveket tartjuk a kijelentés foglalatának? Azért kell ezt a kérdést megválaszolnunk, mert az egyes keresztyén egyházakban a kanonikus könyveknek a száma különbözik.

5.4. A bibliai kánon

A kánon görög szó többértelmű. Jelenthet botot, mérővesszőt, mértéket, a Bibliára alkalmazva olyan iratok gyűjteményét, amelyek isteni kijelentés (inspiráció) alapján keletkeztek. A Biblia két kanonikus gyűjteményből áll: ószövetségiből és újszövetségiből.

Tulajdonképpen az Ószövetség kánonjának kialakulása körüli bonyodalmak és viták az okai, hogy miért különbözőek a kánoni könyvek száma a görögkeleti, a római katolikus és a protestáns egyházakban.

Az ószövetségi kánon megállapítása a zsidóságon belül vitatott kérdés volt abban az időben, amikor a keresztyénség elfogadta szent iratként az Ószövetséget. Két fő irányzat alakult ki: a farizeusi irányzat befolyása alatt álló palesztinai zsidóság a jamniai (jabnéi) zsinaton (Kr. u. 100-ban) egy nyelvtanilag javított szövegű héber kánont hozott létre. Az alexandriai zsidóság viszont egy olyan görög nyelvű szentírásgyűjteményt, a

Septuagintát, használt, amely a héber kánon iratain kívül még a következő iratokat foglalta magába: Salamon bölcsessége, Jézus Sirák könyve, Judit, Tóbit, Báruk, Jeremiás levele, Zsuzsánna, Bél és a sárkány, I–IV. Makkabeusok könyve, valamint Eszter és Dániel héber szövegén túlmenő görög nyelvű toldások.

A ma általunk is ismert, az Újszövetséget képező 27 kanonikus irat számát Athanasius egyházatya állapította meg Kr. u. 367-ben. A Kr. u. 2. századtól áll az Újszövetség az Ószövetség mellett a keresztyén istentiszteleteken. De az újszövetségi kánon sem állt össze egyszerre. A páli leveleket már a Kr. u. 2. század elején mértékadóként idézték a keresztyén gyülekezetekben. Az evangéliumok rendszeres istentiszteleti használatáról Justinus mártír tesz említést a Kr. u. 2. század közepén. Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv kánoni volta csak Irenaeus egyházatya idejétől (Kr. u. 180 körül) bizonyított. A Jelenések könyve kanonicitása szintén Justinus mártír idejétől bizonyítható. Az úgynevezett „katolikus levelek” lettek a legkésőbb a kánon részei. Ez a Kr. u. 4. században történt meg.

Az ószövetségi kánont tekintve a keleti egyház a jamniai zsinat által meghatározott kánont fogadta el, míg a nyugati egyház az alexandriai zsidóság kánonát tette magáévá. A római katolikus egyház ezt az alexandriai kánont szentesítette az 1546-os tridenti zsinaton. A reformáció szakított a nyugati keresztyén egyháztest alexandriai kánonával, és visszatért a palesztinai héber kánonhoz, amelyet a jamniai zsinat zárt le.

Az újszövetségi kánont a keleti keresztyén egyház fogadta el, majd a nyugati egyház is több zsinatán megerősítette (Hippo 393; Karthágó 397). A tridenti zsinat is ezt a kánont erősítette meg.

A református egyház a jamniai zsinaton létrehozott héber kánon szerinti Ószövetséget fogadta el, Újszövetségként pedig a római katolikus és a görögkeleti egyházba is bevett újszövetségi kánont.

GYAKORLATI TEOLÓGIA

Liturgika, ingóságok, ingatlanok, berendezések, eszközök

6. A református istentisztelet

A református istentisztelet egyik fókuszában Isten igéjének szóban történő, a másikban a sákramentumok által történő hirdetése áll. Az igehirdetés azt jelenti, hogy a lelkipásztor felolvassa és magyarázza a Szentírás kiválasztott igeverseit (a textust), amelyre a gyülekezet imádságban felel, és éneklésben dicséri a Szentháromság Istent. A református egyház két sákramentumos istentisztelete a keresztelési és az úrvacsora-osztási istentisztelet. Minden istentiszteleti formához hozzátartozik az egyház, valamint a szegények számára történő adakozás. Az istentisztelet a református hitvallás szerint nélkülöz minden felesleges díszítőelemet és szertartást, amely elvonná az összegyűlt hívek figyelmét Isten igaz tiszteletéről. Formai és tartalmi forrása az első kerestyének istentiszteletei.

6.1. A református istentisztelet formái

„Az istentiszteleti elemek egy-egy lezárt sorrendjét nevezzük istentiszteleti formának.”⁴ Négy alapformát lehet megkülönböztetni:

- 1) egyszerű igehirdetéses (homíliás),
- 2) jeggyel ábrázoló (sákramentumos),

- 3) eseményekhez kapcsolt (szimbolikus),
- 4) egyéb istentiszteleti formák.

6.1.1. Egyszerű igehirdetési istentisztelet

Az egyszerű igehirdetési istentiszteletet azért nevezzük így, mert Isten kijelentése nincs jeggyel ábrázolva, hanem csak igehirdetés közvetíti Isten üzenetét. Valamint egyszerű, mert nem kötődik semmilyen sajátos alkalomhoz. Meg kell jegyeznünk viszont, hogy nincs istentisztelet igemagyarázat nélkül.

Alakját tekintve a következő egyszerű igehirdetési istentiszteleteket különböztetjük meg:

- 1) Közöségi istentiszteletek, melyek közé tartoznak:
  - vasárnap délelőtti és ünnepi istentiszteletek,
  - vasárnap délutáni és bűnbánati istentiszteletek,
  - hétköznapi istentiszteletek.
- 2) Alkalmi istentiszteletek a következő eseményekkor:
  - egyházi évfordulók,
  - püspöki és esperesi látogatások.

A vasárnap délelőtti és az ünnepi istentisztelet liturgiája megegyezik, úgy-ahogy a vasárnap délutáni istentisztelet liturgiája is megegyezik a bűnbánati istentisztelet liturgiájával.

Az egyszerű igehirdetési istentiszteleten az igei, megszólító elemek meghatározóak, s ettől függenek a gyülekezeti elemek is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a gyülekezet aktív résztvevője az istentiszteletnek, melyet a lelkipásztor vezet. A gyülekezeti elemeknek is igei gyö-

kerei vannak. A református istentisztelet párbeszéd jellegű, azaz az igei és gyülekezeti elemek váltogatják egymást.

A református vallásban az egyházi év advent első vasárnapjával kezdődik. Főbb ünnepeink a következők: advent négy vasárnapja, melyeket karácsony előtt ünnepelünk, majd karácsony, húsvét előtti hat böjti hét vasárnapja, egy héttel húsvét előtt virágvasárnap, majd nagypéntek és húsvét; húsvét után negyven nappal Jézus Krisztus mennybemenetelére emlékezünk, tíz nap múlva pedig pünkösöd ünnepét tartjuk; az aratás után van újkenyér hálaadó ünnepe, szüret után pedig újbor hálaadó ünnepe, október 31-én a reformáció emlékünnepe. A nagyobb ünnepeket, karácsonyt, húsvétot és pünkösödöt két napig ünnepeljük.

6.1.2. Jeggyel ábrázoló (sákramentumos) istentisztelet

Kétféle jeggyel ábrázoló istentisztelet van a református egyházakban. Ezek a keresztelés és az úrvacsoraosztás. Jézus Krisztustól rendelt, és ezért a református egyház által elfogadott két jegyhez (sákramentum) kapcsolódó istentiszteleti formáról van szó. Ez a két jegy a keresztség és az úrvacsora jegye.

6.1.2.1. A keresztelés

Alkalomtól és a megkeresztelendőtől függően három keresztelési istentisztelet van:

- 1) gyermekkeresztelés templomban (vagy templomon kívül),
- 2) beteg gyermek keresztelése,
- 3) felnőtt keresztelése.

A felnőttek keresztelését akkor gyakoroljuk, ha az egyén 14 éves koráig nem volt megkeresztelve.

A református egyház csak olyan istentiszteleti elemeket fogad el, amelyeket a Szentírás határozottan elrendel, így a gyermekkeresztést tartja írásszerűnek. A reformáció bibliai-hitvallási alapjait idézve valljuk, hogy a kereszttség a Krisztusban nyert bűnbocsánat, az újjászületés, a Krisztus közösségébe és a gyülekezet közösségébe való felvétel jegye.

A keresztelés gyakorlatára nézve fontos megemlíteni, hogy a jegy közlésének külső módja a leöntés. Elvetjük a szükségkeresztést (bábakeresztés), mert nem a jel végrehajtása a fontos, hanem a jelzett valóság, amelyről a később öntudatra jutott hit tudomást szerez.

6.1.2.2. Az úrvacsoraosztás

Az úrvacsoraosztásnak két formája van: gyülekezeti úrvacsora a templomban és a templomon kívüli: családi háznál a betegeknek, a kórházakban, aggmenházakban, börtönökben, katonáknak. A háznál kiosztott úrvacsora nem azonos a római katolikus egyház utolsó kenetével. Ugyanis nem attól függ a haldokló üdvössége, hogy életének utolsó óráiban magához vette-e a jegyet. Fontos megemlíteni, hogy a református egyház

csak az eszméletüknél levő betegeknek szolgáltatja ki az úrvacsora jegyeit.

6.1.3. Eseményhez kapcsolt istentiszteletek

A gyülekezeti, családi és közegyházi élet különböző eseményeinek a következő istentiszteleti alkalmai vannak: konfirmációi istentisztelet, a házasságkötés istentisztelete (esketés), a temetési istentisztelet, a lelkészszentelés és a püspök beiktatása, valamint egyéb istentiszteleti formák.

6.1.3.1. Konfirmáció

Oktatás és lelki előkészítés után a megkeresztelt egyháztagokat megkonfirmáljuk. A konfirmáció nem nagykorúsítás, nem a keresztség kiegészítése, hanem vallástétel és fogadalomtétel, valamint felhatalmazó szertartás, hogy a megkeresztelt egyháztag a másik sákramentumban, az úrvacsorában is részesedjék. Két formája van: az ifjak (14 éves korig) konfirmációja és a felnőttek konfirmációja.

6.1.3.2. Házasságkötés megáldása

A házasságkötés önálló istentiszteleti forma, amelynek helye lehetőleg a templom. Szükség esetén és a fiatal párok kérésére a lelkipásztori irodában vagy családi háznál is megtörténhet. Az egyházi szertartásra azért

van szükség, mert az új pár itt hallja meg, hogy házasságukról mit mond Isten, az Ő színe előtt tesznek esküt házasságbeli hűségükről, és bizonyosságot nyernek afelől, hogy Isten áldása végigkíséri őket. Bűnbánati héten és úrvacsoraosztás napján nem esketünk.

Vidékünkön a polgári házasságkötés 1895-ben lépett érvénybe, és ettől kezdve a református egyház minden polgárilag megkötött házasságot érvényesnek ismer el.

6.1.3.3. *Temetés*

Az egyház jelenléte a temetésen három szempontból indokolt:

- a lelkipásztor Isten iránti hálával mutat rá mindazon ajándékokra, amelyeket a gyülekezet az elhunyt által annak életében kapott,
- tanítjuk a gyászoló gyülekezetet az Istenre bízott élet áldásai felől,
- az Igével vigasztaljuk a hátramaradott gyászolókat, és hirdetjük a feltámadás reménységét.

A temetés két részből áll. Az első, igehirdetési rész a háznál, a kápolnánál, vagy a templomban hangzik el, a második rész pedig a bibliaolvasásos rész, mely a sírnál történik. A bibliaolvasásos résznél a feltámadási igét (1Kor 15:19–57) olvassuk fel.

A református egyház vallja, hogy a lelkipásztornak minden temetésen meg kell jelennie, amelyre hívják. Mivel a temetési igehirdetés nem a halottnak, vagy a halottért szól, ezért az öngyilkosokat is ugyanazzal a szer-tartással kell eltemetni.

Az egyház jelenlétének a temetésen két feltétele van: a család felkérése és az állami elhantolási engedély. Lelkipásztor nélkül nem végezhető egyházi temetés.

A református egyház helyteleníti a búcsúztatót, amelyben a halott atyjafiaitól és ismerőseitől név szerint vagy általánosítva búcsúzik.

6.1.3.4. Lelkészszentelés és püspökbeiktatás

A lelkészszentelés önálló istentiszteleti forma, és mindig az egyszerű igehirdetéses istentisztelet után következik. Ezzel a gyülekezet megbízza egyik, képezített tagját, hogy teljes körű egyházi szolgálatot végezzen. Ez mindenkori, és ugyanazon személyen meg nem ismételtető. Négy eleme van: fogadalomtétel, eskü, áldás kézzel és a kibocsátó beszéd.

A püspök hivatalba állásának van egy jogi (püspök-választás) és egy liturgiális része. Az egyházkerület esperesei a püspökbeiktatáson veszik be a püspöktől az esküt, és kézzel és bibliai Igével áldást mondanak szolgálatára.

6.1.3.5. Egyéb istentiszteleti formák

a) Lelkipásztor beiktatása, minden alkalommal, valahányszor új szolgálati helyet foglal el,

b) presbiter, gondnok, főgondnok beiktatása, amelyet választás előz meg,

c) templom-, harang- és orgonaavatás. Ezeket nem szenteljük fel, csupán istentiszteleti célokra különítjük el, avatjuk fel őket,

d) eljegyzés,

e) házassági évfordulók,

f) lakás- vagy házavató istentisztelet (kerülendő a házszentelés kifejezése),

g) presbiteri gyűlésen kötetlen forma van, de kötelező elemei az előfohász, igeolvasás, Az Úr imádsága és az áldás,

h) egyházközségi közgyűlés, amelyet mindig istentisztelet előz meg.

A g pont kivételével mindegyik formának kötelező eleme az igehirdetés.

6.2. Az istentisztelet helye

A református istentisztelet helyei a templom, a gyülekezeti terem, alkalmi esetekben temető, kápolna, különleges esetekben (ünnepi istentiszteletek stb.) szabadtéri színhelyek, a szórványokban pedig alkalmas hely hiányában gyülekezeti tagok otthona. Istentiszteleteket, avagy áhítatokat tartunk még tábor-, illetve diakóniai központok termeiben.

6.3. Az istentisztelet ideje

Református felfogás szerint nincsenek szent idők, de az istentisztelet közös gyakorlására kijelölt időket szükségesnek tartjuk, s ezeket megünnepeljük. Legfőbb ün-

nepünk Jézus Krisztus feltámadásának napja, a „hét első napja”, a vasárnap. Üdvtörténeti ünnepeink: advent első vasárnapja, karácsony, böjtfő, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét, mennybemenetel, pünkösöd; egyéb ünnepeink: újév, szentháromság vasárnapja (közvetlenül pünkösöd után), újkenyéri hálaadás, reformáció ünnepe. Az egyház központi kormányzata elrendelhet más ünnepeket is (imahétzáró vasárnap, anyák napja, belmissziós vasárnap stb.). Az istentisztelet órájáról az egyházközség presbitériuma határoz.

6.4. Az istentisztelet nyelve

A reformáció egyik fő vívmánya, hogy az istentisztelet nyelve a latin helyett a gyülekezet anyanyelve lett. A reformátorok fontosnak tartották, hogy a nép megértse Isten üzenetét, és saját nyelvén szóljon Hozzá. Ezért fordították le a Bibliát a nemzeti nyelvekre. Az istentiszteleten tehát a gyülekezet a saját nyelvén énekel, a saját nyelvén imádkozik, valamint hallgatja Isten igéjét és az ige hirdetését.

A Református Keresztyén Egyház tagjainak túlnyomó része magyar, ezért az istentiszteletek nyelve is magyar. Amikor szükség mutatkozik rá, az egyházközségek vezetői az alkalomtól függően biztosítanak istentiszteletet más népek anyanyelvén is.

6.5. Az éneklés

Az éneklés a gyülekezetben tartalmilag azonosítható az imádsággal. Izrael népe költői formában is ki szokta fejezni háláját Isten iránt, gondviselésének megtapasztalásakor. A hálaadó és Istent dicsérő ének a gyülekezet válasza a megszólító Isten Igéjére. Az éneklés igehirdetéssé válhat, különösen a zsoltárok éneklésével, melyek a Szentírás kanonikus részei.

Az istentiszteleti éneklésben részt vesz az egész gyülekezet. Az éneklést a kántor orgonán kíséri.

Az istentiszteleti énekléskor a hívek a Református Keresztyén Egyház énekeskönyvét használják. Ez az énekeskönyv tartalmazza a Szentírás 150 zsoltárát dalamosított formában, valamint még más 340 evangéliumi éneket, úgynevezett dicséretet.

Egyes alkalmakkor szolgálhat a gyülekezet, illetve az ifjúság énekkara, esetenként zenei kísérettel: ünnepi vagy más istentiszteleteken, közgyűléseken, konferenciákon, ifjúsági összejöveteleken. Ezeket a szolgálato-
kat mind az előadók, mind a gyülekezet bizonyoságtételként élik meg.

7. Egyházi ingatlanok

Az egyház rendelkezik ingatlanokkal: épületekkel (templom, gyülekezeti terem, parókia, irodák, egyéb épületek) és földterületekkel (temető, szántóföld, gyümölcsös, kaszáló stb.).

A második világháború után, 1945-től 1949-ig, sőt még a következő években is, a református egyház több ingatlanát államosították (nacionalizálták). Ezeknek jogi úton való visszaszámaztatása fontos feladat a református egyházközségek anyagi biztonságának megteremtése tekintetében.

7.1. A templom

A református templomokat a puritán egyszerűség elvének megfelelően a szerénység jellemzi. Kívülről ugyan masszív, impozáns épületek, belülről viszont minden díszítéstől mentesek. Belterük rendeltetésszerű és áttekinthető. A templom berendezésénél az a fő törekvés, hogy a gyülekezeti tagok padjai körülvegyék a szószéket (hogy az Ige hallható legyen) és az úrasztalát, valamint a keresztlő medencét (hogy a sákramentumok láthatók legyenek). Templomunkban karzat is van, ülőhellyel és az orgonával. A templomhoz hozzátartozik

a templomtorony. Egyes templomoknak nincs tornya. A torony tetején nem kereszt van, hanem leggyakrabban csillag, ritkábban kakas. A csillag a betlehemi, karácsonyi csillagra, azaz Jézus Krisztus születésére, a kakas Péter tagadására emlékeztet. A templomból és tornyáról hiányzik a kereszt, aminek történelmi oka van. A reformáció utáni ellenreformáció időszakában a református lelkészeket és híveket a kereszt jegyében üldözték, kínozták és gyilkolták hitük miatt.

7.1.2. Az úrasztala

A templom közepén található az úrasztala. Ez formája szerint asztal, melynek lapja alatt ritkábban szekrényes rész is van. Anyaga általában fa, de van márványból készített úrasztala is, valamint olyan is, melynek csak az asztallapja márvány. Az úrasztala az egyházunk hitvallása által megállapított két szentség (sákramentum) közlésének a helye. A lelkipásztor az úrasztala előtt állva vezeti a keresztelési, illetve az úrvacsorai istentiszteletet. Az úrasztalán vannak elhelyezve a kegyeserek: a keresztelő pohár a keresztvízzel és egy tányér, melyben áll a pohár; az úrvacsorázáshoz pedig itt vannak az úrvacsorai kelyhek a borral, valamint egy tányér az úrvacsorai kenyérrel. Vidékünkön némely református gyülekezetben az úrasztalát fából készült, díszítésekkel ellátott korlát veszi körül. Ilyen helyen a lelkész ezen belül tartja a jeggyel ábrázoló (sákramentumos) istentiszteletet. Ez a korlát formailag jelzi Isten szentsé-

gétől való távolállásunkat, lelkileg viszont a szentség kiosztásánál az válik nyilvánvalóvá, hogy semmi sem állhat az ember és Isten kegyelmének közlése közé.

7.1.3. A szószék

A szószék elhelyezésének szempontja az, hogy az Ige hallható legyen mindenki számára. Vagy a fal mellé van építve, ez esetben anyaga kő vagy tégl, vagy gerendákkal odaerősítve, azaz felfüggesztve a falra. Három részből áll: lépcsőzet, amely lehet nyitott, vagy alagútszerűen fedett; maga a szószék, ahonnan szól a lelkész; és a szószék kupolája, a „hangfogó”, amely vagy egybe van szerkesztve a szószék alsó részével, vagy pedig külön van tőle. A lelkipásztor a szószékről olvassa fel a gyülekezetnek az egyes bibliai szakaszokat, s innen hirdeti az igét. Az igehirdetés a református felfogás szerint Isten üzenetének tolmácsolása. Ily módon a lelkipásztor Isten küldötte, de amikor a gyülekezet nevében imádkozik, a gyülekezet szószólója is Isten felé. A lelkipásztor a szószékről szólítja fel a gyülekezetet a közös imádságra, és innen közvetíti Isten áldását is a gyülekezetre. A református egyház rendtartása szerint a lelkipásztor a szószékre csak lelkési palástban mehet fel. Általában a református templomok belső díszítései az orgona díszein kívül a szószéken találhatók meg.

7.1.4. *A padok*

A padok elrendezése attól függ, hogy a szószék és az úrasztala hol kapott helyet. Ha ezek a templom közepén vannak, a padok (rendszerint három padtáblában) körülveszik. A szószékkal szemben levő tábla padjaiban az egyházközség presbiterei ülnek, a két szélsőben a férfiak, illetve a nők. Ez az ülésrend – a helyi szokástól függően – más is lehet. Ha a szószék és az úrasztala a templomtér rövid oldalán (végében) vannak, akkor a padtábla (vagy padtáblák) ezekkel szemben. Ez esetben a presbitérium padjai a szószék közelében, oldalt vannak.

A református templomban a szószék mellett van egy pad, amelyet Mózes-széknek vagy Mózes-padnak szoktak nevezni. Itt ül a lelkipásztor (illetve ülnek a még szolgáló lelkészek), amikor nincs (nincsenek) a szószéken vagy az úrasztalánál.

A karzatokon szintén vannak padsorok.

A templomban – egy vagy több helyen – az énekek számát jelző táblák vannak. Ezek egyes templomokban az első padsorokon kapnak helyet.

7.1.5. *A keresztelőmedence*

A tálszerű keresztelőmedence egy kb. egy méter magasságú oszlopon áll, az úrasztala mellett, de mindenképpen a közelében. Itt végzi a lelkész a keresztelést. Vannak templomok, ahol nincs keresztelőmedence. Ebben az esetben kegyszereket, kannát és tálat használnak.

7.1.6. A karzatok

A református templomok általában egy vagy két karzattal épülnek. Az ott elhelyezett padokon általában a gyülekezet fiatal tagjai ülnek. Itt van az orgona is, s legtöbb helyen az énekeket jelző tábla. Mindkét karzaton szokott lenni énekkijelző tábla, mint a lenti első padokon.

7.1.7. Az orgona

A református templomok egyik fontos berendezési tárgya a gyülekezeti éneklést kísérő orgona, amely lehet pneumatikus vagy mechanikus, újabban elektronikus is. Az egyik karzat közepén helyezik el, és az egyházközség kántora szólaltatja meg. A reformáció idején Zwingli Ulrich zürichi reformátor az orgonát is kidobatta a templomból, mint felesleges kelléket a szobrokkal és szentképekkel együtt. Nemsokára azután az orgona visszakerült a református templomokba, s szolgáló szerepe van, kíséri, s ezzel együtt segíti a gyülekezet éneklését. Az orgonán játszó kántor a templomi szolgálaton kívül karvezető, és temetésekben is az éneklést vezető személy. Ebben is megmutatkozik, hogy a református tanítás szerint minden, még a művészetek is, csak az igehirdetés szolgálatában állhatnak, nem pedig az istentisztelet központjában.

7.1.8. *A torony*

Az istentiszteletre hívó harang a templomtesthez épített toronyban kap helyet. Volt idő, amikor a református gyülekezetek a vallási türelmetlenség miatt nem kaptak engedélyt a toronyépítéshez, vagy ez pénzszűke miatt nem történhetett meg. Ilyenkor a templom mellé külön építményként haranglábat emeltek. Később, amikor a valláspolitikai helyzet lehetővé tette, és az anyagiak megengedték, a gyülekezet a harangláb helyett megépítette a tornyot. Templomainknak lehet több harangja is. Ezeket egyes helyeken nem hagyományosan kézzel, hanem villannyal szólaltatják meg. Azonkívül, hogy a harang istentiszteletre hív, jelzi azt is, ha a gyülekezetben haláleset van.

7.2. A gyülekezeti terem

A gyülekezeti terem a gyülekezet több célra használhatja. Itt nemcsak istentiszteleti alkalmakat tartanak, hanem előadásokat, szeretetvendégségeket és konferenciákat. Ez a terem általában a templom mellett van. Hozzá kapcsolódhat még egy hittanterem, gondnoki és lelkipásztori iroda és egyéb mellékhelyiségek. A gyülekezeti terem belső berendezése konferenciateremszerű, a szószék helyett egy pulpitussal. Úrasztala nincs, hiszen a szentségek kiosztásával járó istentiszteletek a templomban tartatnak. Ha mégis sor kerülne a sákramentumok kiosztására a gyülekezeti teremben, az úr-

asztala helyett szolgál a pulpitus, vagy egy alkalmi asztal. A gyülekezeti terem falait a gyülekezet fiataljainak, időseinek kézimunkái és bibliai idézetek díszíthetik.

7.3. A parókia

A templom mellett található az egyházközség tulajdonát képező parókia, vagyis a lelkipásztori lakás. Célzerű a templom és a gyülekezeti terem és az irodák melletti elhelyezkedése.

7.4. Az irodák

Általában egybe vannak építve a gyülekezeti teremmel. Van gondnoki iroda és lelkipásztori iroda. A püspök lelkészi szolgálati helyén van a püspöki iroda.

SZERVEZETI RÉSZ

8. A Református Keresztyén Egyház struktúrája

8.1. Az RKE egyházfelépítése

A Református Keresztyén Egyház szervezete a zsinat-presbiteri elven alapul. Ez azt jelenti, hogy a Zsinat a fő törvényhozó szerve, a presbitériumok pedig a végrehajtó testületek. A Zsinat tagjait a presbitériumok választják. Az RKE egyházfelépítése háromszintű: egyházközség, egyházmegye (az Esperesi Hivatal a központja), egyházkerület (a Püspöki Hivatal a központja).

Az egyházközségek fő kormányzótestületei a presbitériumok, amelyek maguknak gondnokot választanak. A presbitérium tagjai az egyházközség lelki, szellemi vezetői, többek között rendelkeznek annak vagyonával. Az ingatlanok vásárlása, eladása és felújítása esetében a presbitériumnak a Zsinat engedélyét kell kérnie. Ennek értelmében az ingatlanok az egyházkerület tulajdonai. A presbitériumok az egyházi törvényekkel, az RKE Alkotmányával és Szabályzatával összhangban rendeleteket hoznak az istentiszteleti alkalmakról, és alkalmazzák az egyházközségi közgyűlés által választott lelkipásztort és a többi egyházközségi tisztviselőt (kántort, harangozót, takarítót, kertészt stb.). A lelkipásztor az egyházközségben hirdeti Isten igéjét, végzi a vallástanítást,

lelkigondozza a híveket, megszervezi a diakóniát (szereztárszolgálatot) – általában felelős megbízottja minden lelki munkának. Vigyáz a tantsztságra, ellenőrzi a tantszviselők munkáját. A gondnokkal együtt az egyházközség presbitériumának az elnöke.

Több egyházközség általában a vidék által meghatározott adottságok szerint egyházmegyékbe tömörül, melynek lelkészi felügyelője az esperes, világi felügyelője az egyházmegyei főgondnok.

Az egyházmegyék egy országon belül egyházkerületet alkotnak, melynek lelkészi felügyelője a püspök, a világi felügyelője az országos egyház főgondnoka. Az egyházkerület fő törvényhozó testülete a Zsinat, mely évente egyszer ül össze. Két zsinati ülés között az egyházkerület ügyeit a Zsinati Tanács intézi.

Az egyházközség anya-, társ-, leány-, vagy missziói egyházközség. A megszervezett és önálló lelkipásztort alkalmazó gyülekezetek anyaegyházközségek. Ehhez tartozhatnak még a missziói egyházközségek. A missziói egyházközségek olyan gyülekezetek, amelyekben kevés az egyháztag, így nem tudnak lelkipásztori állást fenntartani. Az ilyen szórványokat az anyaegyházközség lelkipásztora látogatja és gondozza.

Az egyház tagjairól a Református Keresztyén Egyház Alkotmánya a következőképpen rendelkezik:

„28.§. (1) *A Református Keresztyén Egyház tagja minden Jugoszláviában élő állampolgár, akit a református egyház szertartása szerint megkereszteltek, valamint az a nagykorú keresztyén, aki magát reformátusnak vallja.*

(2) Teljes jogú egyháztag az, akit megkereszteltek, konfirmációi fogadalmat tett, a gyülekezeti istentiszteleten és az úrvacsorai közösségben részt vesz, és egyházközségében az egyház fenntartásához hozzájárul. Az ilyen egyháztagnak nagykorúsága elérésétől kezdődően választójoga van, és választható.”

Jelenleg a Református Keresztyén Egyháznak mintegy 17 000 tagja van.

8.2. Az RKE gyülekezetei

A Református Keresztyén Egyházat két egyházmege alkotja: a Bácskai Református Egyházmege és a Bánsági Református Egyházmege.

A Bácskai Református Egyházmege gyülekezetei: Feketics, szórványa Kishegyes; Maradék, szórványai Beska, Nyékinca; Ómoravica, szórványa Topolya; Pacsér, szórványa Bajmok; Piros; Szabadka, szórványai Zenta, Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Ada, Horgos, Bácsszőlős/Királyhalma, Csantavér; Újvidék, szórványai Budiszava, Káty; Verbász; társegyházai Cservenka, Torzsa, szórványai Óbecse, Bácsföldvár, Kúla, Szenttamás; Zombor, szórványa Szivác.

A Bánsági Református Egyházmege gyülekezetei: Torontálvásárhely, szórványa Belgrád; Magyarittebe, szórványai Nagyikinda, Verbica; Nagybecskerek; Pancsova, szórványai Székelykeve, Kevevára, Gálya; Hertelendyfalva, szórványai Fejértelep, Versec, Fehértemplom, Nagyszered.

8.3. A Református Keresztyén Egyház többszemzetiségű múltja és jelene

Vidékünkön, a második világháború előtt, voltak német ajkú reformátusok is. Ez azt jelentette, hogy a Református Keresztyén Egyház, mely akkor a Jugoszláv Királysági Ref. Ker. Egyház nevet viselte, egyháztágjainak és lelkipásztoraiknak nagy része német volt, és német nyelven folytak az istentiszteletek.

A közelmúlt sajnálatos eseményeiig Országos Egyházunkhoz tartozott még két horvátországi egyházmegye: a szlavóniai és a baranyai. Ez azt jelentette, hogy voltak horvát anyanyelvű egyházközségek, ahol az istentiszteletek és általában az egyházi élet horvát nyelven folyt.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Nagyszerezen még mindig létezik cseh nyelvű református gyülekezet. Ebben az egyházközségben is a hívek anyanyelvén, azaz csehül folyik az istentisztelet, a szórványgondozás alkalmakkor pedig szerb nyelven. Itt, habár csak negyvenfős szórványról van szó, mégis minden vasárnap van cseh nyelvű istentisztelet.

Némely szórványban lévő magyar anyanyelvű gyülekezetünk vegyes házasságok vagy más okok miatt beolvad a szerb környezetbe, ezért szükséges ilyen helyeken szerb nyelvű istentiszteleteket tartani, s ennek egyházunk meg is felel.

9. A lelkipásztor

A református egyházban a gyülekezet istentiszteleti életének vezetője a lelkipásztor. Életében két elhívásnak kell lennie: belsőnek és külsőnek. A belső elhívás Isten Szentlelke által történik, a külső tulajdonképpen a gyülekezet megbízása. A lelkipásztori tisztség felállítása nemcsak lehetőség az egyház számára, hanem kötelesség is. Ez a kötelesség a Bibliában említett próféták, apostolok, evangélisták, pásztorok és tanítók isteni elhívásából következik.

A lelkipásztor az istentiszteleten liturgus, és kettős képviseleti szolgálatot végez: az Igét képviseli a gyülekezet felé, valamint a gyülekezetet képviseli Isten felé.

A lelkipásztor pásztor, azaz lelkigondozója is gyülekezetének. A lelkigondozás személyi feltételei a hívő lelkület és a szakmai képzettség.

A református egyház lelkipásztorait lelkipásztornak vagy lelkésznek nevezik, és tiszteletesnek szólítják. Nem pap, mert egyházunk hitvallása szerint csak egy pap van, a Főpap, Jézus Krisztus. A papnak mindig áldozói feladata volt, de Jézus Krisztus meghozta értünk egyszer s mindenkorra a tökéletes áldozatot, és így nincs szükségünk más papra, sem pedig újabb áldozatra.

A reformáció kezdete óta egyházunkban hagyománya van a lelkészképzésnek. A református lelkészképzésen való részvétel kötelező annak, aki lelkészi szolgálatot akar végezni. A lelkészképzés református lelkészképző intézetekben, Teológiákon folyik, hatéves, melyből egy év gyakorlati. A lelkészképzésen való részvétel előfeltétele a konfirmáció, a négyéves középiskolai érettségi vizsga, valamint a püspöki és lelkipásztori ajánlás. A lelkészképzés végén a teológiai hallgató két diplomavizsgát tesz le, az első és a második lelkészképesítőt. A lelkipásztori szakképzéssel rendelkező lelkész teológiai doktorátust is szerezhethet.

10. Hitoktatás – vallástanítás

Helyesebbnek tartjuk a vallástanítás megjelölést (a hitoktatás helyett), mert a hitet nem lehet sem tanítani, sem örökölni, a hit Isten ajándéka. Viszont lehet a vallást tanítani, és ezen ismeret alapján megismerni a hit ajándékozóját, Istent.

Az egyháznak feladata Istenhez engedni a gyermekeket és az ifjakat. Ezért van szükség a vallástanítás szolgálatára, mely tulajdonképpen útkészítés a gyermekek és ifjak számára a templomi igehirdetés felé, amikor is a gyülekezetbe beépülnek.

Egyházunkban négy vallástanítói szolgálat van, korosztálytól és alkalomtól függően:

- a) gyermek-istentisztelet,
- b) vallásóra,
- c) konfirmációi oktatás,
- d) ifjúsági bibliaóra.

a) A gyermek-istentisztelet átmenet a vallásóra és a felnőtt istentisztelet között. A gyermekek itt ismerkedhetnek meg az istentisztelettel. Általában több liturgikus eleme van mint a vallásórának.

b) A vallásórának két alaptípusa van: a gyülekezeti és az iskolai vallásóra. A gyülekezeti vallásórákat az egyházközség gyülekezeti termeiben tartjuk, hitmélyítő

célzattal, a bibliai ismeretek alapján. Az iskolai vallásórákat újabban két részre lehet osztani: elemi iskolás és középiskolás vallásórákra. Ezeknek elsődleges feladata az ismeret átadása. A gyülekezeti vallásórák hitoktatás a gyermekek hétévestől a tizenkét évesig terjedő korosztályát öleli fel.

c) Konfirmációi oktatás a gyülekezet keretén belül történik. Feladata hitmélyítő, ismeretátadó és felkészítő a nyilvános hitvallástételre, fogadalomtételre és az úrvacsorára. Megkülönböztetünk gyermekek és felnőttek konfirmációs oktatását, illetve konfirmációját. Megjegyzendő, hogy a teljes jogú egyháztagsághoz szükséges a konfirmálás.

d) Az ifjúsági bibliaórák a jól összeszokott konfirmációs csoport tagjaiból kerülnek ki. Számukra külön bibliaórákat tartunk, amelyeken a koruknak megfelelő kérdéseket tárgyalunk. Az ifjak énekkart szervezhetnek, szeretetszolgálati munkát végezhetnek, ezzel elősegítik a gyülekezet épülését, és segítségül lehetnek a lelkipásztornak. Rendszerint az ifjúsági bibliakörökből kerülnek ki a presbitérium tagjai.

11. Gyülekezeti munka: diakónia és lelkigondozás

A lelkipásztori szolgálat elengedhetetlen feltétele a gyülekezet feltérképezése és a szolgálat megszervezése. Csak így lehet a szolgálatot eredményesen végezni, különösen ami a diakóniát és a lelkigondozást illeti.

Ez teszi lehetővé a lelkipásztor és a presbitérium számára, hogy bizonyos munkák elvégzésére a gyülekezetben diakóniai és más egyéb szakcsoportokat alakítson. A diakóniai csoportok feladata szemmel tartani, ápolni, anyagilag segíteni, meglátogatni a gyülekezet betegeit, szegényeit, árváit, az élet peremére kerülteket. Részükre adományokat gyűjtenek, s igyekeznek őket bekapcsolni a gyülekezeti istentiszteleti közösségbe. Ezt a szolgálatot eredményesen végezheti az ifjúsági csoport is, főleg a maga körében. A csoport segíti a lelkipásztor, a presbitériumot, hogy a kallódó fiatalokat kimentse az alkohol, a kábítószer, az erőszak és egyéb bűnök rabságából és függőségéből.

A lelkipásztor egyik legfontosabb szolgálata a családlátogatás. Alkalom ez arra, hogy tudomást szerezzen a családok gondjairól, ezekre nézve tanácsot, megoldást nyújt. Különösen jelentős ez a családokban előforduló születések, esküvők, halálesetek alkalmakor. A lelkipásztornak mindent meg kell tennie, hogy Isten igéjével

álljon ezekben a helyzetekben a család mellé, tudva, hogy a megoldás Tőle jön. Azok a gondok, amelyek egy-egy családban jelentkeznek, és amelyekkel a lelkész szembekerül a lelkigondozás idején, mindig lelki-gondozói titokként kezelendők. A kivételt a bűnügyi tett beismerése képezi, mely esetben a lelkésznek felelőssége van a társadalom és az Istentől eredő hatalom felé.

12. A református egyház viszonya más egyházakhoz

A református egyház nyitott egyház az emberek felé, így más keresztyén egyházak, vallások és felekezetek felé is. Ápolja a párbeszédet más hitvallásúakkal, teszi ezt, mint Jézus Krisztus követője, Aki nem volt személyválogató, mint ahogyan az Atya sem az velünk szemben.

A református egyház bekapcsolódik az ökumenikus mozgalomba, hiszen a 19. században ő volt ennek elindítója. A tanbeli különbözőség fenntartásával vallja, hogy azokat a tanításokat kell hangsúlyozni, és azokat a gyakorlatokat kell ápolni, amelyek közősek más egyházakkal.

Vallja, hogy az evangéliumot minden embernek hirdetni kell, nemzeti és vallási különbségtétel nélkül. Ugyanakkor fegyelmezetten tartja magát ahhoz, hogy más egyházak hatáskörébe nem avatkozik.

FÜGGELÉK

Fogalomtár

Apokrifus – görög szó – *apokrüptein* (ἀποκρύπτειν), jelentése: rejtett, titkos. A kései zsidó és korai keresztyén iratokat nevezzük így, amelyek irodalomtörténeti rokonságot mutatnak a Biblia könyveivel. Nem kerültek be a bibliai kánonba, mert nem Istentől ihletettek. Nem azért hívják őket apokrifus iratoknak, könyveknek, mert csak titokban lehetett őket olvasni. Az apokrifus szó használata nem egységes az Ószövetségi iratokra vonatkozólag a keresztyén egyházakban. A protestánsok azokat a könyveket hívják apokrifusoknak, amelyek a héber kanonizálású Bibliából kimaradtak, de a Septuagintába és a Vulgatába belekerültek. A római katolikusok e könyveket deuterokanonikus iratoknak nevezik, és csak a Septuagintából és a Vulgatából kimaradt könyveket, iratokat mondják apokrifusoknak. Utóbbiakat mi, protestánsok pszeudepigráfus iratoknak nevezzük. Az apokrifus iratok azért keletkeztek, hogy egyesek szájíze szerint kipótolják a Biblia vélt hiányosságait, tehát Isten üzenetének hamisítására szolgáltak. Nemegyszer egy-egy tév-tanítás alátámasztására íródtak alkalmanként. Teológiai értékük egyáltalán nem közelíti meg a Bibliáét. Mint források, hasznosak az intertestamentális kor és a még fiatal keresztyén egyház eszmevilágának felkutatásához.

Apostol – görögül: *aposztolosz* (ἀπόστολος), a ki-, elküldeni (ἀποστέλλω) igéből származik. Azoknak a megjelölése, akiket maga Jézus hívott el és küldött ki feltámadása után a misszióba és az egyház vezetésére.

Áldás – „Kimondott szóval üdvhozó erőt közvetíteni, valakit üdvhozó erő hordozójának nyilvánítani, azaz magasztalni, valakit üdvhozó erő hordozójává tenni.”⁵ Az áldás, mint a református istentisztelet eleme igei elem, ami azt jelenti, hogy általa Isten megszólítja a gyülekezetet. A lelkipásztor Istent képviseli, amikor megáldja a gyülekezetet.⁶ Az áldás a megszenteléssel van kapcsolatban. Az istentisztelet liturgiális rendjében az utolsó helyen található, de ez nem azt jelenti, hogy vége van az istentiszteletnek, hiszen a templomi után következik az élet istentisztelete. Ez az áldás tulajdonképpen megvalósulási területe. A református liturgiákban használt áldások bibliai idézetek, mégpedig a következők: leginkább használatosak a 4 Móz 6:24-26 és a 2 Kor 13:13, ritkábban pedig az Ef 3:20-21, 6:23; Fil 4:7; 1 Thessz 5:23; 2 Thessz 3:16; Filem 25.

Egyház – görögül: *ekklészia* (ἐκκλησία) – Egy célra kihívott gyülekezet-egyház, melyet Isten kihív, hogy Krisztusnak megfelelően szentek legyenek. Azért hívja ki ezt a közösséget, hogy az üdvösségre vezérelje. A „kihívni” nem azt jelenti, hogy kivesszi őket e világból, hanem hogy megtartja őket e világban, ahol e világban és e viláért kell szolgálniuk. „Az egyháznak, az egyházban élő teológiának és keresztyén embernek legfőbb célja, hogy Istent az ő Kijelentéséből megismerje, és en-

nek alapján felismerje, hogy mit akar Isten az emberrel. Ebből az alapmondatból két olyan feladat következik, amelyben benne van az egész teológiai gondolkodásunk: meg kell ismernünk azt a bibliai helyzetet, amelyben Isten az ő akaratát kijelentette és azt a mai élethelyzetet, amelyben az egykor szólott Ige érvényes.”⁷

Evangélium – εὐαγγέλιον – jó(l)-hír. Ez elsősorban az Isten szeretetéről szóló hír továbbadásának módjára utal, másodsorban annak tartalmára: jó hír. A klasszikus görögben, Homérosztól Plutarkhoszig, a jó hírért járó jutalmat jelentette, majd később egyszerűen a jó hírt. Az Újszövetségben az evangélium az Isten által az ember számára meghirdetett jó hírt jelenti. Ha valaki más evangéliumot hirdet, azt el kell utasítani (2 Kor 11:4; Gal 1:6kk). Az evangélium titka (Ef 6:19) Pál által nyert leleplezést. Istennek az egész világ iránt való megbékéléséről szóló jó hír (2 Kor 5:19) és a világmindenség kibéküléséről szóló örömméltó (Kol 1:20).

Gyülekezet – nem azonos az egyházközséggel, de ahhoz elválaszthatatlanul kapcsolódik. Az egyházközségtől eltérően nem testi, anyagi közösség, hanem lelki közösség, így határai sem egyeznek meg az egyházközség hatáiraival. A mindenkori gyülekezet alapja Jézus Krisztus, így megtartatása mindenféle áldatlan időben biztosított. Jézus Krisztusba oltatott keresztyének lelki közössége ez.

Katolikus – „katholikosz” – egyetemes jellegű, mindenre kiterjedő. 180 körülre kialakultak a „katolikus egyház” (ἡ καθολικὴ ἐκκλησίη) vagy „nagyegyház”

(ή μεγάλη ἐκκλησίη) alapvonalai. A gyülekezetek a püspök személyében egy látható középpont köré szerveződtek, egymással pedig jogi szövetséget alkottak. A ή κατολική ἐκκλησίη szófordulattal először Ignatiosznál (meghalt kb. Kr. u. 107 körül) találkozunk, ahol nem „ortodox”, hanem „egyetemes” egyház értelemben szerepel (vö.: ἐκκλησία 1 Kor 12:28).

Katolikus levelek – hét kanonikus levelet nevezünk így, melyek az Újszövetség részei. Ezek a következők: Jakab levele, Péter első és második levele, János első, második és harmadik levele, valamint Júdás levele. A legelterjedtebb nézet, hogy azért kapták ezt a nevet, mert ezek nem egy-egy gyülekezethez, vagy személyhez szólnak, mint Pál apostol levelei, hanem olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek az egész egyházat érintik.

Keresztyén – görögül: *chrisztianosz* – ember vagy egyház megnevezése, aki, vagy amelyiknek tagja hiszi, hogy Jézus a Krisztus, a Megváltó, az Isten Fia, és aki követőjének tartja magát, és hite szerint ragaszkodik hozzá. Nem a keresztből ered ez a megnevezés, mint ahogy sokan tévesen gondolják és állítják, hanem a Krisztus (héberül *másiáh*, görögül *chrisztosz*, jelentése: *felkent*) szóból. Lukács evangélista jegyezte le először, hogy Antiochiában keresztyéneknek nevezték Jézus Krisztus követőit. A megnevezés használata ezután terjedt el (ApCsel 26:28; 1 Pt 4:16).

Predestinációtan – az eleve elrendelés tana – általános értelemben az eleve elrendelés gondolata a természeti és történelmi eseményeknek olyan látásmódja,

amely azokat Isten előre meghatározott tervére, tanácsvégzésére vagy döntésére vezeti vissza. Ez vonatkozik emberek, illetve emberi közösségek Istennel való kapcsolatára is.

Prédikátor – a lelkipásztorra használt megnevezés, mely annak igehirdetői szerepét hangsúlyozza.

Presbiter – görögül: *preszbüterosz* (πρεσβύτερος), jelentése: idősebb, vén, előljáró. Korban idősebbet is jelent, de hangsúlyosabb a hivatalos rang jelentése, ami megkülönböztetett tiszteletet is kölcsönöz viselőjének. A korai keresztyén egyházban azoknak jelölésére használták, akik a gyülekezetekben előljárók voltak, akiknek tekintélyük, esetleg jogilag is meghatározott szerepük volt. E fogalom értelmezése később kettévált: vonatkoztatták hivatásos lelkipásztorokra, de a közösség által választott szolgáló testület tagjaira is. A mai protestáns egyházakban a presbiterok testületet – presbitériumot – alkotnak. Ők vezetik az egyházközséget – a lelkipásztor mellett – ők a laikus vezetők. A presbitérium elnököt választ magának, aki a lelkipásztorral az egyházközség jogi képviselője a világi hatalmak felé. A presbitérium elnöki tisztének megnevezése a gondnok, illetve kurátor.

Protestáns – négy egyházat sorolunk a protestáns egyházak közé. Ezek a következők: Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház (lutheránus), Református Egyház (kálvinista-cvingliánus), Angol Anglikán Egyház és Presbiteriánus Egyház. Ferdinánd német császár egyesítette a római katolikus rendeket, akik az 1529 tavaszán összehívott speyeri birodalmi gyűlésen erélyesen fellép-

tek a reformációt indítványozók ellen. A reformáció ügyét súlyosan veszélyeztető határozatukra a kész helyzet elé állított evangéliumi kisebbség csupán ünnepélyes protestálással válaszolhatott („protestáns”). A határozat ellen 1529. április 19-én hat fejedelem és tizennégy felnémet város protestált.

Puritán(ok) – az angliai, XVI. századbeli államegyház ellenzői, akik meg akarták tisztítani az egyházat minden római katolikus hatástól, ahogy mondták: a „pá-pista kovásztól”. Erzsébet angol királynő kíméletlenül üldözte őket. Különbírósgot állított fel elnyomásukra (1583). Ezért sokan Németalföldre (Hollandia) menekültek. Általában azon angol protestánsok jelzője a puritán, akik egyfajta szigorúan biblikus életvitel megvalósításáért küzdöttek. Legismertebb vezetőjük Thomas Cartwright volt (1535–1603).

Püspök – görögül: *episzkoposz* (ἐπίσκοπος) – jelentése felvigyázó, felügyelő vagy ellenőr, ami eredetileg egy helyi gyülekezetre korlátozódott. Több is lehetett egy adott gyülekezetben (Fil 1:1). Az apostoli idők után rang és cím lett belőle. A református egyház által elfogadott és gyakorlott zsinat-presbiteri elv azt is jelenti, hogy csak az lehet egyházi testület tagja, aki valamelyik egyházközségben presbiteri tisztséget visel. Így a püspök is presbiter.⁸

JEGYZETEK

- ¹ Vulgata. Lásd az 5.2. fejezet ötödik bekezdését
- ² Az 1520-as Luther elleni eretnekper végzéseit tartalmazó pápai rendelet
- ³ Az antitrinitárius tan tagadja a Szentháromság tant
- ⁴ Kozma Zsolt: Liturgia; egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 2000, 64. o.
- ⁵ Dr. Bartha Tibor: Keresztyén Bibliai Lexikon; Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, I. kötet, 35. o.
- ⁶ Dr. Kozma Zsolt: Liturgia; egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 2000, 40. o.
- ⁷ Dr. Kozma Zsolt: Ekléziasztika; egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 2000, 7. o.
- ⁸ Dr. Kozma Zsolt: Ekléziasztika; egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 2000, 20. o.

IRODALOM

- Biblia – magyarázó jegyzetekkel.* Kálvin Kiadó, Budapest, 1997
- Biblija ili Sveto Pismo.* Szerbre fordította dr. Lujo Bakotić. Idij Kiadó, Veternik
- Biblia Hebraica Stuttgartensia;* vierte, verbesserte Auflage. Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1990
- Novum Testamentum Graece* (Nestle – Aland); 27. revidierte Auflage. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1994
- Alister E. Mcgrath: *Bevezetés a keresztény teológiába.* Osiris Kiadó, Budapest, 1995
- Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár.* Logos Kiadó, Budapest, 1998
- Baranyi József: *Konkordancia a Károli Bibliához.* Veritas Kiadó, Budapest, 1995
- Dordrecht Kanonok* (Ford.: Böröczki Tamás). Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2000
- Heidelbergi Káté és a Második Helvét Hitvallás.* MRE. 4. kiadás, Budapest, 1989
- Karl Heussi: *Az egyháztörténet kézikönyve.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000
- Kálvin János Institutioja* (Ford.: dr. Victor János). Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995
- Keresztyén Bibliai Lexikon,* I–II. kötet (Szerk.: dr. Bartha Tibor). Kálvin Kiadó, Budapest, 1993

- Dr. Kozma Zsolt: *Ekléziasztika* – egyetemi jegyzet. Protestáns Teológiai Intézet Református Fakultása, Kolozsvár, 2000
- Dr. Kozma Zsolt: *Liturgika* – egyetemi jegyzet. Protestáns Teológiai Intézet Református Fakultása, Kolozsvár, 2000
- Dr. Kozma Zsolt: *Pojmenika* – egyetemi jegyzet. Protestáns Teológiai Intézet Református Fakultása, Kolozsvár, 2000
- La Rochelle-i Hitvallás* (Ford.: Visky S. Béla). Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2000
- Owen Chadwick: *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998
- Paul Tillich: *Rendszeres teológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996
- Ravasz László: *Kis Dogmatika*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1996
- Református Keresztyén Egyház Alkotmánya. Feketics, 1997
- Prof. dr. Sebestyén Jenő: *Református Dogmatika*. Iránytű Kiadó, Budapest, Gödöllő, 1994
- Szikszi György: *Mártírok oszlopa*. Harmat – Koinónia, Szeged, 1996
- Dr. Török István: *Dogmatika*. Free University Press, Amsterdam, 1985

PREDGOVOR

Prva misao koja čitaocu padne na pamet kada uzme u ruku knjigu sveštenika Nandora Kiša je da ova knjiga popunjava prazninu.

To je zaista tako.

Prvo zbog toga što je knjiga dvojezična i shodno tome računa na interesovanje šireg kruga čitalaca.

Drugo, mnogi koji pripadaju i drugim istorijskim crkvama, već su odavno želeli da dobiju informaciju o našoj crkvi.

Treće, u decenijama ateizma, kao i u slučaju drugih veroispovesti, mnogi nisu sledili veru svojih očeva, nisu se uključili u crkveni život, nisu učili veronauku, nisu odlazili u crkvu. Sada, u posedu ove knjige, njihovo znanje o veri može da bude prošireno.

Važno je i to što je ovu knjigu napisao jedan mladi sveštenik, koji je koristio najnoviju izvornu literaturu, i što je recenzent knjige profesor Žolt Kozma, jedan od najvećih živih znalaca mađarskog reformatstva.

I raspored knjige Nandora Kiša izaziva pažnju. Autor svoju knjigu započinje istorijskim pregledom pošto to sasvim prirodno zaokuplja pažnju svakoga čitaoca, jer bez poznavanja istorijskih korena ni druge oblasti vere se ne mogu razumeti na odgovarajući način. U

istorijskom delu nema suvišnih podataka već se sažeto izlažu najvažnije činjenice iz života protestantizma i reformatora, kao i iz crkvene istorije.

U poglavlju koje se bavi dogmatikom i učenjem autor se trudio da čitaocu približi nameru reformatora da Božju Reč šire i objašnjavaju svakodnevnim jezikom a ne složenom terminologijom.

Poglavlje biblijske teologije opravdano je prisutno u knjizi pored dogmatike zbog toga što je u životu po protestantizmu reformisane crkve upravo ova disciplina donela ravnotežu učenja. Biblijska teologija služi prečišćavanju učenja da u njemu ne ostane ni jedan čovekov pojam ili misao koji nisu ujedno i Božja Reč.

Na kraju praktično teološko poglavlje, posle dva središna dela, će opet privući čitaočevu pažnju, pošto je poznavanje spoljnih oblika vere i religije najčešće u čovekovom životu ma kojoj crkvi on pripadao. Na krštenje, na svadbu, na sahranu često odlaze i ljudi koji pripadaju drugim crkvama pa se pitaju o poreklu, o značenju ili pravilima pojedinih religioznih rituala.

Verujem i nadam se da će ova skromna dvojezična knjiga mnogima biti od koristi i od blagoslova pošto će čitaoci shvatiti plemenitu nameru autora koja ga je inspirisala: celo čovečanstvo je Božije, i međusobno poznavanje, poštovanje i uvažavanje unutar ove velike porodice služi stvaranju razumevanja i harmonije. Neka sve ovo bude u slavu Boga i u korist svih bližnjih.

Ištvan ČETE-SEMEŠI, biskup

UVOD

Pre nego što, poštovani čitaoče, počnete sa proučavanjem sadržaja ove knjige, mislim da je neophodno naznačiti da je prvenstveni cilj ovog dela širenje slave Boga. Ne bi trebalo više ni reći da napišem u ovom predgovoru, ali dopustite mi da razjasnim značenje ove prve rečenice.

Kao u svemu, što izađe iz ljudskih ruku, i u ovoj knjizi možete da nađete nesavršenosti. Priznajem da ih sigurno ima i prihvatam kritiku čitalaca. Glavno načelo koje me je vodilo prilikom pisanja ove knjige je bilo da predstavim učenje reformatske vere svim zainteresovanim hrišćanima i ne-hrišćanima. I sve to ne da bih sebi neke zasluge prisvojio, ili svojoj crkvi reklamu pravio, nego jedino, kao što sam to već i naglasio – u slavu Boga. Kakav je kvalitet teksta i prikazanih tema – po meni to je manje važno pitanje, ako držimo da je prvenstveno važno spasenje čovekovo. Zamolio bih, dakle, poštovane čitaoce da slab kvalitet moje knjige i grešnost moja ne budu prepreke odgovoru na pitanje spasenja.

Osnovno načelo reformatskog vernika jeste da nas ne spašavaju crkve, odnosno vere, nego samo i isključivo Isus Hrist. Zadatak crkava, te tako i Reformatske Hrišćanske Crkve u Srbiji i Crnoj Gori jeste da ukaže ljudima na Spasitelja Isusa Hrista, da se moli za delo-

vanje Svetog Duha u crkvi i vernicima, i da pred ljudima postane jasna ljubav i staranje Oca Boga. Ako ispuni ovaj zadatak, onda će vama i svim ljudima postati jasno da stalno živimo pred licem Boga, i da i crkve deluju pred licem Boga. Ovo saznanje budi u nama odgovornost. I u prezbiterima, i u vernicima, i u sveštenicima, i u vama, poštovani čitaoci. Saznajemo da smo odgovorni prema drugim ljudima, i to ne praveći razliku među njima. Po meni čovek će biti srećan, spokojan i miran, ako stupi u zajedništvo sa Bogom. To nam je svima zajednički životni cilj. A moramo da znamo da nas jedino Isus Hrist može pomiriti sa Bogom i približiti nas Njemu. U bogoslužjenju našeg života moramo da držimo pred okom Isusa Hrista.

Liturgika u knjizi i Strukturalni deo se odnose na praksu i strukturu Reformatske Hrišćanske Crkve u Srbiji i Crnoj Gori, i nisu opštevažeće u drugim reformatskim crkvama.

Ovu knjigu preporučujem braći reformatskim prezbiterima, i braći hrišćanima drugih veroispovesti, kao i ljudima van crkava.

Subotica, 29. avgust 2005.

KIŠ Nandor
Reformatski sveštenik

CRKVENA ISTORIJA

1. Vreme reformacije

U 16. veku rimokatoličku crkvu je potresao jedan važan događaj: reformacija. Posledica verskih rasprava, ratova i suprotstavljanje stavova koje je izazvala reformacija bila je cepanje Rimo-centričnog crkvenog tela i nastanak novih, protestantskih crkava. Ove nove crkve nisu bile jedinstvene. Zavisno od toga u kojoj državi i kojem političkom okruženju su nastale, u okviru protestantizma formirala su se tri osnovne struje: Evangelistička Crkva Augsburške Veroispovesti u Nemačkoj, koju po osnivaču nazivaju i luteranskom crkvom; zatim Reformatska Crkva u Švajcarskoj; pa Anglikanska Crkva u Engleskoj. Istupanje Lutera Martina u Nemačkoj protiv papizma je i u drugim državama oslobodila reformske snage, i to prvenstveno u Švajcarskoj gde su Cvingli (Zwingli Ulrich) i Calvin (Jean Calvin) obrazovali samostalni, jevanđeljski oblik crkve. Dakle, na kraju ere reformacije pored rimokatoličke crkve postojala su još tri nova crkvena tipa: anglikanski, koji je imao neke tesne dodirne tačke sa rimokatolicizmom, luteranski, koji je energičnije raskinuo sa rimokatoličkom crkvom, i reformatski tip, koji je u potpunosti oslobođen svih ljudskih tradicija, i oslanja se isključivo na Sveto Pismo.

Od 1530. godine katolička reakcija, čija je udarna snaga bila jezuitski red, odnosno Red Isusovaca, koji je osnovao Španac Ignatije od Lojole (Ignatius de Loyola), sa velikim uspehom je izvršila restauraciju katolicizma velikih razmera. Iz pokreta za obnovu katoličke crkve je izrasla katolička kontrareformacija, koja je imala za cilj da one narode i društvene slojeve koji su prihvatili protestantizam vrati na put odanosti katoličkoj crkvi.

U prvom veku reformacije nisu se samo u apologetičkim spisima i verskim raspravama vodile bitke, nego se to prenosilo i na ratišta širom Evrope. Red verskih ratova otvorio je hugenotski rat u Francuskoj i oslobodilački rat Nizozemaca od španskih katolika. Tu računamo i period tridesetogodišnjeg rata, kao i englesku revoluciju.

Reformaciju nisu pokrenule ličnosti Lutera ili Kalvina, nego spoljašnje i unutrašnje duhovne prilike i stanje crkve.

1.1. Potreba za reformacijom

Zapadna Evropa je već duže od veka nastojala da reformiše crkvu u njenoj «glavi i delovima», ali su ta nastojanja uvek bila neuspešna.

Najviše popravki je bilo potrebno rukovodstvu crkve. Iz loše organizacije rukovođenja crkvom proizašle su nezakonitosti, korupcija, i mnogi drugi gresi. I obrazovani i neobrazovani su upućivali pitanja crkvi: da li je pravedno da klerikalci, koji čine glavne grehove

uživaju imunitet pred istražnim organima i postupcima crkvenih i svetovnih vlasti? Da li je ispravno, da taj ko ima novca, može za novac da iskupi svoje grehe, da kupi oslobađanje od raznih odredba i pravo da svoje venčanje održi na nekom od praznika? Zar se zakon ne odnosi jednako na siromaha i na bogatog? Da li je to dostojno crkvene duhovnosti, da dugove uteruje pod pretnjom ekskomunikacije, izopštenja? Da se nije možda mnogo sveštenika sekularizovalo – i postalo svadljivo, sklono pijanstvu, prosto i nedostojno svetog zvanja sveštenika? Pa zar crkva nije – mogao je da postavi pitanje radikalni kritičar i sa govornice neke akademije – kao kurtizana, koja svakome prodaje svoju lepotu ako je plate? I pri svemu tome ratne avanture pape, njegove političke akcije i neuspešno rukovođenje crkveno-verskim poslovima i druge priče probudile su nedoumice o tome kakvu korist ima od svega ovog Carstvo Božje ili svet. Izlaganje crkve ruglu postalo je svakodnevno, štaviše poštovani i obrazovani ljudi su pisali, čitali, i slušali karikature, viceve i ismejavanja na račun i protiv crkve. Ako su ljudi razgovarali o reformaciji, skoro uvek su mislili na organizacione, pravne i moralne reforme; na reforme u učenjima, u dogmi nisu ni pomišljali. Što je ovo poslednje ipak iskruslo na početku 16. veka moglo se zahvaliti promenama u svet-skoj upravljačkoj vlasti i nastanku jednog novog smera obrazovanosti. Državni organi su raspolagali većom nezavisnošću u vladanju svojim državama, i crkva više nije imala tako velik uticaj na unutrašnje poslove. A

novo obrazovanje je bilo humanizam. Pojavom štamparije pojavilo se više knjiga i dospelo u ruke čitalaca, više znanosti je dospelo među ljude, veće je bilo znanje i potreba za znanjem. Tako je došlo i do provere učenja crkve, a nezavisnije vlade su, među kojima je bilo mnogo vladara humanista, rado potpomagale obnovu teologije.

1.2. Prereformati

Prereformatima nazivamo one hrišćane, koji su još pre pokreta reformacije nastojali da uvedu reforme u učenja crkve. Ovi prereformati obično su uživali podršku male grupe mecena, imali su sledbenike, i usprotivili su se Papskom Dvoru. Zato im je sudbina bila osuda i izopštenje, koji su se najčešće završavali njihovim zlostavljanjem i ubijanjem. Ovde ću spomenuti samo neke prereformate, koji su svojom aktivnošću privukli veće mase.

Petrus Valdes je bio lionski (Lyon) trgovac, koji je 1176. godine za vreme velike ekonomske krize čitajući Novi Zavet na francuskom, maternjem jeziku, postao sledbenik siromašnog, asketskog življenja. Kad su mu prišli ljudi sa sličnim uverenjima, osnovali su udruženje i kao apostoli, lutajući su propovedali i pozivali ljude na okajanje svojih grehova. Papa Lucije III ih je 1184. izopštio. Članstvu u udruženju je predstojala konverzija (conversio), odnosno odbacivanje sveta i probni period u trajanju od 1 do 6 godina. Članovi su polagali zak-

letvu na apostolsko siromaštvo i apostolstvo. U učenjima su se protivili zaklinjanju, ratovima, smrtnoj kazni, održavanju posmrtnih misa, darivanju i molitvama za umrle, učenju o vatri pročišćenja posle smrti (purgatorium), crkvenim svečanostima za otkupljenje grehova, nisu verovali u korist svetinja, koje su prikazane od strane nedostojnih sveštenika. Davali su veliku važnost pošćenju i molitvi «Oče naš...». Sledbenici Valdesa su se širili u francuskim pokrajinama Langedok (Languedoc) i Lotaringia (Lotharingia), kao i u Flandriji i severnoj Španiji, Gornjoj Italiji i južnoj Nemačkoj.

Džon Viklif (John Wyclif) je rođen oko 1328, a umro je 31. decembra 1384. Na oksfordskom univerzitetu je predavao filozofiju, a zatim od 1363. teologiju. U prvom delu njegove borbe kao patriota se protivio, dakle po nacionalnom, a ne po verskom osnovu, crkvenoj politici pape, pridobivši time naklonost engleskog dvora. Potom su Viklifovi napadi usmereni protiv pape dobijali verska svojstva, čiji je osnov činio od Viklifa izrađen sveobuhvatni teološki program. Pomoću svojih kolega i pomoćnika preveo je latinsku Bibliju, Vulgatu¹, na engleski jezik. Plemstvo ga je okrivilo za seljačku bunu 1381. Sinod sazvan 1382. iskoristio je ovu priliku, odbacio njegova učenja, njega napao i proterao ga sa sledbenicima iz Oksforda. Osnova Viklifovih učenja je Sveto Pismo, a po ovom odredbe Sinoda i pape su samo ljudska učenja, ako se ne zasnivaju na Svetom Pismu, a ne Božja. Odbacuje instituciju papstva, jer je za jedinog Poglavara crkve smatrao Isusa Hrista. Po Viklifu

Gospodnja Večera (kod katolika Sveta Misa) je samo znak, čija svrha postaje spoznata samo za vernika. Protivio se obožavanju svetaca, mošti i slika, takođe protivio se ispovedanju, naglašavanju dobročinstva i velikog broja praznika.

Jan Hus (1370–1415) je bio sveštenik i profesor u Pragu, a onda je imenovan za sinodskog propovednika. 1402. je počeo čitati Viklifove spise, usvojio je njegova učenja – izuzev učenja o Gospodnjoj Večeri. Jan Hus je 1403. napao izopačeno klerstvo. Zbog viklifističkih ideja 1408. nadbiskup Sbinco mu je oduzeo položaj sinodskog propovednika. 1409. je počeo univerzitetski teološki forum, gde je češki kralj Venceslav zauzeo neutralan stav, što je dovelo do toga, da nemački profesori i daci napuste Prag i osnuju univerzitet u Lajpcigu (Leipzig). Papa je prokleo Jana Husa 1411. godine, a sledeće godine na njegove sledbenike i na one koji su ga podržavali pojačan je pritisak. Jan Hus je poslušavši savet kralja Venceslava pobeo kod čeških plemića, koji su bili spremni braniti ga. Iz glavnog štaba sledbenika Jana Husa se formirao grad Tabor. Car Sigmund Luksemburški, koji je istovremeno bio i češki kralj, pozvao je Jana Husa da se sa njemu određenom kraljevskom pratnjom pojavi pred Sinodom u Konstanci i da se tamo u okviru verske rasprave nagodi sa protivnicima. Hus se u Konstanci pojavio novembra 1414. pre nego što je car Sigmund stigao. Njegovi zemljaci, praški teolozi su ga odmah prijavili kao jeretika i uprkos propusnici koju je imao kod sebe, zbog sumnje za bek-

stvo, uhapsili su ga, i mučili u tamnici. Car se zgrozio postupka sa Husom i izrazio negodovanje, ali je ipak žrtvovao češkog prereformatora zarad nastavka Sinoda. Sinod je 4. maja 1415. odbacio viklifistička učenja, a zatim su usledila beskrajna ispitivanja, a potom na kraju osuda Jana Husa. Hus nije bio voljan ništa da povuče od učenja. 6. juna 1415. su ga spalili na lomači. Njegovog sledbenika Hijeronima Praškog su isto osudili 30. maja 1416.

2. Nemačka reformacija

Uticaj nemačke reformacije, uticaj jednog od najsveobuhvatnijih pokreta u istoriji dotakao je sve oblasti kulture. Po nastanku je bio čisto verski pokret, na koju je znatno uticao lični teološki razvoj Martina Lutera, vodeće figure reformacije.

2.1. Martin Luter (Luther)

Rođen je 10. novembra 1483. u Ajzlebenu (Eisleben), u seljačkoj porodici. Porodica se pola godine nakon rođenja Martina Lutera odselila u Mansfeld, gde je postepeno sticala imovinu. Luter je u školu išao prvo u Mansfeldu, pa u Magdeburgu, a naposljetku u Ajzenahu (Eisenach).

1501. je postao đak umetničkog fakulteta Erfurtskog Univerziteta. 1505. je postao «magister artium». U ovoj godini stupio je u Augustinski monaški red u erfurtskom manastiru. Ovde je mnogo čitao, a proučavao je i Sveto Pismo. 1508. se nakratko našao u Vitenbergu (Wittenberg), da bi posle kraćih boravaka u Erfurtu i Rimu tu doktorirao 1512. Postao je član vitenberškog konventa i počeo je da propoveda u manastiru i u gradskoj crkvi.

2.2. Protestacija – protestantizam

Ovde se ličnost Martina Lutera objedinjuje sa procesom nastanka protestantizma. Prilikom svojih učenja i proučavanja spoznao je da je Bog po svojoj pravednosti ne samo osuđujući, nego i milostiv. Prilikom čitanja poslanice Apostola Pavla Rimljanima otkrio je činjenicu da osnova odnosa između Boga i čoveka nije zasluga, nego milost. Na Luterov predlog su na vitenberškom univerzitetu započeta proučavanja dela crkvenog oca Avgustina Aurelija.

Ono šta je zaista pokrenulo reformaciju, bila je rasprava o prodaji oprosta grehova. Naime, to se radilo za vreme crkvenih slava, ali nije bilo sporno vreme kad se to radilo, nego samo prodavanje oprosta grehova. Luter je shvatio da se oproštaj ne samo ne može prodavati, nego ne može se ni davati od strane čoveka drugom čoveku. Oprost grehova može da nam da samo Bog. U praktikovanju grehooprostajnih slava se najdrastičnije pokazalo, kako su crkveni velikodostojnici iz vere napravili tragikomediju, i ponizili svete stvari, svete ideje. Crkveni velikodostojnici su uzeli sebi za pravo da odrede kome će za koliko para koliko grehova biti oprosteno. 1506. godine papa Julije II proglasio je grehooprostajnu slavu iz čijeg prihoda se obnavljala crkva Svetog Petra. Ovu slavu je papa Leo X 1514. godine obnovio. Nemačka, iako rasparčana u male državnice, sada se ujedinjeno protivila ovom pozivu. Naime, nemačke nacionalne osećaje je vređalo to da

papski Dvor, odnosno Italijani na ovaj način iskorišćavaju Nemačku, sakupljajući pare u drugim državama i gradeći, obnavljajući crkvu u Italiji. Propovednici te slave su išli iz grada u grad sakupljajući novac prodajom cedulja oprostaja. Ovo svetovno razmišljanje i vladanje je vređalo hrišćane sa dubokim verskim osećanjima.

Martin Luter, pošto se od jula 1516. godine neuspešno protivio i podizao glas protiv ovakvih izopačenosti, 31. oktobra 1517. godine u 95 stavki započeo je akademsku raspravu o grehooprostajnim slavama. Stavke je istog dana zakucao na vrata crkve u Vitenbergu.

Ovo je imalo za posledicu da je papa čak u dva navrata tužio Lutera, ali je ovog Fridrih Mudri, saksonski izborni vojvoda podržao i uzeo ga u svoju odbranu, i sakrivao od potere.

U jedno vreme rimski papski Dvor nije mogao ništa da preduzme protiv Lutera. Postigao je samo sazivanje Lajpciške Dispute (rasprave), koja se završila u korist Lutera. Luter se prijateljio sa humanistima, i sa njegovom podrškom vitenberški univerzitet je bio prvi gde su se učili biblijski jezici, latinski, grčki i hebrejski, i to na želju humanista. Posle ovog je Filip Melanhton (Philipp Melancton, 1497–1560) postao Luterov najbliži teološki saradnik. 1520. godine započeo je sudski proces u Rimu protiv Lutera po tužbi za jeres, a donesena je odluka da se svi Luterovi spisi spale, i da učenja budu povučena u roku od 60 dana. U protivnom bi Luter važio za osuđenog jeretika. Papski nuncije, to

jest poslanik, Aleander je u Levenu (Löwen) zvanično spalio Luterove spise. Luter je na ovo odgovorio svečanim spaljivanjem «*Exsurge Domine*»² ukaza pape 10. decembra 1520., zajedno sa odredbama pape u prisustvu vitenberških profesora i đaka. Taj papski ukaz je bio donet protiv Lutera i njegovih učenja. 3. januara 1521. u Rimu je protiv Lutera izdata papska Bula, odnosno ukaz, u kome je izrečena «Anatema», odnosno izopštenje Lutera.

Vormska državna skupština 26. maja 1521. godine je na Lutera i njegove sledbenike bacila državnu kletvu. Fridrih Mudri je pomogao Luteru da pobegne u vartburški (Wartburg) zamak i povuče se u desetomesečnu anonimnost.

3. Švajcarska, ili Helvetska reformacija

Posle Vitenberga drugi centar reformacije gde se razvio noviji samostalniji tip jevanđeoskog hrišćanstva je deo Švajcarske, koji je nastanjen Nemcima, i to grad Ciri (Zürich). Duhovni život švajcarskih gradova od početka 16. veka nadahnjivao je humanizam, koji je formulisao samo umerena reformska nastojanja. Učitelj mlade generacije je bio Erazmo Roterdamski, koji se godišnje pojavljivao u Švajcarskoj, pošto je imao prijateljske veze među bazelskim trgovcima knjiga. U Erasmusov krug uticaja spadao je i Ulrih Cvingli (Ulrich Zwingli, 1484–1531), reformator nemačkog dela Švajcarske.

3.1. Reformacija Ulriha Cvingli

Vesti iz Vitenberga dale su odlučujući zamah događajima u Cirihi. Ulrih Cvingli je bio ciriški sveštenik. Kada je monah Johan Tecel (Johann Tetzel), koji je prodavao «vrednosne papire» – ceduljice za oprost grehova, stigao pred grad, Cvingli je naredio da se pred njim zatvore gradske kapije, i pozivao se na to da jedino Bog može da oprost grehove. Posle šest godina njegovog propovedanja u Cirihi, građani su prihvatili reformaci-

ju. Cvingli je manje uvažavao prošlost i običajne forme liturgije nego Luter. Unutrašnjost ciriških crkava se promenila. Posvećene pribore i orgulje su otklonili, slike i kipove su prodali ili uništili, a sa onih oltara koji su još bili celi, netaknuti, skinuli su sve ukrase, a nova sveta misa na nemačkom jeziku (1525) uopšte nije podsećala na srednjevekovnu liturgiju. Posle propovedi i molitvi na sto (ne oltar!) u glavnom brodu crkve postavili su hleb umešen bez kvasca i vino. Zatim su se okupljeni postavili u krug oko stola. Sveštenici su im služili Gospodnju Večeru, i to ne samo hleb, nego i vino. Sveštenici su uvek stajali licem okrenutim prema zajednici, i bili su obučeni u laička, profesorska odela. Cvingli je verovao da se na bogosluženju ništa ne sme desiti protivno Reči Božjoj, i da Sveto Pismo propisuje šta treba da se događa na bogosluženju, i kakvo ono treba da bude. Zagovarao je da u svemu treba da bude izražena jednostavnost.

Reformaciju, koju je pokrenuo Cvingli prihvatio je samo jedan deo Švajcarske. Ostali kantoni su bili privrženi rimokatoličkoj crkvi. 1531. Cvingli sa mačem u ruci dobija smrtnu ranu u bici kod Kapela u ratu između katoličkih kantona i Ciriha. Njegov naslednik, kao vodeći sveštenik Ciriha, postao je Henrik Bulinger (Henrik Bullinger, 1504–1575), i to do svoje smrti, po čijim umerenijim i mudrim stavovima, kao i zbog toga što se dopisivao sa protestantima i humanistima iz cele Evrope, Ciriha postaje grad na koji su se ostali protestantski gradovi mogli ugledati.

3.2. Reformacija Žana Kalvina

Treći centar reformacije pored Vitenberga i Ciriha nastao je po radu francuza Žana Kalvina u Ženevi (Genève, Genf). Ovde razvijen noviji oblik protestantizma imao je veliki značaj i bio je neverovatno privlačan za Zapadnu Evropu. Kalvin je bio mislilac bistrog uma i naprednog razmišljanja.

3.2.1. Žan Kalvin

Jean Cauvin (ili Caulvin, latinski – Calvinus; potpisivao se kao Johannes Calvinus) se rodio 1509. u Nojonu (Noyon), u Francuskoj, a umro je 1564. u Ženevi. Uz pomoć tutora, već je kao dvanaestogodišnjak imao crkveno imanje, a kao osamnaestogodišnjak dobio je plebaniju i nosio je sveštenu odoru. Na pariskom univerzitetu 1533. uspostavio je kontakt sa grupom mladih jevanđeljskog mišljenja, te zbog ovog 1534. morao je da beži iz Pariza, a decembra iste te godine i iz Francuske. Otišao je u Bazel, gde je objavljeno prvo izdanje njegovog čuvenog dela: *Institutio Religionis Christianae* (Sistematizacija Hrišćanske Vere). Ova knjiga sadrži klasično predstavljanje njegovih reformatorskih uverenja. Pored toga učestvovao je u radu svog rođaka Roberta Olivetana, koji je prevodio Sveto Pismo na francuski jezik. 1536., za vreme puta u Ženevu, temperamentni reformator – sveštenik tog grada Gijom Farel (Guillaume Farel) privoleo je Kalvina da zauzme mesto profesora na katedri Novog Zaveta u Ženevi.

Reformacija u delu Švajcarske nastanjenom Francuzima je započeta odlučnom politikom Berna i radom propovednika Farela. Reformacija je pobedila u Ženevi zahvaljujući nastojanjima Farela i uz pomoć Berna 1535. Ali, ova pobjeda se nije rodila iz verskog buđenja naroda, nego iz borbe za nezavisnost koja se vodila protiv Savoje i sa Savojom tesno povezanim ženevskim katoličkim episkopatom. Ženeva je 1535. na silu prekinula sve veze sa katoličanstvom.

Osnova reformacije u Ženevi je trebalo da bude prihvatanje jevanđelja od strane stanovništva, a ne spoljni, politički uticaj. Ovaj rad je prevazišao Farelove sposobnosti. Calvin je kao plaćeni propovednik stekao veliki uticaj u Ženevi. Ali, stroga crkvena disciplina je izazvala takvo negodovanje i protivljenje među građanima, da su na Uskrs 1538. obojica morali da napuste grad. Farel se uputio prema Neuchatel, gde je radio do svoje smrti (1565). Calvin se nastanio u Štrasburu (Straßburg) na poziv tamošnjeg propovednika Bucera, gde je od 1538. do 1541. vodio zajednicu francuskih izbeglica. Boravak u Štrasburu Kalvina je zbližio sa nemačkom reformacijom, a posebno sa učenikom Lutera, Filipom Melanhtonom (Philippus Melanchton).

Posle progona Kalvina, Ženeva je postala poprište žestokih partijskih sukoba. Kad je partija bliska Kalvinu izbila u vođstvo, pozvali su Kalvina nazad. U septembru 1541. Calvin je udovoljio pozivu. Do 1555., nakon žestokih borbi Ženeva je u celosti reformisana. U ovoj godini je i nemački luteranizam stekao pravno prizna-

nje. Važno je pomenuti sudski proces protiv Serveta, koji je za vreme delovanja Kalvina širio antitrinitarističke³ (protiv Svetotrojstva) ideje i učenja, koji je odbacivao učenja o Svetotrojstvu i grad Ženeva ga je zbog tog stava osudio na spaljivanje na lomači kao jeretika, a presuda je izvršena.

Kalvinu kao prostor za delovanje nije poslužila samo Ženeva, nego i cela Evropa. Geopolitički položaj Ženeve ga je i primoravao na to i omogućavao mu isto. Dopisivanjem širokog obima kao i putem Ženevske Akademije vršio je velik uticaj na protestantske crkve i Zapadne i Istočne Evrope. Kalvin je stavio pod svoj uticaj i ostale protestantske zajednice u Švajcarskoj, time ujedno stavljajući tačku na proces odvajanja od nemačke luteranske crkve.

Kalvin je oživeo oblik protestantizma u kojem je u najčistijem obliku naglašavano protivljenje prema učenjima rimokatoličke crkve. Svojestveno reformaciji je učenje o predestinaciji (predodređenosti) i o Gospodnjoj Večeri. Hteo je da stvori i izgradi reformatsku crkvu takvu kakva je bila crkva prvih hrišćana. Iz crkve je uklonio svu šarenolikost i nepotrebna kićenja, a kao prvo slike, ikone i kipove svetaca. U Gospodnjoj Večeri je poslužio dva sakramenta (sakrament – svetinja): i hleb i vino. Za glavni deo bogoslužjenja postavio je propoved Reči Božje. Nevernicima i ljudima nemoralnog života zabranio je deljenje svetih znakova (sakramenta) Gospodnje Večere.

DOGMATIKA

4. Reformatska veroispovest

Jedna od osnovnih odlika hrišćanina je da ono što veruje da je istinito iskaže u pisanoj i izgovorenoj formi, odnosno u delima. Reformatske veroispovesti su u ovakvoj formi u stvari odgovori na obraćanje Boga ljudima. Sa izgovorenom veroispovešću, koja se čuje na bogosluženjima, reformatski vernik se sa opšte prihvaćenom crkvenom veroispovešću pokazuje pred Bogom i ostalim ljudima. Veroispovest u činjenom delu se odnosi na ceo životni vek reformatskog vernika. Veroispovešću u pisanoj formi spoznajemo, i razumemo spasilačke zamisli Boga, obrazujemo generacije budućnosti, i sporazumevamo se sa drugim vernicima.

4.1. Formule i spisi veroispovesti

Reformatska crkva u organizacionom smislu nije na isti način ujedinjena kao rimokatolička crkva ili pravoslavna crkva. Jer ne zavisi od jednog centra, ili od uloge u određivanju dogme tog centra. U svakoj državi postoje zasebna reformatska crkvena tela, koje na teritorijalnim ili nacionalnim osnovima, ali i na svetskom nivou obrazuju zajedničke crkvene organizacije i tela. Zato reformatske crkve imaju više veroispovesnih

spisa. Ove u različitim državama i među različitim narodima nastale spise su međusobno proučavali, ispoštovali i usvojili. Na onim Sinodima, gde se osnivala reformatska crkva poneke države, i gde se veroispovest tog novog tela sveopšte Reformatske Crkve usvajala, bili su prisutni delegati više naroda iz više zemalja. Dve, od najviše reformatskih crkava usvojene veroispovesti su Hajdelberški Katehizam i Druga Helvetska Veroispovest, koji su nastali u 16. veku, i dela su pojedinaca, ali su usvojena od većine reformatskih crkava i podignuta na nivo veroispovesti zajednica.

Hajdelberški Katehizam je prozvan po gradu Hajdelbergu (Heidelberg), jer je nastao u ovom glavnom gradu vojvodstva Pfalc (Pfalz), gde se nalazio i čuveni Univerzitet. Vojvoda Fridrih Treći je nastojao da uspostavi potpuno državno i versko jedinstvo. U cilju ovoga naložio je dvojici svojih kalvinističkih naučnika, teologa, Zahariju Ursinusu (Ursinus Zacharias) i Kasparu Olevijanu (Olevianus Gasparus) da sastave tačnu i preglednu veroispovest. Ova veroispovest je napisana u obliku pitanja-odgovori. Sinod koji je sazvaio vojvoda 1562. je usvojio ovu veroispovest.

Drugu veroispovest je napisao Henrik Bullinger 1562., kao svoj testament na kraju svog života, kao sumiranje svega onoga u šta je verovao. Ovo je prvenstveno veroispovest švajcarskih kantona, i zato je i nazvana Druga Helvetska Veroispovest. I ovu veroispovest je dao na štampanje i promovisao Pfalški vojvoda Fridrih Treći.

4.2. Druge, važne veroispovesti prihvaćene od reformatske crkve

Reformatska Hrišćanska Crkva (reformatska crkva na teritoriji Srbije i Crne Gore) usvojila je i za svoju veroispovest priznaje gore spomenute veroispovesti: Hajdelberški Katehizam i Drugu Helvetsku Veroispovest. Pritom, kao i sve druge reformatske crkve usvojila je i priznaje osnovne hrišćanske veroispovesne formule.

U svom 11. poglavlju, u zaključku odeljka o Isusu Hristu, Druga Helvetska Veroispovest se poziva na veroispovesne formule obrazovane od strane Sinoda u Niceji, Konstantinopolisu, Efezusu i Kalcedonu, kao i na veroispovesnu formulu poznatiju pod imenom Atanasijeva veroispovest, dokazajući time da Reformatska Crkva širi pravu i sveopštu hrišćansku veru, i tako na toj nepokolebljivoj osnovi čvrsto stoji i traje. Među ove veroispovesne formule spada i Apostolska Veroispovest, čiji tekst sledi:

«Verujem u Boga Oca, svemogućeg stvoritelja neba i zemlje.

I u Isusa Hrista, Sina Njegova jedinoga, Gospoda našega, koji je začet po Duhu Svetom, rođen od Marije Device, mučen, pod Poncijem Pilatom razapet, umro i pokopan. Sišao u pakao, trećeg dana uskrsnuo iz mrtvih, uzneo se na nebesa, sedi na desnici Boga Oca sve-moćnoga, odakle će doći suditi mrtvima i živima.

Verujem u Duha Svetoga, u svetu opštu hrišćansku crkvu, zajednicu svetih, oprost grehova, uskrsnuće tela i život večni. Amin.»

4.3. Glavna reformatska učenja po 2. Helvetskoj Veroispovesti

4.3.1. O Svetom Pismu

Verujemo da su kanonski spisi proroka i apostola i u Starom i u Novom Zavetu istinite Božje Reči; zato imaju dosta ugleda za sebe koji ne potiče od ljudi, jer se sam Bog obratio očevima (patriarsima), prorocima, jevandelistima i apostolima, i još uvek nam se obraća preko svetih spisa po Svetom Duhu Njegovom.

4.3.2. O Bogu, Njegovom jedinstvu i Svetotrojstvu

Verujemo i učimo da je Bog po suštini i prirodi jedno. Pored svega verujemo i učimo, da u ovom istom, beskrajnom, jednom i nedeljivom Bogu nerastavljivo i nepomešano razlikujemo sledeća lica: Otac, Sin i Sveti Duh. I to tako, da je Otac od beskraja rodio Sina, a Sin se ljudskim jezikom i rečima neopisivo rodio, a Sveti Duh potiče od obadvoje, i to od večnosti, i obožava se zajedno i isto sa obadvojicom. Što se tiče njihove prirode i suštine, tako su povezani međusobno, da su ovo troje jedan Bog; i Otac, i Sin, i Sveti Duh imaju jednu božansku prirodu.

4.3.3. O obožavanju idola

Pošto je Bog nevidljivi Duh i beskrajna realnost, sigurno se ni sa kakvom umetnošću ili slikom ne može prikazati. Jer, iako je Hrist obukao ljudsku prirodu, to nije uradio da bi bilo načina da se on prikaže.

4.3.4. O obožavanju Boga

Učimo, da se obožavati sme samo Bog. Samo Boga treba da pozovemo u pomoć posredovanjem Hrista. Zato slavom ovenčane stanovnike neba ili svece ne obožavamo, ne prizivamo ih u pomoć, i ne priznajemo ih za naše posrednike pred Bogom Ocem u nebu. Pošto nam je dovoljan Bog i naš posrednik kod Oca, Isus Hrist.

4.3.5. O Božjem starateljstvu

Verujemo da staranje mudrog, večnog i svemogućeg Boga održava i upravlja sve na nebu, na zemlji i u svim stvorenjima. Ona sredstva preko kojih se ostvaruje Božje staranje, ne odbacujemo kao beskorisna, nego verujemo da se prema njima moramo ophoditi kako nam to reč Božja preporučuje. Zato ne prihvatamo razmišljanje, koje kazuje da je besmislen svaki naš trud i zalaganje za dobrotu, ako svime upravlja staranje Boga. Ništa ne pripisujemo slepoj sreći ili slučaju.

4.3.6. O stvaranju sveta, o anđelima, o đavolu, o čoveku

Dobar i svemogući Bog je stvorio sve vidljive i nevidljive stvari po Njegovoj večno trajućoj Reči.

Među stvorenjima se izdvajaju anđeli i ljudi. Verujemo da je nekoliko anđela ostalo u vernosti i poslušnosti i da su poslani na vernu službu Boga i ljudi; a drugi anđeli su iz svoje greške propali i stropoštali se u propast, postavši tako neprijateljima svega dobrog i svim vernicima. Isus ovako govori o đavolu: «Od samog početka je bio ubica ljudi, i nije postojan u istini, jer nema u njemu istine.»

U početku čovek je stvoren kao dobar po ugledu na sliku i priliku Boga. Verujemo, da se čovek u jednoj ličnosti sastoji od dve različite stvarnosti, i to od besmrtnog duha i smrtnog tela.

4.3.7. O padu čoveka i grehu

Čovek je na nagovaranje đavola i iz sopstvene greške postao neposlušan prema Bogu, i tako je postao žrtva greha, smrti i različitih nedaća.

Pod grehom podrazumevamo čoveku urođenu i od naših prvih roditelja, Adama i Eve na sve nas nasledenu propalost, zbog koje padamo u zle želje, misli i dela.

Pod smrću ne podrazumevamo samo smrt tela, nego i one večnotrajucće kazne, koje nam sleduju zbog naših grehova i naše propalosti.

4.3.8. O Isusu Hristu

Verujemo da je On od Oca predodređen za Spasioca ovog sveta. Kao Sin Božji jednako je večan i u suštini jedan sa Ocem, i stvaran Bog.

Verujemo i učimo, da je večnome Bogu isti ovaj večni Sin postao i sinom čoveka i to ne iz ljudskog nagona, nego je na najčistiji način od Svetog Duha začet i od Device Marije rođen.

Dve su prirode u Hristu, jedna ljudska i jedna Božja. Božja priroda Hrista nije patila, a ljudska priroda mu nije sveprisutna.

Verujemo, da je Isus Hrist stvarno patio, stvarno uskrsnuo, i da mu je i uznesenje u nebo stvarno.

4.3.9. O okajanju grehova

Verujemo da je dovoljno iskreno priznanje grehova, koje se događa samo pred Bogom, i to ili u tajnosti među Bogom i grešnikom, ili javno u zajednici pred Bogom. Ne držimo za potrebno i neizbežno priznavanje grehova sveštenicima na uvo, i oprost grehova od ljudi. Oprost naših grehova je moguć jedino zaslugom Hrista.

Ispravnost ne stičemo delima, nego verom u Božju milost i verom u Hrista kao našeg Spasioca. Zato verujemo i učimo, da grešnik može da postane ispravan jedino verom u Hrista, a ne po verskim zakonima ili nekim delima.

Svakom čoveku je potrebno stvarno okajanje svojih grehova, kako bi se našao ispravnim pred licem Boga, i to samo zaslugom Hrista.

4.3.10. O jednoj matičnoj crkvi

Pošto je samo jedan Bog, jedan posrednik među Bogom i ljudima, Isus Hrist, koji je jedini pastir celog stada, ovom telu jedina glava, naposletku jedan duh, jedno spasenje, jedna vera, jedan testament ili zavet, iz ovoga nužno proizlazi da je i matična crkva samo jedna.

Glava matične crkve je jedino Hrist.

4.3.11. O svetinjama, ili sakramentima

Bog je od početka propovedanju svoje Reči priključio i svete znake, sakramente. Reformatska crkva priznaje dva sakramenta, koji se prepoznaju po tome prvenstveno, da ih je Isus dao i odredio, a kao drugo da im je priključio obećanja. Ovi su sveto krštenje i Gospodnja Sveta Večera.

4.3.12. O krštenju

Krstiti se u ime Hrista znači upisati se, biti uključen, biti primljen u savez, porodicu i nasledstvo dece Božjih. Samo jedno je krštenje u crkvi Božjoj. Verujemo da je valjano, te zato i primenjujemo krštenje dece, jer i deca pripadaju Božjem savezu, kao i odrasli.

Krštenje nas podseća da kao što voda pere prljavštinu sa tela, tako jednom i za svagda prolivena krv Isusa Hrista pere i naše grehove.

4.3.13. O Gospodnjoj Večeri

Sam Sin Božji, naš Gospod Isus Hrist je odredio Gospodnju Večeru. Ovom svetom ceremonijom Gospod namerava da održi svežim u našem pamćenju od Njegove strane sa ljudskim rodом načinjeno najveće dobro delo, naimenično to, da je sa davanjem svog tela na smrt i prolivanjem svoje krvi naše grehove oprostio, i nas iz večne smrti i iz đavolove vlasti izbavio. Hleb i vino se ne pretvaraju u telo i krv Isusa Hrista, kao što se ni u krštenju voda ne pretvara u krv Hristovu, niti sama ne može sprati greh. Hleb i vino, dakle i voda su božji znak. Hrist naziva hleb svojim telom i vino svojom krvlju, jer ovime namerava da nas nauči tome da kao što hleb i vino hrane naše zemaljske živote, isto tako Njegovo razapeto telo i prosuta krv istinita hrana i piće našoj duši za večni život.

Zajednici Gospodnju Večeru služimo sa dva znaka, odnosno i hleb i vino.

BIBLIJSKA TEOLOGIJA

5. Sveto Pismo – Biblija

5.1. Prevod Biblije na jezike naroda

Jedna od najvećih dostignuća reformacije, jeste da je Sveto Pismo, Biblija koja sadrži izjavu Boga o sebi, prevedena na maternje jezike naroda, tako da volju Božju ne čuju i znaju samo oni koji znaju latinski, nego i svi drugi ljudi, jer se Bog obraća svima. Obustavljena je primena odredbe da Bibliju može koristiti samo sveštenstvo, i tako su odsad i laici mogli da je uzimaju u ruke. Istovremeno je velik naglasak stavljen i na pravilno tumačenje Biblije intenziviranjem proučavanja biblijskih jezika – hebrejskog (odnosno aramejskog), i grčkog, da bi izbegli i opovrgli pogrešna teološka učenja. Za glavni deo bogoslužjenja reformacija je postavila pisanu reč Božju – Sveto Pismo. Tako je to bilo i u jevrejskim sinagogama, a i u ranim hrišćanskim zajednicama. „Življenju po Reči Božjoj“ smetala je različitost u jezicima. Samo veoma mali deo čovečanstva je govorio i razumeo latinski jezik, a još manje njih grčki, hebrejski ili aramejski. Ova razlika u jezicima je bila glavni razlog da se započne sa prevodjenjem Biblije.

5.2. Prvi prevodi Biblije

Prvi prevod je bio prevod Starog Zaveta na grčki. Ovaj prevod je bio namenjen Jevrejima u egipatskoj dijaspori sa grčkim maternjim jezikom. Nazvali su je Septuaginta (označili su je simbolom – LXX). Prevođenje je trajalo otprilike od 250. pre Hrista do 150. pre Hrista, a pored kanoničnih biblijskih knjiga sadržao je i apokrifne spise. Rano hrišćanstvo je koristilo ovaj prevod, ali ortodoksno jevrejstvo ga je našlo veoma liberalnim i netačnim, zato je napravilo nove prevode.

U vreme Hrista i u vekovima posle Hrista nastali su prevodi sa objašnjenjima na aramejskom jeziku, takozvani „Targum“-i, koji su bili korišćeni na bogoslužjenjima u sinagogama. Ovi prevodi su bili potrebni, jer u vreme Hrista ni Jevreji u Palestini, ni oni u mesopotamskoj dijaspori nisu govorili hebrejski jezik.

U 4. veku pre Hrista je nastao prevod pet knjiga Mojsijevih na samaritanskom jeziku, takozvana Samaritanska Tora.

Širenje hrišćanstva je rezultovalo time da je cela Biblija prevedena na velik broj jezika. Tako je u 4-5. veku prvo nastao koptski, etiopski, armenijski prevod, pa potom gotski, a u 9. veku i staroslovenski prevod.

U spisima crkvenih otaca je opstao latinski prevod Septuaginte, prevod nazvan *Vetus Latina*. Crkveni otac Hijeronim je dobio zadatak da revidira ovaj mestimično nesiguran tekst. 382. započeo je ovaj posao, i uverio se da tekst Septuaginte ne odgovara u celini originalnom

hebrejskom tekstu. Zato je odlučio da prevede tekst hebrejske Biblije na latinski. Ovaj prevod je postao poznat kao „Vulgata“, ali njeno korišćenje je postalo opšte od 7. veka. Tridentski Sinod Rimokatoličke Crkve 1590. je proglasio jedino važećim tekstom Biblije prevod „Vulgate“.

Erazmo Roterdamski, veliki humanist srednjeg veka, 1516. je izdao pregledan tekst Novog Zaveta i preveo ga na latinski.

Jedan dominikanski monah, S. Pagninus preveo je Stari Zavet na latinski u Lionu 1528., gde je prevod dao u štampu.

S. Minster (Münster), bivši franjevački monah, koji je prešao u reformatsku veru, izdao je prevod Starog Zaveta na latinski jezik i to u Baselu, 1535.

Treba pomenuti i prevod Starog Zaveta na latinski od strane I. Tremelliusa 1575., kojem je F. Junius pridodao i prevod Novog Zaveta.

Omiljeni prevod za mnoge je bio prevod Novog Zaveta od strane Teodora Beze (Theodor Bèza) iz 1565.

Viklifov prevod Novog Zaveta iz 1380., pa prevod Starog Zaveta iz 1382. na engleskom jeziku je ostao u rukopisima sve do 1731., kad je dat u štampu.

Nemački prevod cele Biblije je odštampan 1466. u Štrasburu.

Miles Coverdale je 1525. odštampao svoj prevod Biblije na engleskom u Cirihi. U Engleskoj, Kromvel (Cromwell) je naredio da se u parohijalne crkve postave engleski prevodi Biblije. Ova Biblija na engleskom jezi-

ku je sastavljena od prevoda Tyndale-a i Coverdale-a, a odštampali su je 1538-39. u Parizu.

Posle jezičke reforme Jana Husa cela Biblija na češkom je objavljena između 1475. i 1488.

Martin Luter je svoj prevod Novog Zaveta na nemački jezik završio za vreme svog skrivanja u vartburškom zamku 1522. Cela „Luterova Biblija“ je bila gotova 1534. Ova je sadržavala i takozvane apokrifne knjige, koje Luter nije smatrao knjigama iste vrednosti kao ostale knjige Biblije, ali ih je vrednovao kao knjige korisne za čitanje.

Protestantski prevod je nastao i na jednom drugom dijalektu nemačkog jezika u Švajcarskoj. Ovaj prevod su nazivali „Ciriškom Biblijom“.

1611. je nastao jedan proglašen zvaničnim engleski prevod, koji su nazvali „King James Bible“, ili „Biblija Kralja Džemsa“.

U Nizozemskoj 1637. završen holandski prevod Biblije, takozvani „Staten-Bijbel“ uživao je državni ugled.

Prvi prevod Svetog Pisma na mađarski jezik jeste potpun prevod koji se zove „Husitska Biblija“, koju su preveli dva bivša franjevca, praški đaci prerematora Jana Husa, Peči Tamaš (Pécsi Tamás) i Ujlaki Balint (Újlaki Bálint). Ovaj prevod je napravljen na osnovu Vulgate između 1416. i 1440. Prevedena je cela Biblija, ali je ona izgubljena i danas imamo samo delove tog prevoda u Minhenskom, Bečkom i Apor Kodeksima.

Opstali su i drugi delimični prevodi Biblije na mađarski jezik iz 16. veka, koji su bili protestantski prevodi.

Prvi prevod cele Biblije na mađarski je bio gotov i odštampan 1590. To je bio prevod Karoli Gašpara (Károli Gáspár) reformatskog sveštenika iz Genca (Gönc). Ovaj prevod se naziva i Karoli Biblijom, a i Vižoljskom Biblijom, pošto je štampana u Vižolju (Vizsoly). Ovaj prevod je tokom vekova bio gramatički prepravlján, i ona je najrasprostranjenija među mađarskim protestantima i dan danas.

Prvi potpuni – katolički prevod – Biblije na mađarski jezik je prevod Kaldi Đerđa (Káldy György) iz 1626.

Evangelički (luteranski) prevod na mađarski je iz 1870., a delo je Kamori Šamuela (Kámory Sámuel).

Najnoviji protestantski prevod na mađarski jezik je objavljen 1975.

1973. je objavljen i nov rimokatolički prevod na mađarski jezik. Najnoviji rimokatolički prevod Biblije na mađarski jezik na osnovu tzv. Neovulgate objavljen je i odštampan 1997. od strane biblijskog društva Sveti Hijeronim (Szent Jeromos Bibliatársulat).

5.3. Šta sadrži „reformatska Biblija“?

Po reformatskom uverenju Biblija je izjava Boga, ceo i jedinstven sažetak Njegove poruke, a ima ugled zahvaljujući Svetom Duhu. Ovako se smatra kanoničnim. Ima dva dela: Stari Zavet i Novi Zavet. Stari Zavet se sastoji od 39 knjiga, a Novi Zavet od 27 knjiga.

Stari Zavet je napisan na hebrejskom jeziku. Sadrži: pet knjiga Mojsijevih, knjige Isusa Navina, Sudija, Ru-

ta, dve knjige Samuilove, dve knjige o Kraljevima, dve knjige Letopisa, knjige Jezdre, Nemije, Jestre, Joba, Psalama, Poslovica, Propovednika, Pesme nad Pesima, knjige proroka Isaije, Jeremije, Jeremijine tužbalice, Jezekilja, Danila, Osija, Joilja, Amosa, Avdije, Jone, Miheja, Nauma, Avakuma, Sofonija, Ageja, Zaharija, i Malahija.

Novi Zavet je napisan na starogrčkom jeziku, koji je tad bio svetski jezik. Sadrži četiri jevanđelja: Jevanđelje po Mateji, po Marku, po Luci, i po Jovanu. Kao i Knjigu o Delima Apostolskim, 13 pisama (poslanica) apostola Pavla: Rimljanima, Korinćanima dve, Galatima, Efescima, Filipljanima, Kološanima, Solunjanima dve, Timoteju dve, Titu, Filimonu, pismo nepoznatog autora Jevrejima, pisma Jakova, dva pisma Petra, tri pisma Jovana, jedno pismo Jude, i Otkrovenje po Jovanu.

Zašto Biblija sadrži baš ove knjige? Zato treba da odgovorimo na ovo pitanje, jer se u nekim hrišćanskim crkvama broj kanonskih knjiga razlikuje.

5.4. Biblijski kanon

Grčka reč kanon ima više značenja. Može značiti štap, prut za merenje, a i meru. U biblijskom smislu kanon znači zbir onih knjiga, ili spisa, koji su nastali po božjoj izjavi (inspiraciji). Biblija se sastoji iz dva kanonska zbira: starozavetnog i novozavetnog.

Nesporazumi i diskusije pri nastanku starozavetnog kanona su glavni uzroci razlike u brojevima kanonskih

knjiga pravoslavne i protestantske crkve sa jedne strane i rimokatoličke sa druge strane.

Kad je Stari Zavet prihvaćen od strane hrišćanstva za svetu knjigu, među Jevrejima se vodila diskusija o određivanju kanona Starog Zaveta. Nastale su dve glavne struje: Jevreji iz Palestine, koji su bili pod uticajem farisejske struje, 100 godine n. e. na Jamnijskom (Jabne) Sinodu su prihvatili gramatički prepravljen hebrejski kanon, dok je jevrejstvo u Aleksandriji koristilo grčki prevod svetih spisa – Septuagintu, koja je pored spisa hebrejskog kanona sadržavala još i sledeće spise: Mudrosti Solomonove, Knjiga Isusa ben Širak-a, knjige Judite, Tobije, Baruka, Suzane, pismo Jeremije, knjiga Bela i Zmaja, četiri knjige Makabejaca, i neke grčkojezične dopune knjigama Estere i proroka Danijela.

Broj kanonskih knjiga Novog Zaveta jeste 27, i on je ustanovljen 367. n. e. od strane crkvenog oca Atanasija. Na hrišćanskim bogosluženjima Novi Zavet se uz Stari Zavet koristi od 2. veka nove ere. Ali kanon Novog Zaveta se nije ustalio odmah po početku njegovog korišćenja na bogosluženjima. Pisma apostola Pavla su smatrali merodavnima već početkom 2. veka n. e. O redovnom korišćenju jevanđelja saznajemo iz dela martira Justina sredinom 2. veka n. e. Kanonizacija knjige o Delima Apostolskim se datira u vreme crkvenog oca Ireneja, to jest oko 180. n. e. Knjiga Otkrovenja je kanonizirana u vreme već spomenutog martira Justina. Takozvana „katolička pisma“ su najkasnije postala delovi novozavetnog kanona, i to u 4. veku n. e.

Istočno hrišćanstvo je prihvatilo starozavetni kanon određen od strane Jamnijskog Sinoda, dok je zapadno hrišćanstvo prihvatilo aleksandrijski starozavetni kanon. Rimokatolička crkva je prihvatila i svetim proglasila aleksandrijski kanon na Tridentskom Sinodu 1546. Reformacija je prekinula tradiciju privrženosti aleksandrijskom kanonu, i vratila se palestinskom hebrejskom kanonu, koji je ustalio Jamnijski Sinod.

Novozavetni kanon je prva usvojila istočna hrišćanska crkva, ali ubrzo je i zapadna hrišćanska crkva na svojim Sinodima njegovo prihvatanje potvrdila (Hippo 393, Kartagina 397). I Tridentski Sinod (1546) je prihvatio i potvrdio ovaj kanon.

Reformatska crkva je usvojila Starozavetni kanon po jamnijskom Sinodu, a Novozavetni kanon joj je isti koji su prisvojile i rimokatolička i pravoslavna crkva.

PRAKTIČNA TEOLOGIJA

Liturgija, nepokretna i pokretna imovina, oprema, i pribor

6. Reformatsko bogosluženje

U jednom centru reformatskog bogoslužnja stoji propovedanje Reči Božje u rečima (u propovedi), a u drugom centru propovedanje istog u sakramentima. Propovedanje je čitanje naglas izabranih stihova (textus) Svetog Pisma i tumačenje istog od strane sveštenika, a na ovo verska zajednica u molitvi odgovara i pevanjem hvali Božje Svetotrojstvo. Dva sakramentalna bogoslužnja su krštenje i Gospodnja Večera. Deo svakog bogoslužnja je darivanje vernika za siromašne i za potrebe crkvene zajednice. Na osnovu reformatske veroispovesti bogosluženje ne sadržava suvišne ukrasne detalje i ceremonije, koje bi odvratile pažnju okupljenih vernika sa bogoslužnja. Izvor za sadržaj i za oblik, liturgijski izgled reformatskom bogoslužnju je bogosluženje u vreme prvih hrišćana.

6.1. Prilike reformatskog bogoslužnja

„Pojedan utvrđeni redosled delova bogoslužnja se naziva formom bogoslužnja.“⁴ Razlikujemo četiri osnovna oblika bogoslužnja:

1.) obično bogosluženje sa propovedom (homilijsko),

- 2.) bogoslužjenja sa služenjem svetih znakova (sakramentalno),
- 3.) bogoslužjenja priključena prilikama (simbolično),
- 4.) ostali oblici bogoslužjenja.

6.1.1. Obično bogoslužjenje sa propovedom

Ono se naziva ovako jer se u okviru njega poruka Boga ne saopštava uz pomoć znakova, nego samo preko propoveda. A obična je jer se ne vezuje ni za jednu specifičnu priliku. Mora se napomenuti i to da ne postoji bogoslužjenje bez objašnjavanja stihova iz Svetog Pisma.

Po obliku razlikujemo sledeća obična bogoslužjenja sa propovedom:

- 1.) Obična bogoslužjenja, u koje spadaju:
  - nedeljno-prepodnevna i praznična bogoslužjenja
  - nedeljno-poslepodnevna i grehopokajna bogoslužjenja
  - bogoslužjenja ostalim danima.
- 2.) Upriličena bogoslužjenja, koja se održavaju sledećim prilikama:
  - crkvene godišnjice
  - zvanične posete biskupa (episkopa) ili seniora (župana).

Liturgije nedeljno-prepodnevnih i prazničnih bogoslužjenja su iste, kao što su identične liturgije i nedeljno-poslepodnevnih i grehopokajnih bogoslužjenja.

Na obična bogoslužjenjima sa propovedom odrednice su biblijski delovi, koji su Božja pozivanja, i od ovih

zavise i zajednični delovi bogoslužjenja. Ovo znači da zajednica aktivno sudeluje u bogoslužjenju, koje vodi sveštenik. Zajednični delovi bogoslužjenja imaju biblijske korene. Reformatska liturgija ima svojstva razgovora, jer biblijski i zajednični delovi naizmenično slede jedan drugog.

U reformatskoj veri crkvena godina počinje prvom nedeljom adventa. Glavni praznici su: 4 nedelje Adventa pred Božić, 6 posnih nedelja pred Uskrs, Cvetna Nedelja, Veliki Petak i Uskrs, 40 dana posle Uskrsa se sećamo na Uspenje Isusa Hrista u Nebo, a 10 dana posle ovog praznika slavimo Duhove (rođenje hrišćanske crkve), posle žetve je praznik zahvalnosti za Novi Hleb, a posle berbe grožđa je praznik zahvalnosti za Novo Vino, a 31. oktobra je praznik sećanja na Reformaciju. Veći praznici, tačnije Božić, Uskrs, i Duhovi traju dva dana.

6.1.2. Bogoslužjenja sa služenjem svetih znakova

U reformatskoj veri postoje dve vrste ovih bogoslužjenja. To su krštenje i Gospodnja Večera. Oni su određeni od Isusa Hrista, i On im je priključio obećanja.

6.1.2.1. Krštenje

Zavisno od prilike i od onoga ko se krsti, ima tri vrste bogoslužjenja krštenja:

1.) krštenje deteta u crkvi (ili van crkve, ali u zajednici),

- 2.) krštenje obolelog deteta,
- 3.) krštenje odraslog čoveka.

Krštenje odraslih praktikujemo kad određena osoba nije krštena do 14. godine svog života.

Reformatska crkva prihvata samo one liturgijske delove, koje Sveto Pismo izričito određuje, te tako krštenje dece smatramo biblijskim. Podsećajući se na osnove biblijskog učenja reformatske vere, verujemo i smatramo da je krštenje znak oproštaja naših grehova po Hristu, našeg novog rođenja, primanja u članstvo zajednice Hrista i u članstvo verske zajednice.

O samom praktičnom činu krštenja važno je reći, da je se ono dešava polivanjem vode na krštenog. Odbacujemo krštenje iz nužde, kad je reč o obolelom novorođenčetu ili drugim licima na smrtnoj postelji, jer držimo da nije sam čin krštenja važan, nego prikazana stvarnost, a o kome će vera kasnije steći daljnja saznanja.

6.1.2.2. *Gospodnja Večera*

Razlikujemo dve forme bogoslužjenja Gospodnje Večere: Gospodnja Večera zajednice u crkvi i van crkve: bolesnicima u njihovim domovima i u bolnicama, staračkim domovima, kažnjenim licima u zatvorima, vojnicima i sl.

Bogoslužjenje sa Gospodnjom Večerom u domovima vernika ne sme se poistovetiti sa poslednjim pomazanjem samrtnika Rimokatoličke Crkve. Spasenje duše samrtnika, kao ni ostalih ne zavisi od toga da li će u

poslednjim satima svog života primiti znakove (sakramente) Gospodnje Večere. Važno je napomenuti da reformatska crkva znakove Gospodnje Večere deli samo bolesnima pri punoj svesti.

6.1.3. Bogoslužnja priključena prilikama

U životu zajednica, porodica i u opšte crkvenom životu postoje sledeće prilike i forme bogoslužnja: bogoslužnje konfirmisanja, bogoslužnje venčanja, bogoslužnje sahrane, posvećenje sveštenika i imenovanje biskupa, kao i ostali oblici bogoslužnja.

6.1.3.1. Konfirmacija

Posle edukacije i duhovne pripreme krštene članove zajednice konfirmišemo. Konfirmacija nije proglašavanje punoletnosti, nije dopuna krštenju, nego veroispovedanje i polaganje zakletve, kao i ceremonija odobravanja učešća krštenog člana zajednice u uzimanju drugog sakramenta – Gospodnje Večere. Razlikujemo konfirmaciju mladih do 14. godine njihovog života, i konfirmaciju odraslih.

6.1.3.2. Venčanje – blagosiljanje braka

Venčanje je samostalni oblik bogoslužjenja, čije je mesto održavanja po mogućnosti crkva. Ako to iziskuju okolnosti, i ako to traži mladi par, može se obaviti i u kancelariji sveštenika ili u porodičnom domu. Po reformatskom shvatanju crkveni obred je potreban, jer će novi par ovde čuti o tome šta o njihovom budućem bračnom životu kaže, šta im poručuje Bog. Pred licem Boga se zaklinju u vernosti u braku, i dobiju uverenje o tome da će ih blagoslov Boga pratiti celog njihovog bračnog života. Grehopokajnom sedmicom i kada se služi Gospodnja Večera se ne venčava.

U našem kraju građanska venčavanja se održavaju od 1895. godine, i od te godine reformatska crkva priznaje svako građansko venčanje kao pravovažeće.

6.1.3.3. Sahrana

Prisustvo crkve na sahranama je opravdano zbog sledeća tri razloga:

– sveštenik ukazuje na potrebu zahvalnosti prema Bogu zbog svih darova, koje su rodbina i zajednica dobili po životu umrlog,

– učimo ožalošćenu zajednicu o blagoslovima života posvećenog Bogu,

– uglavnom Rečju Božjem tešimo ožalošćenu rodbinu i propovedamo o nadi i veri u vaskrsnuće.

Sahrana se sastoji iz dva dela. Prvi deo sa propovedom obavlja se ili kod kuće umrlog, ili u kapeli, a u nekim slučajevima i u crkvi. Drugi deo je deo sa čitanjem teksta iz Biblije, koji se obavlja kod groba. Kod ovog dela bogoslužjenja čita se deo iz poslanice apostola Pavla Korinćanima (1Kor 15:19-57), u kome je reč o vaskrsenju mrtvih.

Reformatska crkva drži do toga da sveštenik mora da se pojavi na svakoj sahrani na koju je pozvan. Pošto se na sahrani ne propoveda umrlom, i ne priča se ili moli u njegovo ime, svim umrlima, pa i samoubicama se propoveda na isti način.

Prisutnost crkve na sahrani ima dva uslova: želja porodice, da umrli bude sahranjen crkvenim bogoslužjenjem, i dozvola državnih organa za sahranu umrlog. Crkvena sahrana se ne sme obaviti bez prisustva sveštenika.

Reformatska crkva ne odobrava čitanje napisanog teksta u kome se umrli oprašta od rodbine i poznanika. Po reformatskoj veri to se tumači kao obraćanje ožalošćenima u ime umrlog, što je nemoguće, i može se svrstati u spiritizam i sujeverje.

6.1.3.4. Posvećenje sveštenika i imenovanje biskupa

Posvećenje sveštenika je po formi samostalno bogoslužjenje, i uvek sledi posle običnog bogoslužjenja sa propovedom. Ovim verska zajednica jednom svom, teološki obrazovanom članu poverava celokupno vršenje

crkvene službe. Ovo se vrši jednom za svagda, i ne može se ponoviti sa jednim istim licem. Ima četiri elemenata: polaganje zakletve, zaklinjanje, blagoslov sa rukopolaganjem i propoved posvećenja.

Imenovanje biskupa ima jedan pravni (izbor za biskupa) i jedan liturgijski deo. Seniori biskupije na bogoslužnju prilikom imenovanja biskupa uzimaju zakletvu od izabranog biskupa i prilikom rukopolaganja s odabranim stihovima iz Svetog Pisma daju blagoslov na službu biskupa.

6.1.4. Ostali oblici bogoslužjenja

Prilikom svakog bogoslužjenja se propoveda Reč Božja iz Biblije. Ovde spadaju sledeća bogoslužjenja:

a.) Uvođenje sveštenika u službu – sveštenika, kad god dobije novo službeno mesto, novu parohiju, treba uvesti u službu.

b.) Uvođenje prezbitera, starešina crkvenih zajednica, i glavnih starešina u službu – ovome prethodi izbor.

c.) Osvećenje crkve, zvona ili orgulja – tu se ne radi o posvećenju nabrojanih, samo se oni odstranjuju od svetovnih zdanja i stvari, za bogoslužjenja.

d.) Zaruke

e.) Porodične svečane prilike

f.) Predavanje stana ili kuće – nije osvećenje istog.

g.) Sastanak prezbiterija – nema propovedi, ali uvek počinje molitvom, a završava se blagosiljanjem.

h.) Javna skupština crkvene zajednice – pre nje je uvek bogoslužjenje, a završava se blagoslovom.

Izuzev tačke g.) pri svakom obliku bogoslužnja je obavezna propoved.

6.2. Mesta održavanja reformatskih bogoslužnja

Mesta održavanja reformatskih bogoslužnja su crkva i molitvena sala, a u izvesnim prilikama i groblje, prostor ispred kapele, izuzetnim slučajevima (memorialna bogoslužnja i sl.) mesta u slobodnom prostoru, a u nekim slučajevima naročito u diasporama dom članova verske zajednice. Bogoslužnja i biblijske časove držimo i u salama, prostorijama kampova i dijakonij-skih centara.

6.3. Vreme bogoslužnja

Po reformatskom uverenju ne postoje „sveta vremena“, ali smatramo da je važno da bude određeno vreme za zajedničko praktikovanje bogoslužnja, i ovo slavimo. Najveći praznik nam je dan Hristovog vaskrsenja, a to je prvi dan sedmice, nedelja. Naši praznici po Božjem planu spasenja našeg su: Prva nedelja Adventa, Božić, prvi dan posta, Cvetna Nedelja, Veliki Petak, Uskrs, Uzdignuće (vaznesenje) Hristovo, Duhovi (pentekost); ostali praznici su: Nova Godina, nedelja Svetotrojstva, Dan zahvalnosti za novi hleb, Dan zahvalnosti za novo vino, Dan reformacije. Sinod može da odredi i druge praznike (nedelja pri kraju molitvene sedmice, Dan majke, nedelja unutrašnje misije itd.).

Prezbiterij crkvene zajednice određuje čas početka bogoslužjenja.

6.4. Jezik bogoslužjenja

Jedna od glavnih dostignuća reformacije je da je jezik bogoslužjenja umesto latinskog maternji jezik zajednice. Reformati su smatrali za važno da narod razume poruku Boga i da mu se obraća na njihovom jeziku. Zato su preveli Bibliju na jezike naroda. Tako dakle na bogoslužjenju vernici pevaju crkvene pesme i psalme na svom maternjem jeziku, mole se i slušaju Reč Božju i propoved na maternjem jeziku.

Crkveni članovi Reformatske Hrišćanske Crkve, reformatske crkve u Srbiji i Crnoj Gori su većinom mađarske nacionalnosti, te je i jezik bogoslužjenja mađarski jezik. Kad se ukaže potreba za tim, vođe crkvenih zajednica, zavisno od slučaja omogućavaju održavanje reformatskog bogoslužjenja i na jezicima drugih naroda.

6.5. Pevanje

Pevanje zajednice sadržajno se poklapa sa molitvom. Narod Izraela svoju zahvalnost Bogu za staranje izražavala je i ovakvim pesničkim oblicima, kao što su crkvene pesme i psalmi. Izražena zahvalnost i hvala u pesmama daje im ulogu odgovora zajednice na Reč Božju. Pevanje može postati i propoved pevanjem psalama, koji su kanonični delovi Svetog Pisma.

U pevanju u zajednici udeo ima cela zajednica. Pevanje prati kantor na orguljama.

Prilikom pevanja vernici koriste Pesmaricu Reformatske Hrišćanske Crkve. Ova pesmarica sadrži 150 psalama iz Svetog Pisma, kao i drugih 340 hrišćanskih pesama, takozvanih hvalospeva.

U pojedinim prilikama, kao što su praznična ili druga bogoslužjenja, konferencije, skupovi, omladinski susreti može da nastupi hor zajednice, ili omladina sa hrišćanskim pesmama sa muzičkom pratnjom. Ove nastupe i oni koji nastupaju a i slušaoci doživljavaju kao dokazivanje verskih uverenja.

7. Crkvena zdanja i nepokretnosti

Crkva poseduje nepokretnu imovinu kao zdanja (crkve, molitvene sale, parohiju odnosno sveštenečki stan, sveštenečku i starešinsku kancelariju, i druga zdanja) i zemljišne površine (groblja, oranice, voćnjake i tome slično).

Važno je spomenuti, da su posle Drugog svetskog rata, od 1945. do 1949., pa još i posle ovih godina neke nepokretnosti oduzete od reformatske crkve prilikom nacionalizacije i agrarne reforme. Vraćanje ovih zadužbina je od vitalnog značaja za osiguravanje materijalne bezbednosti života verske zajednice.

7.1. Crkva

Glavna odlika reformatskih crkava je puritanska jednostavnost. Spolja, ove su zgrade masivne, impozantne, ali unutrašnjost je pošteđena svakih ukrasa. Unutrašnjost je svetla i karakteriše je red, red preglednosti. Pri uređenju glavno načelo je da klupe vernika okružuju propovedaonicu (kako bi se čula Reč Gospodnja) i sto Gospodnji, kao i krstionicu (da bi služenje sakramenata – svetinja bilo opšte vidljivo za svakog). U crkvama postoje unutrašnje terase sa klupama, a tu su i orgulje.

Crkvi pripada i crkveni toranj. Neke crkve nemaju toranj. Na krovu tornja se ne nalazi krst, nego zvezda, a ređe petao. Zvezda nas podseća na vitlejemsku, božićnu zvezdu, odnosno na rođenje Isusa Hrista. A petao nas podseća na budnost u veri, kao što je podsetila i apostola Petra kad se odrekao Isusa Hrista. Iz crkve isto nedostaje krst, a to ima svoje istorijske razloge. Posle reformacije je usledila katolička kontrareformacija u vreme koje su reformatski sveštenici i vernici bili proganjani, mučeni i ubijani u znaku krsta, zbog njihove reformatske veroispovesti.

7.1.2. Sto Gospodnji

Na sredini crkve, ili blizu sredine nalazi se sto Gospoda. Po obliku je sto, pod čijom pločom ređe nalazimo ormarić. Obično je materijal drvo, a ponekad mermer ili kamen. Ima slučajeva kada je samo ploča od mermera, a ostali delovi od drveta. Sto Gospoda služi za prikazanje i deljenje dve svetinje (sakramenta krštenja i Večere Gospodnje) verskoj zajednici. Sveštenik stojeći pred stolom Gospoda vrši bogoslužjenje krštenja i služenja Gospodnje Večere. Na stolu Gospoda su za dve službe svetinja i prilozii: za krštenje se na stolu nalazi čaša za krštenje sa vodom i tanjir u kome se nalazi čaša za krštenje. A za Gospodnju Večeru tu se nalaze pehari sa vinom, i tanjir sa hlebom za Gospodnju Večeru. U našem kraju u nekim reformatskim crkvama sto Gospoda okružuje ukrašena ograda od drveta. Sveštenik u ovim

crkvama ulazi unutar ograde i održava bogoslužjenja svetinja. Ova ograda formalno označava našu udaljenost od svetosti Boga, ali u duhovnom smislu prilikom služenja svetinja postaje jasno, da zaslugom Isusa Hrista ništa ne može da stane između čoveka i milosti Božje.

7.1.3. Propovedaonica

Prilikom određivanja mesta propovedaonice glavno načelo je da Reč Gospodnju podjednako čuju svi u crkvi. Ili je izgrađena uz zid, u kojem slučaju joj je materijal od stene ili od cigle, ili je prislonjena na zid i pričvršćena gredama, odnosno ustvari okačena na zid. U ovom drugom slučaju materijal je od drveta. Propovedaonica se sastoji od tri dela: stepenica, koje mogu biti otvorene, ili kao tunel, zatvorene; sama propovedaonica, sa koje se zajednici obraća sveštenik; i kupola propovedaonice, ukrasni deo, koji je prigrađen propovedaonici, ili se nalazi odvojeno od propovedaonice, ali u oba slučaja iznad nje. Sa propovedaonice sveštenik čita delove Svetog Pisma i drži propoved. Propoved je po reformatskoj veroispovesti saopštavanje poruke Boga vernicima. Na ovaj način sveštenik je božji poslanik, ali istovremeno i govornik zajednice prema Bogu, kad se sa propovedaonice posle propovedi moli Bogu u ime zajednice. Po liturgijskom pravilniku Reformatske Crkve sveštenik na propovedaonicu može da stupi samo u sveštenučkoj odori – plaštu. Sa propovedaonice sveštenik poziva zajednicu na zajed-

ničku molitvu i odavde prosleđuje blagoslov božji zajednici. Unutrašnji ukrasi reformatskih crkava obično se osim orgulja nalaze na propovedaonici. Ovi ukrasi su drvene rezbarije, ornamenti raznih stilova.

7.1.4. Mesta za članove zajednice – klupe

Raspored klupa u crkvi zavisi od toga, gde se nalazi propovedaonica i sto Gospodnji. Ako su ovi u sredini crkve, onda ih klupe (u tri klupske table) okružuju. Preko puta propovedaonice je klupa za prezbiterijum, a u klupama sa strane propovedaonice sede muškarc, odnosno žene. Ovaj red sedenja – u zavisnosti od lokalne tradicije – može biti drugačiji. Ako su propovedaonica i sto Gospodnji na kraćoj strani (u kraju) crkve, onda je klupska tabla (odn. klupske table) preko puta ovih, i gledaju na njih. U ovim slučajevima klupe prezbiterijuma su sa strane, u blizini propovedaonice.

U reformatskim crkvama pored propovedaonice se nalazi jedna klupa, koja se naziva Mojsijevom klupom. Ovde sedi sveštenik (odnosno svi sveštenici, ako ih ima više), kad nije (nisu) na propovedaonici, ili kod stola Gospodnjeg.

Na unutrašnjim terasama isto nalazimo klupe za vernike.

U nekim crkvama u prvim redovima klupa nalazimo table za isticanje rednih brojeva psalama i crkvenih pesama.

7.1.5. Krstionica

Zdelasta krstionica je podignuta na stub visine otprilike jednog metra. Krstionicu nalazimo u crkvi i to najčešće pored, ali svakako blizu stola Gospodnjeg. Tu se obavlja krštenje članova crkvene zajednice. Ima crkava gde nema krstionice. Tu se krštenje obavlja uz pomoć posude za krštenje.

7.1.6. Unutrašnje terase

Reformatskim crkvama su obično prigradene jedna ili dve unutrašnje terase ili tremovi. Kao što je pomenu- to, i tu se nalaze klupe. Po običaju, na terase sedaju mlađi članovi zajednice. Tu su postavljene orgulje. Po prilici, na svim terasama su istaknute table za redne brojeve psalama i crkvenih pesama.

7.1.7. Orgulje

Sada već neizostavan deo reformatskih crkava, a time i bogoslužjenja jesu zvuci orgulja. Orguljaš sviranjem na orguljama prati pevanje crkvene zajednice. One su ili pneumatičke ili mehaničke, a u novije vreme i elektronske. Nalaze se na sredini jedne od terasa. Orguljaš, ili drugačije nazivan i «kantor» je zaposlen od strane crkvene zajednice. U vreme reformacije ciriški reformator Ulrih Cvingli je izbacio orgulje iz crkve, kao suvišan pribor zajedno sa kipovima i slikama, ikonama. Ne zadugo zatim orgulje su vraćene u reformatske

crkve, pošto se videlo da stvarno ima potrebe da prate pevanje zajednice. Orguljaš – kantor, osim što svira na orguljama, i osim službe u crkvi je i horovođa i vodi pevanje zajednice na sahranama. I u ovom se ogleda da po reformatskim shvatanjima sve, pa čak i umetnost stoji u službi propovedi Reči Božje.

7.1.8. Toranj

Crkvena zvona, koja zvone pozivajući vernike na bogoslužjenje, dobijaju mesto u crkvenom tornju. Bilo je vremena, kada reformatskim crkvenim zajednicama zbog verske netrpeljivosti nije bilo dozvoljeno građenje tornjeva pri crkvama, ili crkvene zajednice nisu bile u mogućnosti da obezbede materijalna dobra za gradnju tornja. U tim slučajevima su pored crkve gradili drveni nožac – nosač za zvona. Kasnije, kad su versko-politička situacija i materijalno stanje to dozvoljavali, zajednica je umesto nošca gradila toranj. Crkve mogu imati i više zvona. Na nekim mestima se još uvek zvoni ručno, ali u sadašnje vreme zvona se pokreću električnim putem. Zvona zvone i prilikom smrtnog slučaja.

7.2. Molitvena sala

Molitvenu salu crkvena zajednica koristi za razne ciljeve. Ovde se održavaju ne samo bogoslužjenja, biblijski časovi, nego i predavanja, prijemi sa ugošćenjima, kao i konferencije. Ova sala je uobičajeno pored crkve.

Njoj može biti prigradena i sala za veronauku, sala prezbiterijuma, kancelarija crkvenog starešine – predsednika prezbiterijuma, kancelarija sveštenika i drugi razni prateći objekti, pomoćne prostorije. Unutrašnjost molitvene sale liči na uređenje konferencijskih sala, umesto propovedaonice sa govornicom. Nema stola Gospodnjeg, jer se bogoslužjenja sa podelom svetinja održavaju u crkvi. Ako bi ipak došlo do toga da se ova bogoslužjenja održe u molitvenoj sali, kao sto Gospodnji bi služila govornica ili neki prikladan sto. Zidove molitvene sale ukrašavaju ručni radovi ženskih biblijskih društava, ili slike prezbiterijuma ili konfirmisanih mladih članova zajednice, pa i stihovi iz Svetog Pisma.

7.3. Parohija

Pored crkve se nalazi parohija, ili stan sveštenika, koji je svojina crkvene zajednice. Svrsishodno je da se pored crkve nalazi molitvena sala i kancelarija.

7.4. Kancelarije

Uglavnom su izgrađene pri molitvenim salama. Postoji starešinska i sveštениčka kancelarija. U crkvenoj opštini gde je sveštenik biskup, nalazi se biskupska kancelarija.

STRUKTURALNI DEO

8. Struktura Reformatske Hrišćanske Crkve

8.1. Crkvena organizacija Reformatske Hrišćanske Crkve

Reformatska Hrišćanska Crkva počiva na sinodsko-prezbiteriskom osnovu. To znači da joj je glavni zakonodavni organ Sinod, a izvršni organ je prezbiterijum. Članove Sinoda posredno ili neposredno takođe biraju prezbiterijumi. RHC je organizovana na tri nivoa: crkvena zajednica, crkvena županija (seniorat), biskupija (crkveni okrug).

Glavni rukovodni organi crkvenih zajednica su prezbiterijumi, koji sebi biraju predsednika, to jest starešinu. Prezbiterijum raspolaže pokretnom i nepokretnom imovinom crkvene zajednice. Ali, pri pomenu nepokretne imovine jedne crkvene zajednice moramo napomenuti da prezbiterijum ne može ništa da uradi sa njom bez dozvole Sinoda. Tu se misli na slučajeve kao prodaja zemljišta ili objekta, ili renoviranje objekata, izgradnja novih i slično. Ovo se dešava jer je vlasnik nepokretne i pokretne imovine svake crkvene opštine u sastavu biskupije, prvenstveno biskupija. Prezbiterijum u skladu sa crkvenim zakonima, Ustavom RHC i Statutom donosi odredbe, odluke o prilikama bogoslužjenja.

Isto tako prezbiterijum «zapošljava» sveštenika i ostale zaposlene u crkvenoj zajednici (kantore, zvonare, čistače, vrtlare i sl.). Sveštenik u crkvenoj zajednici propoveda Reč Božju, vrši dušebrižništvo u zajednici pri svim generacijama, vrši veronauku, organizuje diakonijski rad i nadgleda održavanje čistoće Božjeg učenja u crkvenoj zajednici. Sveštenik sa starešinom prezbiterijuma čini Predsedništvo prezbiterijuma crkvene zajednice.

Više crkvenih zajednica se organizuje u seniorate, čiji je duhovni vođa senior – po zvanju svešteno lice, a svetski nadzornik je senioratski glavni starešina – laik.

U okviru jedne države seniorati se organizuju u biskupiju čiji je duhovni nadzornik biskup, a svetski je nadzornik starešina biskupije. Glavni zakonodavni organ biskupije je Sinod, koji zaseda jednom godišnje. Između dva zasedanja Sinoda tekućim poslovima i delima biskupije upravlja Sinodsko Veće.

Crkvene zajednice su matične, udružene, ili misijske crkvene zajednice. Zajednice koje su organizovane i mogu da obezbede izdržavanje jednog sveštenika, jesu matične crkvene zajednice. Matičnim crkvenim zajednicama mogu biti priključene dijasporične crkvene zajednice. Dijasporične crkvene zajednice su one u kojima je malo crkvenih članova, te one ne mogu obezbediti stalno radno mesto svešteniku. Ove dijasporične crkvene zajednice po obavezi u određenim vremenskim razmacima posećuje i o njima se stara sveštenik matične crkvene zajednice.

O članovima Reformatske Hrišćanske Crkve njen Ustav daje sledeće odredbe:

„28.§. (1) Član Reformatske Hrišćanske Crkve je svaki državljanin Srbije i Crne Gore, koji je kršten po liturgiji reformatske crkve, a i onaj punoletni hrišćanin, koji drži za sebe da je reformatske vere.

(2) Punopravni crkveni član je onaj, ko je kršten, položio konfirmacijski zavet, prisustvuje bogoslužjenjima u zajednici i uzima udeo u Večeri Gospodnjoj, i doprinosima podržava crkvenu opštinu. Ovaj crkveni član od punoletstva ima pravo da bira i da bude biran.“

Reformatska Hrišćanska Crkva u Srbiji i Crnoj Gori ima otprilike 17.000 crkvenih članova.

8.2. Crkvene zajednice Reformatske Hrišćanske Crkve

Reformatsku Hrišćansku Crkvu čine dva seniorata: Reformatski Seniorat u Bačkoj i Reformatski Seniorat u Banatu.

Crkvene opštine Bačkog seniorata su: Feketić sa dijasporom Mali Idoš; Maradik sa dijasporama Beška i Nikinci; Stara Moravica sa dijasporom Bačka Topola; Pačir sa dijasporom Bajmok; Rumenka; Subotica sa dijasporama Senta, Novi Kneževac, Kanjiža, Ada, Horgoš, Čantavir, Bački Vinogradi; Novi Sad sa dijasporama Budisava i Kać; Vrbas, sa Crvenkom i sa dijasporama Bečej, Bačko Gradište, Kula, Srbobran; Sombor sa dijasporom Sivac.

Crkvene opštine Banatskog Seniorata su: Debeljača sa dijasporom Beograd; Novi Itebej, sa dijasporom Vrbica i Kikinda; Zrenjanin; Pančevo sa dijasporama Skorenovac, Kovin, Gaj; Vojlovica sa dijasporama Šušara, Vršac, Bela Crkva, i Veliko Središte.

8.3. Višenacionalna prošlost i sadašnjost Reformatske Hrišćanske Crkve

U prošlosti, u našim krajevima su bili prisutni i reformati nemačke nacionalnosti. To je značilo da su članovi i sveštenici Reformatske Hrišćanske Crkve, koja je tada nosila naziv RHC u Kraljevini Jugoslaviji, bili u velikoj meri nemačke nacionalnosti, a bogoslužjenja su vođena i na nemačkom jeziku.

Do nedavnih žalosnih događaja RHC su pripadala dva Seniorata u Republici Hrvatskoj: Slavonski i Baranjski. Ovim se podrazumeva da je bilo crkvenih zajednica hrvatskog maternjeg jezika, istina u veoma malom broju, gde je crkveni život tekao na hrvatskom jeziku.

Ne smemo da zaboravimo crkvenu zajednicu češkog maternjeg jezika u Velikom Središtu. U ovoj crkvenoj zajednici, mada bez sveštenika, bogoslužjenje teče na češkom jeziku. Kada sveštenik mađarske nacionalnosti, koji je zadužen za ovu dijasporu, poseti ovu zajednicu, propoveda na srpskom jeziku. U ovoj dijaspori Reformatska crkva ima samo oko 40 crkvenih članova.

Neke reformatske dijasporične crkvene zajednice mađarskog maternjeg jezika se asimilšu u većinsko srp-

sko okruženje zbog mešovitih brakova ili nekog drugog razloga. U ovim zajednicama se po potrebi održavaju bogoslužjenja ili biblijski časovi i na srpskom jeziku.

9. Sveštenik

U reformatskoj crkvi vođa bogoslužbenog života zajednice je sveštenik, kao liturgist. Uspostavljanje sveštenečkog (liturgističkog) zvanja nije samo mogućnost za crkvu nego i obaveza. Ova obaveza se zasniva na pozivanju na službu biblijskih proroka, apostola, evangelista, pastira i učitelja.

Kad govorimo o pozvanju sveštenika, razlikujemo dva pozvanja: unutrašnje i spoljašnje. Unutrašnje pozvanje je delo Boga po Svetom Duhu svakome ponaosob. A spoljašnje pozvanje je ustvari naloženje i blagoslov zajednice za sveštenika.

Sveštenik, kao liturgist obavlja dvojnu predstavničku službu: predstavlja Reč Božju prema zajednici, i predstavlja zajednicu prema Bogu.

Sveštenik je ujedno i pastir zajednice, odnosno dušebrižnik. Uslovi za sveštenika, da bi mogao biti dušebrižnik, jesu duhovnost i stručno obrazovanje.

Sveštenici reformatske crkve se nazivaju i oslovljavaju sveštenicima, ili velečasnima, ali nikako popovima. Po verskim učenjima reformatske crkve jedini pop crkve jeste Isus Hrist. Pop uvek ima ulogu žrtvovanja. Isus Hrist je zarad našeg spasenja doneo jednom za svagda važeću, besprekornu žrtvu, žrtvovavši svoj

život, i tako čovečanstvu nije potreban drugi pop, nego samo propovednik.

Od početka reformacije obrazovanje sveštenika ima tradiciju. Obavezno je stručno sveštениčko obrazovanje za onoga ko hoće da vrši sveštениčku službu u reformatskoj crkvi. Obrazovanje sveštenika se odvija na teološkim institutima. Sveštениčko obrazovanje traje šest godina, od kojih je jedna godina praktično obrazovanje. Preduslovi sveštениčkom obrazovanju jednog člana crkvene zajednice su konfirmacija, maturski ispit četvorogodišnjih srednjih škola, i tutorsko pismo biskupa i sveštenika. Na kraju obrazovanja student teologije mora da položi dva diplomatska ispita. Stručno obrazovan sveštenik može usavršiti na postgradualnim studijama i doktorirati iz teoloških nauka.

10. Veronauka – Verska nastava

Zašto verska nastava, a ne veronauka? Odgovor je jednostavan: vera ne može da se stiče učenjem, a ne može ni da se nasledi, jer je ona dar Božji. Ali se zato može predavati i učiti o verama kao konfesijama, i po tako stečenom znanju spoznati darodavca vere, Boga.

Zadatak crkve je da decu i omladinu pušta i dovodi ka Bogu. Zato nam je potrebna verska nastava, koja je ustvari pripremanje puta za decu i omladinu da učestvuju na bogosluženjima i da se uklupe u versku zajednicu.

Razlikujemo četiri vrste verske nastave koje služe za ostvarivanje gorespomenutih ciljeva, i to zavisno od prigode i uzrasta:

- a.) Bogoslužjenja za decu
- b.) Časovi verske nastave
- c.) Konfirmacijska nastava
- d.) Biblijski časovi za omladinu

a.) Bogoslužjenja za decu su zbog svoje liturgijske forme prelaz sa časova verske nastave u bogoslužjenja. Deca ovde imaju mogućnost da upoznaju i da se naviknu na elemente bogoslužjenja. Zato ima više liturgijskih elemenata nego čas verske nastave.

b.) Časovi verske nastave imaju dva osnovna tipa: oni pri verskoj zajednici u crkvama, i školski časovi verske

nastave. Časovi u verskim zajednicama se održavaju u prostorijama crkvenih opština i imaju ulogu produbljenja vere na osnovu biblijskih saznanja. Školske časove verske nastave možemo da razvrstamo u dve grupe: one u osnovnim školama, i one u srednjim školama. Prvenstveni zadatak ovih je predavanje znanja. Verska nastava u verskim zajednicama najčešće obuhvata uzrast dece od sedam do dvanaest godina.

c.) Konfirmacijska nastava se obavlja samo pri crkvenim opštinama. Ima zadatak produbljenja vere, predavanje znanja, ali prvenstveni zadatak mu je pripremanje na javno potvrđivanje vere, na konfirmaciju. Napomenuo bih da je konfirmacija neophodna da bi neko postao punopravni član crkvene zajednice.

d.) Omladinci na biblijskim časovima su najčešće bivši konfirmandusi, koji se već dobro poznaju međusobno. Za njih se organizuju posebni biblijski časovi, na kojima se govori o pitanjima koji su njima aktuelna. Mogu da obrazuju hor, ili manji orkestar. Ovim, i dijakonijskim radom, mogu da budu dobra ispomoć svešteniku i prezbiterijumu. Vremenom mogu da postanu i članovi ovog poslednjeg.

11. Dušebrižni i socijalni rad u reformatskoj crkvi

Pod radom reformatske crkve u zajednici se podrazumeva istraživanje i praćenje duhovnog života i uopšte života ljudi u zajednici. To omogućava svešteniku i prezbiterijumu osnivanje dijakonijskih i drugih stručnih grupa za obavljanje određenih delatnosti u zajednici. Tako se dijakonijske grupe staraju o obolelim, siromašnim i palim članovima zajednice, kao i o siročadi. Posećuju ove ljude, brinu se o njima, sakupljaju donacije za njih i nastoje da ih uključe u život crkvene zajednice.

Pored dijakonije tu je i omladinski biblijski krug, koji isto učestvuje u dijakonijskom radu i u raznim delatnostima crkvene zajednice. Glavno nastojanje sveštenika, pa i prezbiterijuma je da omladinu upozori i izbavi iz zamke nasilja, alkohola, droga, ali i raznih duhovnih nedaća. Naravno, ovi problemi su prisutni u svim starosnim kategorijama zajednice, zato crkvena zajednica mora da se bavi onim ljudima, koji su poklekli pod težinom ovih problema, a ni slučajno ne sme da okrene leđa alkoholičarima, narkomanima, i drugim duhovno ili telesno oštećenim članovima ljudskog društva, i to ne samo članovima crkvene zajednice.

Jedan od najvažnijih i najdragocenijih poslova u crkvenoj zajednici je zadatak za pojedince, i to prven-

stveno sveštenika. Sveštenik treba da vrši posete porodicama članova crkvene zajednice, kojom prilikom se obaveštava o problemima porodica i diskretno se po milosti Božjoj pokušava da pomogne pri rešavanju tih istih problema. Sveštenik u ovim prilikama daje savete, uputstva za rešenje problema. Mora se napomenuti da rešenje uvek stiže od Boga. Problemi, koji se ukažu u porodicama prilikom dušebrižničkih poseta, zatim činjenice i podaci jesu dušebrižna tajna, koju sveštenik ne sme da iznese u javnost. Izuzetak je samo priznanje kriminalnog dela, gde sveštenik ima odgovornost i prema društvu i prema vlasti postavljenoj od Boga. Važne su posete porodicama u kojima se desio smrtni slučaj, ili rođenje, krštenje, venčanje, ali i u svakodnevnici.

12. Odnos reformatske crkve, odnosno RHC prema drugim verama

Kako je reformatska crkva otvorena prema svim ljudima, tako je otvorena i prema drugim hrišćanskim crkvama i drugim verama. Negujemo dijalog sa hrišćanima druge veroispovesti. To radimo sledivši primer Isusa Hrista, koji nije bio priklonjen više jednom nego drugome čoveku.

Reformatska crkva učestvuje u svakom događaju, dijalogu ili akciji koja ima ekumenska obeležja, tim pre, jer je bila pokretač ideje ekumenizma a 19. veku. Tvrdimo da se u učenjima razlikujemo, ali naglašavamo da kao ljudi imamo iste potrebe, a to je spasenje s pomoći Isusa Hrista. Dakle, bilo kakve razlike da postoje među nama, svima nam je zajednički zadatak i cilj, da širimo blagovest spasenja preko Isusa Hrista.

Reformatska crkva ima zadatak od Boga da svakom čoveku propoveda jevanđelje (grčki euangelion – euaggelion = dobra vest, blagovest), ne gledajući na njegovu nacionalnu i versku pripadnost, kao što to ni Bog ne čini. Istovremeno se držimo toga da se u nadležnost drugih hrišćanskih crkava ne mešamo.

PRILOG

Pojmovnik

Apokrif – grčka reč – *ápokrüptein* (ἀποκρύπτειν), značenje: skriveno, tajno. Ovako nazivamo kasnojevrejske i ranohrišćanske spise, koji pokazuju književnoistorijsko srodstvo sa knjigama Svetog Pisma. Nisu ušli u biblijski kanon, jer nisu od strane Boga nadahnuti (inspirisane). Njihovo ime – apokrif – skriven, tajnovit – ne upućuje na to da je njihovo čitanje bilo moguće samo u tajnovitosti, skriveno, nego na to da su govorili jezikom i logikom, koja je bila veoma teško razumljiva. Upotreba reči apokrif nije jedinstvena među hrišćanskim crkvama. Protestanti apokrifima nazivaju knjige koje su izostale iz jevrejske kanonizacije Biblije, ali su deo Septuaginte i Vulgate, koja se koristi u rimokatoličkoj crkvi. Rimokatolička crkva ove knjige naziva deuterokanoničkim knjigama, a apokrifnim spisima naziva samo one koji su izostali i iz Septuaginte i iz Vulgate. Ove poslednje mi protestanti nazivamo pseudoepigrafskim spisima. Apokrifni spisi su nastali, da bi se „nedostaci” Svetog Pisma nadopunili kako je to nekim odgovaralo. Dakle, najčešće su ovi spisi korišteni za falsifikovanje Svetog Pisma, i to da bi se opravdala neka pogrešna učenja. Njihova teološka vrednost je ništavna, ali su korisni kod istraživanja ideoloških učenja i

shvatanja intertestamentalnog (međuzavetnog) doba i doba ranohrišćanske crkve.

Apostol – grčki: *ápostolos* (ἀπόστολος), od glagola poslati (ἀποστέλλω). Označava one ljude, koje je sam Isus Hrist pozvao da budu njegovi učenici i poslao ih posle svog vaskrsnuća u misiju širenja jevanđelja i vođenja crkve.

Blagoslov – „Rečima proslediti snagu Spasenja, izjaviti o nekome da je nosilac te snage Spasenja, odnosno veličati ga, nekog imenovati nosiocem snage Spasenja.“⁵ Blagoslov je kao činilac reformatske liturgije bogoslužjenja biblijski činilac, što znači, da preko njega Bog oslovljava versku zajednicu. Sveštenik predstavlja Boga, kada blagosilja zajednicu.⁶ Blagoslov je u vezi sa posvećenjem čoveka. U liturgijskom redu bogoslužjenja stoji na poslednjem mestu, ali se time ne označava kraj bogoslužjenja, jer posle crkvenog sledi bogoslužjenje svakodnevnice. Svakodnevnica je ustvari prostor i vreme gde se ostvaruje blagoslov u čovekovom životu. Blagoslovi koji se koriste u reformatskoj liturgiji su ustvari citati iz Biblije. Najčešće citirani stihovi su sledeći: 4 Mojs 6:24-26 i 2 Kor 13:13; a ređe korišćeni su ovi: Ef 3:20-21; 6:23; Fil 4:7; 1 Thes 5:23; 2 Thes 3:16; Filem 25.

Crkva – grčki: *ekklésia* (ἐκκλησία) – Zajednica pozvana iz društva od strane Boga jednim ciljem, a to je da bude posvećena kao što je Hrist posvećen. Bog poziva zajednicu da bi joj obezbedio Spasenje. Pozvati „iz“ zajednicu ne znači njeno izuzeće iz ovog sveta, nego

održavanje njeno u društvu, gde dobija zadatak da služi u ovom svetu i za čovečanstvo. „Najvažniji cilj crkve, crkvene teologije i hrišćanina, jeste da spoznaje Boga iz Njegove izjave, Svetog Pisma, i da po tome spozna i nameru Gospoda sa čovečanstvom. Iz ove, po važnosti osnovne rečenice prizilaze dva zadatka, koji sadrže celo naše teološko razmišljanje: treba da raspoznamo biblijsko stanje i priliku, kad je Bog svoju nameru iskazao, i onu današnju priliku u svakodnevnicu, u kojoj je jednom izrečena Reč Božja važeća.⁷

Episkop – grčki: *episkopos* (ἐπίσκοπος) – značenje ove reči je: nadzornik, onaj koji nadgleda. Ovo je prvenstveno važilo za pojedine zajednice. Čak ih je bilo i više u pojedinim zajednicama (Fil 1:1). Posle apostolskih vremena postao je rang. U reformatskoj crkvi je usvojena forma sinodalno-prezbiterskog uređenja crkve. To znači među ostalima i to da jedino oni mogu postati članovi crkvenih tela, koji su ujedno i prezbiteri u nekim crkvenim opštinama. Tako je i episkop prezbiter.⁸

Hrišćanin – grčki: *christianos* – naziv za čoveka ili crkvu, koji, ili čiji član veruje da je Isus Hrist Spasitelj, Sin Božji, i koji drži sebe za sledbenika Hrista, veran mu je i privržen. Ovaj naziv ne proističe iz reči krst, kao što to mnogi pogrešno veruju, nego iz reči Hrist (jevrejski *mašijah*, grčki *christos*, a znači *onaj koji je pomazan*). Jevandelist Luka je zapisao, da su se sledbenici u Antiohiji prvi nazivali hrišćanima. Upotreba ovog naziva se kasnije raširila (ApDel 26:28; 1 Pt 4:16).

Jevanđelje – eüaggelion (εὐαγγέλιον) – dobra vest. Prvenstveno označava način na koji se širi vest o ljubavi Božjoj prema čovečanstvu, ali označava i sadržaj te vesti: dobra vest. U klasičnom grčkom jeziku, od Homera do Plutarha, označavala je i nagradu za donosioca dobre vesti, a kasnije se značenje jednostavno suzilo na dobru vest. U Novom Zavetu jevanđelje označava Božju dobru vest, koja se objavljuje čovečanstvu. Ako neko širi drugo jevanđelje od Hristovog, treba se ograditi od njega (2 Kor 11:4; Gal 1:6sl.). Apostol Pavle je obznanio tajnu jevanđelja (Ef 6:19). Jevanđelje je vest o izmirenju Boga sa svetom (2 Kor 5:19) i o izmirenju svih na ovom svetu (Kol 1:20).

Katolička – grčki: „*katholikos*” – opšti, opštevažeći; u veri i: pravi, pravoverni. Oko 180 n. e. ustalili su se izrazi „katolička crkva“ (ἡ καθολικὴ ἐκκλησίη), odnosno „velika crkva“ (ἡ μεγάλη ἐκκλησίη). Verske zajednice su se organizovale oko vidljivog centra, oko ličnosti episkopa, a međusobno su obrazovale pravni savez. Sa jezičkom formulacijom *hé kátoliké ekklesiá* prvo se susrećemo kod Ignacija (Ignatios – umro otprilike 107 n. e.), gde ne označava pravovernu (ortodoksnu), nego opštu crkvu (vidi: *ekklésiá* 1 Kor 12:28).

Katolička pisma – ovako nazivamo sedam kanonskih poslanica Novog Zaveta. A to su sledeća: Jakovljeva, Prva i Druga Petrova poslanica, tri poslanice Jovana i Judina poslanica. Najrasprostranjenije mišljenje je da su ovaj naziv poslanice dobile, jer se bave pitanjima, koja se tiču cele crkve, a nisu naslovljene samo nekim poje-

dinim zajednicama ili hrišćanima, kao što su to poslanice apostola Pavla.

Predestinacija – učenje – učenje o predodređenju. U opštem smislu misao predodređenosti je takav pogled na prirodna i istorijska dešavanja, koja ih svodi na predodređeni plan, odluku Boga. Ovo važi za vezu čoveka, i ljudskih zajednica sa Bogom.

Predikator – ovako se naziva sveštenik, kada se želi naglasiti njegova uloga propovedanja Reči Božje.

Prezbiter – grčki: *presbūteros* (πρεσβύτερος), značenje: stariji, starešina, čelnik. Označava i starijeg po dobu, ali je naglašenije značenje zvaničnog ranga, koji daje i uvažavanje nosiocu. U ranohrišćanskoj crkvi ovim nazivom su se označavali oni, koji su bili čelnici, starešine u zajednicama, i koji su uživali poštovanje i možda imali i pravno određenu ulogu. Kasnije je određivanje ovog pojma udvojeno: ovim pojmom se nazivao i zvanični sveštenik, a i član tela za službu izabran od zajednice. U današnjim protestantskim crkvama prezbiteri obrazuju telo prezbiterijuma. Oni vode crkvenu opštinu pored sveštenika, oni su laički, svetovnjački čelnici. Prezbiterijum bira sebi predsednika, koji je sa sveštenikom pravni predstavnik i zastupnik crkvene opštine prema svetu i svetovnim vlastima. Predsednik prezbiterijuma se naziva starešina, ili kurator.

Protestantizam – u red protestantskih crkava ubrajamo četiri crkve. I to sledeće: Evangelička Crkva Augsburgske Veroispovesti (luteranska), Reformatska Crkva (kalvinističko-cvinglianska), Engleska Anglikanska Crkva, Prez-

biterijanska Crkva. Nemački car Ferdinand je sjedinio rimokatoličke staleže, koji su 1529. na špejerskom (Speyer) državnom saboru odlučno istupili protiv pobornika reformacije. Branioci reformacije su bili stavljeni pred svršen čin sa donošenjem odluka, koje su bile veoma opasne za dalji razvoj reformacije i obnovu crkve. Jedino što im je preostalo jeste da protestiraju. Protiv odluke špejerskog državnog sabora 19. aprila 1529. je protestovalo šest vojvoda i četrnaest gradova Gornje Nemačke. Zbog ovog protesta su oni koji se zalažu za reformaciju nazvani protestantima.

Puritan(ci) – protivnici državne crkve u Engleskoj, u XVI veku, koji su crkvu želeli da očiste od svih uticaja rimokatoličke crkve i teologije. Engleska kraljica Elizabeta ih je progonila. Osnovala je poseban sud 1583. da bi ih zaplašio. Zbog ovog su mnogi od njih prebegli u Nizozemsku (Holandiju). Označavao je one engleske protestante, koji su hteli da žive po striktnim biblijskim pravilima. Najpoznatiji vođa im je Tomas Kartrajt (Thomas Cartwright, 1535–1603).

Zajednica – nije isto što i crkvena opština, ali je nerazdvojiva od nje. Za razliku od crkvene opštine, nije telesna, materijalna zajednica, nego je duhovna, te ni njene granice, ni pripadnici nisu identični sa crkvenom opštinom. Osnova svakdašnje zajednice jeste Isus Hrist, te je njeno održanje osigurano u svim lošim i povoljnim prilikama, vremenima. Ovo je duhovna zajednica hrišćana koji su u Isusu Hristu (1Kor 1:30).

BELEŠKE

- ¹ Vulgata. Opširnije u petom pasusu 5. 2. poglavlja
- ² Zaključci papskog ukaza povodom tužbe za jeres protiv Lutera iz 1520.
- ³ Antitrinitarističko učenje odbacuje učenje o Svetotrojstvu
- ⁴ Dr Kozma Zsolt, Liturgika; Cluj Napoca, 2000; str. 64.
- ⁵ Dr Bartha Tibor: Keresztyén Bibliai Lexikon (Hrišćanski Biblijski Leksikon); Kálvin Izdavač, Budimpešta, 1993., I. tom, 35. str. (citat je slobodan prevod autora)
- ⁶ Dr Kozma Zsolt: Liturgika; fakultetski zapis, Kluž, 2000. 40. str. (citat je slobodan prevod autora)
- ⁷ Dr Kozma Zsolt: Ekléziasztika; fakultetski zapis, Kluž, 2000. 7. str. (citat je slobodan prevod autora)
- ⁸ Dr Kozma Zsolt: Ekléziasztika; fakultetski zapis, Kluž, 2000. 20. str. (citat je slobodan prevod autora)

LITERATURA

Pošto je korištena literatura uglavnom pisana na mađarskom jeziku, ovde neću da je nabrajam. Samo ću pomenuti korištena izdanja Svetog Pisma:

Biblija ili Sveto Pismo. Prevod: Dr Lujo Bakotić. Venernik. Idij Izdavač

Biblia – sa objašnjenjima. Budimpešta, 1997. Kálvin Izdavač

Biblia Hebraica Stuttgartensia; vierte, verbesserte Auflage. Stuttgart, 1990. Deutsche Bibelgesellschaft

Novum Testamentum Graece (Nestle – Aland); 27. revidierte Auflage. Stuttgart, 1994. Deutsche Bibelgesellschaft

*Bácsfeketehegy
Feketić*

*Nagybecskerek
Zrenjanin*

*Torontálvásárhely
Debelača*

*Budiszava
Budisava*

*Hertelendyfalva
Vojlovica*

*Magyarittebe
Novi Itebej*

*Maradék
Maradik*

*Piros
Crvenka*

Újvidéki vegyes kar (1908)
Mešoviti hor u Novom Sadu (1908)

Pancsova
Pančevo

*Szabadka – úrasztala és szószék
Subotica – sto Gospodnji i propovedaonica*

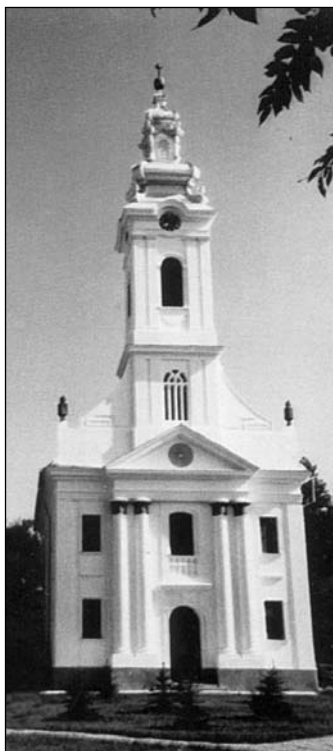
*Ágoston Sándor kopjafája
Drveni stećak biskupa Agoštona*

*Újvidék – szószék és úrasztala
Novi Sad – propovedaonica i
sto Gospodnji*

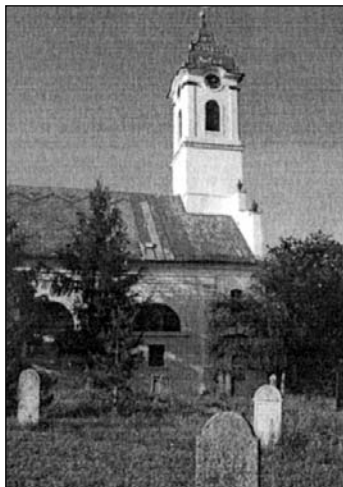
*Magyarittelebe – úrasztala
Novi Itebej – sto Gospodnji*

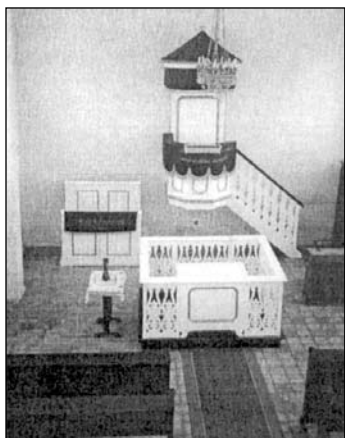
*Verbász
Vrbas*

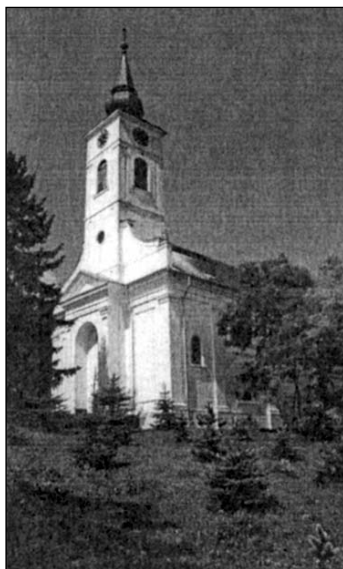
*Bácsfeketehegy –
keresztelőmedence
Feketić – krstionica*

*Bácskossuthfalva
Moravica*

*Nagykikinda, templombelső
Kikinda*

*Pacsér
Pačir*

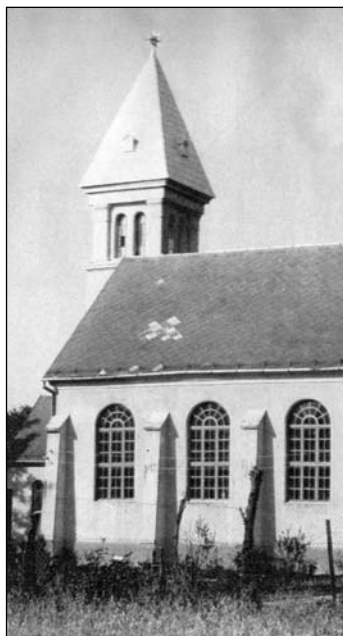
*Torontálvásárhely
Debelyáča*

*Keresztelőkészlet,
Bácsfeketehegy
Posude za krštenje,
Feketić*

Újvidék, belváros
Novi Sad, centar

Újvidék, Telep
Novi Sad, Telep

Zombor
Sombor

TARTALOM / SADRŽAJ

ELŐSZÓ	5
BEVEZETŐ	9

EGYHÁZTÖRTÉNET

1. A REFORMÁCIÓ IDEJE	11
1.1. A reformáció szükségessége	13
1.2. Előreformátorok	14
2. A „NÉMET” REFORMÁCIÓ	18
2.1. Luther Márton	18
2.2. A protestálás – a protestantizmus	19
3. A „SVÁJCI” REFORMÁCIÓ	22
3.1. Zwingli Ulrich reformációja	22
3.2. Kálvin János reformációja	23
3.2.1. Kálvin János	24

DOGMATIKA

4. A REFORMÁTUS HITVALLÁS	27
4.1. A hitvallási iratok	27
4.2. A református egyház által elfogadott más, fontosabb hitvallások	29
4.3. A református hitvallás főbb hittételei a II. Helvét Hitvallás alapján	30
4.3.1. A Szentírás	30
4.3.2. Isten, az Ő egysége és a Szentháromság	31
4.3.3. A bálványimádásról	31
4.3.4. Az Isten imadásáról	31
4.3.5. Az isteni gondviselésről	32

4.3.6. A mindenség teremtése, az angyalok, az ördög és az ember	32
4.3.7. Az ember elbukásáról és a bűnről	33
4.3.8. Jézus Krisztusról	33
4.3.9. A bűnbánatról	34
4.3.10. Az egy anyaszentegyházról	34
4.3.11. A szentségekről vagy sákramentumokról	35
4.3.12. A keresztségről	35
4.3.13. Az úrvacsora	36

BIBLIAI TEOLÓGIA

5. A SZENTÍRÁS – A BIBLIA	37
5.1. A Biblia lefordítása a nép nyelvére	37
5.2. Az első bibliafordítások	38
5.3. Mit tartalmaz a református Biblia?	42
5.4. A bibliai kánon	43

GYAKORLATI TEOLÓGIA

6. A REFORMÁTUS ISTENTISZTELET	47
6.1. A református istentisztelet formái	47
6.1.1. Egyszerű igehirdetési istentisztelet	48
6.1.2. Jeggyel ábrázoló (sákramentumos) istentisztelet	49
6.1.2.1. A keresztelés	49
6.1.2.2. Az úrvacsoraosztás	50
6.1.3. Eseményhez kapcsolt istentiszteletek	51
6.1.3.1. Konfirmáció	51
6.1.3.2. Házasságkötés megáldása	51
6.1.3.3. Temetés	52
6.1.3.4. Lelkészszentelés és püspökbeiktatás	53
6.1.3.5. Egyéb istentiszteleti formák	53
6.2. Az istentisztelet helye	54
6.3. Az istentisztelet ideje	54

PREDGOVOR	87
UVOD	89

CRKVENA ISTORIJA

1. VREME REFORMACIJE	91
1.1. Potreba za reformacijom	92
1.2. Prereformati	94
2. NEMAČKA REFORMACIJA	98
2.1. Martin Luter (Luther)	98
2.2. Protestacija – protestantizam	99
3. ŠVAJCARSKA, ILI HELVETSKA REFORMACIJA	102
3.1. Reformacija Ulriha Cvingli	102
3.2. Reformacija Žana Kalvina	104
3.2.1. Žan Kalvin	104

DOGMATIKA

4. REFORMATSKA VEROISPOVEST	107
4.1. Formule i spisi veroispovesti	107
4.2. Druge, važne veroispovesti prihvaćene od reformatske crkve	109
4.3. Glavna reformatska učenja po 2. Helvetskoj Veroispovesti	110
4.3.1. O Svetom Pismu	110
4.3.2. O Bogu, Njegovom jedinstvu i Svetotrojstvu	110
4.3.3. O obožavanju idola	111
4.3.4. O obožavanju Boga	111
4.3.5. O Božjem starateljstvu	111
4.3.6. O stvaranju sveta, o anđelima, o đavolu, o čoveku	112
4.3.7. O padu čoveka i grehu	112
4.3.8. O Isusu Hristu	113
4.3.9. O okajanju grehova	113

4.3.10. O jednoj matičnoj crkvi	114
4.3.11. O svetinjama, ili sakramentima	114
4.3.12. O krštenju	114
4.3.13. O Gospodnjoj Večeri	115

BIBLIJSKA TEOLOGIJA

5. SVETO PISMO – BIBLIJA	117
5.1. Prevod Biblije na jezike naroda	117
5.2. Prvi prevodi Biblije	118
5.3. Šta sadrži „reformatska Biblija“?	121
5.4. Biblijski kanon	122

PRAKTIČNA TEOLOGIJA

6. REFORMATSKO BOGOSLUŽENJE	125
6.1. Prilike reformatskog bogoslužjenja	125
6.1.1. Obično bogoslužjenje sa propovedom	126
6.1.2. Bogoslužjenja sa služenjem svetih znakova	127
6.1.2.1. Krštenje	127
6.1.2.2. Gospodnja Večera	128
6.1.3. Bogoslužjenja priključena prilikama	129
6.1.3.1. Konfirmacija	129
6.1.3.2. Venčanje – blagosiljanje braka	130
6.1.3.3. Sahrana	130
6.1.3.4. Posvećenje sveštenika i imenovanje biskupa	131
6.1.4. Ostali oblici bogoslužjenja	132
6.2. Mesta održavanja reformatskih bogoslužjenja	133
6.3. Vreme bogoslužjenja	133
6.4. Jezik bogoslužjenja	134
6.5. Pevanje	134
7. CRKVENA ZDANJA I NEPOKRETNOSTI	136
7.1. Crkva	136

7.1.2. Sto Gospodnji	137
7.1.3. Propovedaonica	138
7.1.4. Mesta za članove zajednice – klupe	139
7.1.5. Krstionica	140
7.1.6. Unutrašnje terase	140
7.1.7. Orgulje	140
7.1.8. Toranj	141
7.2. Molitvena sala	141
7.3. Parohija	142
7.4. Kancelarije	142

STRUKTURALNI DEO

8. STRUKTURA REFORMATSKE HRIŠĆANSKE CRKVE	143
8.1. Crkvena organizacija Reformatske Hrišćanske Crkve	143
8.2. Crkvene zajednice Reformatske Hrišćanske Crkve . . .	145
8.3. Višenacionalna prošlost i sadašnjost Reformatske Hrišćanske Crkve	146
9. SVEŠTENIK	148
10. VERONAUKA – VERSKA NASTAVA	150
11. DUŠEBRIŽNI I SOCIJALNI RAD U REFORMATSKOJ CRKVI	152
12. ODNOS REFORMATSKE CRKVE, ODNOSNO RHC PREMA DRUGIM VERAMA	154

PRILOG

POJMOVNIK	155
BELEŠKE	161
LITERATURA	163

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

275.4(035)

KISS, Nándor

A református egyházzól : Kézikönyv / Kiss Nándor = O reformatskoj crkvi : Priručnik / Nandor Kiš. – Újvidék = Novi Sad : Forum, 2005 (Novi Sad : DOO „Magyar Szó“, štamparija „Forum“). – 180 p. : ill. ; 19 cm

Kétnyelvű: magyar és szerb fordítás. – Példányszám: 800. – 5–7. p.: Előszó / Csete-Szemesi István. – Fogalomtár: 77–82. p. – Irodalom.

ISBN 86-323-0641-3

a) Reformatska crkva – Priručnici

COBISS.SR-ID 208751111

A series of horizontal dotted lines for writing notes.